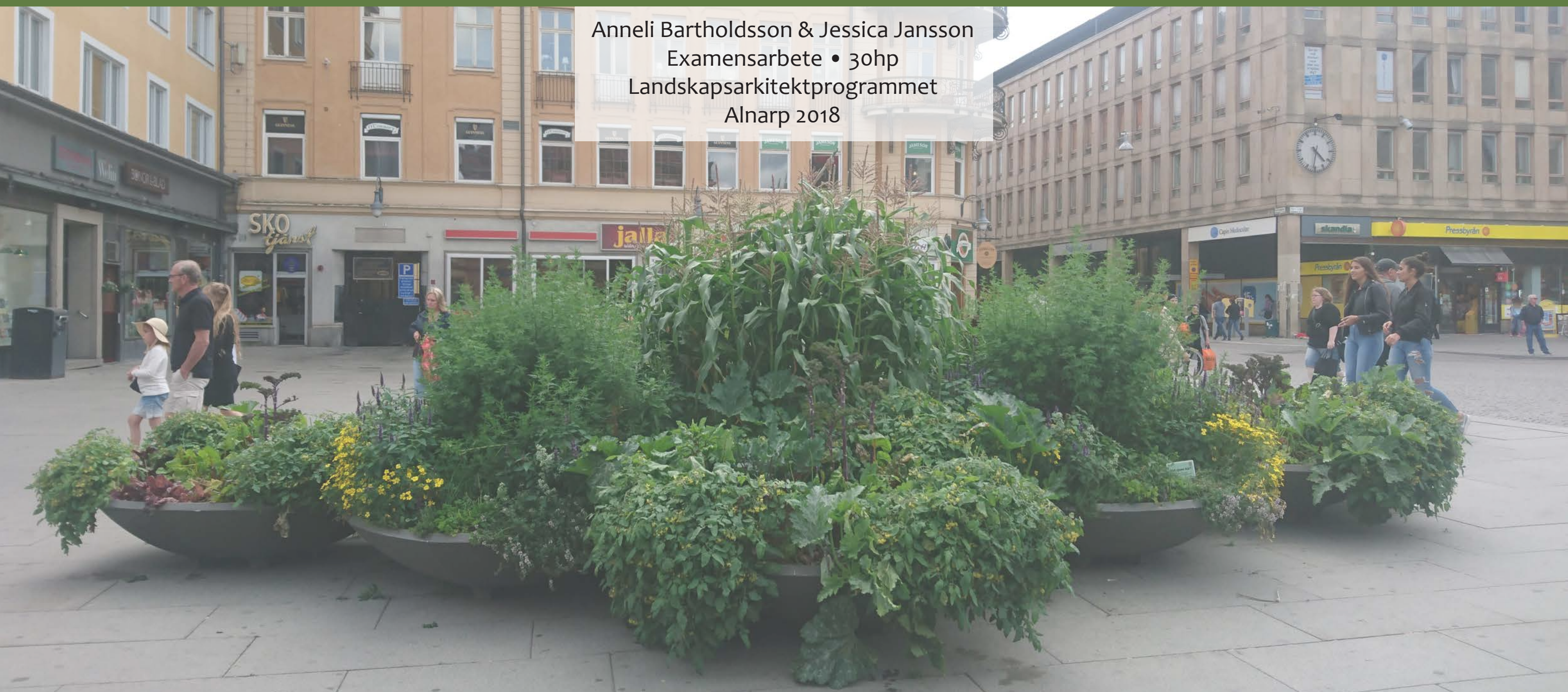

STADENS MATLANDSKAP SOM SYNSÄTT I KOMMUNAL PLANERING

Anneli Bartholdsson & Jessica Jansson
Examensarbete • 30hp
Landskapsarkitektprogrammet
Alnarp 2018

URBAN FOODSCAPES AS AN APPROACH TO SWEDISH MUNICIPAL PLANNING

STADENS MATLANDSKAP SOM SYNSÄTT I KOMMUNAL PLANERING

ANNELI BARTHOLDSSON & JESSICA JANSSON

SUPERVISOR: INGRID SARLÖV HERLIN, SLU,
DEPARTMENT OF LANDSCAPE ARCHITECTURE, PLANNING AND MANAGEMENT

EXAMINER: ANDERS LARSSON, SLU,
DEPARTMENT OF LANDSCAPE ARCHITECTURE, PLANNING AND MANAGEMENT

CO-EXAMINER: ANNA PETERSSON, SLU,
DEPARTMENT OF LANDSCAPE ARCHITECTURE, PLANNING AND MANAGEMENT

CREDITS: 30

PROJECT LEVEL: A2E

COURSE TITLE: MASTER PROJECT IN LANDSCAPE ARCHITECTURE

COURSE CODE: EX0814

PROGRAMME: LANDSCAPE ARCHITECTURE PROGRAMME

PLACE OF PUBLICATION: ALNARP

YEAR OF PUBLICATION: 2018

COVER ART: JESSICA JANSSON

ONLINE PUBLICATION: [HTTP://STUD.EPSILON.SLU.SE](http://stud.epsilon.slu.se)
(FILE IS IN A3 FORMAT, RECOMMENDED PRINT FORMAT IS A4)

KEYWORDS: FOODSCAPE, FOODSCAPE CHARACTERS, FOOD AND PLANNING, FOOD SYSTEM,
LANDSCAPE CHARACTER ASSESSMENT (LCA), SUSTAINABLE PLANNING, UPPSALA, ÖRNSKÖLDSEVIK

SLU, SWEDISH UNIVERSITY OF AGRICULTURAL SCIENCES
FACULTY OF LANDSCAPE ARCHITECTURE, HORTICULTURE AND CROP PRODUCTION SCIENCE

DEPARTMENT OF LANDSCAPE ARCHITECTURE, PLANNING AND MANAGEMENT

TACK TILL

Ingrid Sarlöv Herlin

Ulla Myhr

AESOP - Association of European Schools of Planning

NAFS - Nordic Association for Food Studies

Människor bakom och deltagare i *Design for Sustainable Co-Creation -
Back to the Land 2.0: Reconnecting Urban and Rural through Food Systems*

Partnerskap Alnarp

KSLA - Kungliga Skogs- och Lantbruksakademien

Uppsala kommun

Örnsköldsviks kommun

Viktor & Victor

ABSTRACT

Due to the last centuries of industrialization and urbanization, the landscape as necessity for growing and obtaining food has become distanced from people of the west world. As urban dwellers in the industrialized world we have learned to act as if we are not dependent nor part of the land we live off. Monoculture and large-scale farming have gradually become the dominant form of agriculture, food processing takes place in anonymous industrial environments, and the same goes for grocery shopping.

The aim of this thesis is to present how food systems affects the physical environment in cities, by using the method LCA, Landscape Character Assessment. Further it addresses how planners can design and develop public city spaces that support and encourage the people-food-landscape correlation. The work is inspired by the article *Identity, food and landscape character in the urban context* by M.H. Roe, I. Sarlöv Herlin and S.E. Speak (2016), in which urban foodscapes are studied and characterized. Case studies were carried out in the Swedish cities Uppsala and Örnköldsvik. The case studies resulted in nine foodscape characters: supermarket area, urban dining room, picnic-friendly place, marketplace, vivacious hub of food culture, city district center - corner-shop, small scale urban farming, pedagogic foodscape and urban food production. Evaluation of key elements in the foodscape characters further specify what facilitates the correlation between people, food and landscape.

Food system or foodscape research together with present-day examples acknowledge the importance of creating awareness and discernibility of how food affect sustainability matters of our environment. The result of this study shows that foodscape characterization can pinpoint how food-related activities influence urban space and the social life it facilitates, and put food in the forefront in the city. The foodscape approach to planning appears to be a tangible way of demonstrating the interconnectedness between planning and food systems. The results of the LCA method are useful when concretizing and bringing

complex food system issues into planning practice. A greater understanding among planners for food as a mean for recreation can be used in the process of developing multifunctional urban space towards filling such purposes. Planning with a food approach can also nurture a greater respect for food, natural resources and synergies that build identity, belonging, community and on the whole more sustainable cities.

Key words: foodscape, foodscape characters, food and planning, food system, landscape character assessment (LCA), sustainable planning, Uppsala, Örnköldsvik

SAMMANFATTNING

Under de senaste århundradena har industrialiseringen och urbanisering medfört att landskapets betydelse för anskaffning och produktion av mat inte längre är en självklarhet för västvärldens befolkning. Odling har trängts bort från urbana miljöer, odlingslandskap blivit mer monofunktionella, förädling av livsmedel förflyttats till anonyma fabriksmiljöer och mat inhandlas i nästan lika anonyma stormarknader i perifera handelsområden.

Denna studie syftar till att visa hur mat och livsmedelssystem präglar städers fysiska miljö samt att undersöka hur matlandskap kan användas som synsätt inom stadsplanering med hjälp av Landscape Character Assessment (LCA). I arbetet ifrågasätts hur planering och utformning av stadsmiljöer kan främja relationen mellan människa, mat och landskap och hur följeffekter av att aktivt arbeta för att förbättra den relationen bidrar till hållbar stadsutveckling. Urbana matlandskap studeras och karaktäriseras med metoden Landscape Character Assessment (LCA). Val av metod inspirerades av M.H. Roe, I. Sarlöv Herlin och S.E. Speak's studie *Identity, food and landscape character in the urban context* (2016). Med en för syftet anpassad version av LCA utfördes fallstudier i Uppsala och Örnköldsvik som resulterade i karaktärsbeskrivningar av nio matlandskap: stormarknadsområde, stadsmässigt vardagsrum, plats för picknick, marknadsplats, livligt matkultur-kluster, stadsdelscentrum-kvartersbutik, småskaligt odlingsområde, pedagogiskt matlandskap och matproduktion i stadsmiljö. Värdering av karaktärernas huvudelement konkretiserar prägeln samt förtydligar vad det är som stärker relationen mellan mat, människa och landskap eller på annat sätt för in mat som synsätt inom planering.

Utfallet av denna kombinerade litteratur- och fallstudie tyder på att synsättet matlandskap, och specifikt LCA som planeringsverktyg, är ett konkret sätt att se hur planering och livsmedelssystemet är sammanflätade. Metoden bidrar med en platsspecifik kartläggning och värdering av den fysiska miljön som synliggör hur platser i en stad påverkas av livsmedelssystem. Synliggörandet kan leda till ökad

förståelse för vad mat är och vilka resurser framställning av mat kräver, vilket kan bidra till att mat värderas högre. En stärkt relation till mat och landskap anses därför kunna bidra till medvetenhet kring människans delaktighet i ekosystemet. Metoden fungerar väl för att identifiera och konkretisera de element i staden som är knutna till matrelaterade aktiviteter, och som kan styras, formas och planeras för i stadsplanering. Om planeringsprofessionerna får större förståelse för mat och ätande som ett medel för rekreation, kan det leda till att urbana miljöer utformas bättre för att fylla de behoven. Planering som utgår från det starka inflytande som matrelaterade aktiviteter har i stadens sociala liv bör också kunna skapa mervärde i stadsmiljön genom att göra dem mer multifunktionella och därmed hållbara.

Nyckelord: matlandskap, matlandskapskaraktär, Landskapskaraktärsanalys (LCA), mat och planering, livsmedelssystem, hållbara städer, Uppsala, Örnköldsvik

INLEDNING	7
INLEDNING OCH PROBLEMBESKRIVNING	7
MÅLOCH SYFTE	7
FRÅGOR	7
AVGRÄNSNING	8
BEGREPPSFÖRKLARING	9
METOD	11
MATLANDSKAPSKARAKTÄRISERING	11
LCA STEG FÖR STEG	11
ÖVRIG KUNSKAP SINHÄMTNING	15
TEORETISK BAKGRUND I	16
LANDSKAP	16
MAT OCH LIVSMEDELSSYSTEM	17
LIVSMEDELSSYSTEM OCH EKOSYSTEM	17
MAT OCH URBANISERING	18
LIVSMEDELSSYSTEM OCH PLANERING I HISTORIEN	19
SVERIGE IDAG	20
EXEMPEL	20
TEORETISK BAKGRUND II	22
IDENTITET OCH TILLHÖRIGHET GENOM MAT	22
MAT SOM MÖTESSKAPARE OCH DRAGPLÅSTER	22
MAT VIA ALTERNATIVA VÄGAR	22
FORM OCH STRUKTUR I STADSMILJÖN	23
LÅTA MATEN SYNAS	23
MAT SOM PEDAGOGISKT VERKTYG	23
ODLA, PLOCKA, SKÖRDA	24
(MAT)LANDSKAP MED MÅNGA YTTRINGAR	24

RESULTAT	26
FALLSTUDIER I UPPSALA OCH ÖRNSKÖLD SVIK	26
MATRELATERAD LANDSKAPSHISTORIA I ÖRNSKÖLD SVIKSTRAKTEN	27
MATRELATERAD LANDSKAPSHISTORIA I UPPSALATRAKTEN	28
PLANERINGS DOKUMENT	29
BESÖKTA PLATSER I FÄLTSTUDIERN A	33
MATLANDSKAPSKARAKTÄRER	34
ANALYS	44
MATLANDSKAPSKARAKTÄRERNAS VÄRDE OCH POTENTIAL	44
KARAKTÄRERNAS FUNKTIONER	49
FUNKTIONELL ÖVERLAPPNING	49
MÅNGFUNKTIONALITET FÖR HÅLLBARHET	49
NY LIVSMEDELSLOGISTIK TAR PLATS I STADEN	50
MATLANDSKAPSKARAKTÄRISERING SOM DEL I PLANERINGSARBETE	50
VIDAREUTVECKLING AV METODEN MATLANDSKAPSKARAKTÄRISERING	51
DISKUSSION OCH AVSLUT	52
VAD KAN STYRAS AV PLANERARE?	52
MAT SOM PEDAGOGISKT VERKTYG	52
MAT SOM BRYGGA MELLAN STAD OCH LAND	53
JÄMFÖRELSE MELLAN UPPSALA OCH ÖRNSKÖLD SVIK	53
MATENS PÅVERKAN PÅ DEN FYSISKA MILJÖN	53
ARBETETS INRAMNING	54
METODEN LCA	55
I FRAMTIDEN	55
SLUTSATS	55
REFERENSER	57

INLEDNING

INLEDNING OCH PROBLEMBESKRIVNING

Vi är många som funderar på hur vi ska kunna leva, äta, bo och vara människor på ett hållbart sätt. Urbaniseringen ökar i allt snabbare takt vilket ställer högre krav på städerna att rymma fler människor och funktioner. Den svenska regeringen gav 2017 ut *En livsmedelsstrategi för Sverige – fler jobb och hållbar tillväxt i hela landet*. Många regioner och ett ökande antal kommuner har eller är i färd med att fram livsmedelsstrategier vilket antyder ämnets aktualitet. Aktiviteter, beteenden och andra skeenden kring mat påverkar stadens fysiska miljö men det saknas redskap för att beskriva och arbeta med samband mellan mat och stadens landskap. Vi äter, producerar, konsumerar, umgås kring, roar oss med och lär oss om och av mat – oundvikligen tar det sig uttryck i vår livsmiljö.

Industrialiseringen och urbanisering har under de senaste århundradena medfört en ökad distans mellan människor och mat och landskapet som förutsättning för anskaffning och produktion. Odling har trängts bort från urbana miljöer, odlingslandskap har blivit mer monofunktionella, förädling av livsmedel sker i anonyma fabriksmiljöer och mat handlas i nästan lika anonyma stormarknader i storskaliga handelsområden. Som stadsbor i den industrialiserade västvärlden har vi lärt oss att bete oss som om vi inte är en del av naturen, knutna till jorden vi lever av genom maten vi äter (Steel, 2008, s. 51; Viljoen & Howe, 2005, s. ix; Rundgren, 2016, s. 12; Selman, 2012, s. 6). Samtidigt pågår en stor vurm för matlagning, matens ursprung, hälsa och välbefinnande kopplat till mat, något det breda utbud av tv-program, tidningar, sociala medier, restauranger, butiker, street food, food trucks/matvagnar och marknader vittnar om.

Landskapsforskaren Paul Selman (2012, s. 4) menar att människan idag har en bruten relation till landskapet. Det beror på ett osynliggörande av och en distans till landskapens naturliga processer, vilket reducerar landskapets karaktär och egenskaper relaterade till hållbarhet. Selman diskuterar visserligen större processer

än matproduktion i sina resonemang, men i arbete med relationen mellan mat, människa och landskap är det relevant att ifrågasätta den brutna relationen och påstådda distans den medför. Stämmer det att vi förlorat relationen till miljön vi lever i och förståelsen för matens kretslopp? Vilka möjligheter och förtjänster upptäcks genom att inkludera mat i dagens planeringssystem? Ett system som i det yttersta behandlar vår livsmiljö men sällan samband mellan mat, människa och landskap. Matlandskap är en term där mat, människa och landskap förs samman. Etnologen och måltidsforskaren Richard Tellström definierar matlandskap som en relation mellan två kulturella artefakter: maten och landskapet.

”Ett landskap med en betonad matkoppling kan förstås som ett flöde av relationer mellan de som producerar och de som konsumerar. Matens relation till landskapet kan delas upp i tre olika underkategorier eftersom mat egentligen är tre olika saker; först utvalda livsmedel/råvaror, därefter är de tillagade till maträtter och till sist något som äts i måltider.” (Tellström¹)

Enligt landskapsforskarna Maggie Roe, Ingrid Sarlöv Herlin och Suzanne Speak (2016) bör systemet för livsmedelsförsörjning och planering i större utsträckning hänga ihop och vävas in i varandra. En sammanvävning av de två kan skapa redskap för att förstå och arbeta med matens inverkan på den fysiska miljöns form, och hur den i nästa led formar beteenden. Den nationella livsmedelsstrategin (Regeringen, 2017) behandlar livsmedelskedjan på nationell nivå och hur politikens inriktning ska se ut fram till 2030. De övergripande målen är att skapa en konkurrenskraftig livsmedelskedja med ökad produktion och ökad tillväxt som följd, samtidigt som de nationella miljömålen nås och att tillväxten ska vara förenlig med en hållbar utveckling (2017, s. 1). I Livsmedelsstrategin redogörs för många utmaningar som motiverar en sammankoppling mellan livsmedelskedjan och fysisk planering i större utsträckning än idag då de har många gemensamma beröringspunkter och formar varandra. Det handlar om vardagspraktik,

¹ Richard Tellström, presentation, NAFS Urban food studies, 2017-09-22.

logistik och livsstil i en dynamik som är omfattande och svåröverskådlig. Som författaren, KRAV-grundaren och bonden Gunnar Rundgren framhåller; “Jordbruk, mat, landskap, kultur och ekonomi hänger ihop” (2016, s. 21). Sammantaget finns ett stort behov men få verktyg för att förstå och arbeta med matlandskap inom planering. Det kan exempelvis röra sig om lokalisering av butiker, bostäder, lokaler för matproduktion och förädling, förordningar och regleringar angående restaurangverksamheter, uteserveringar, strategier och platser för odling, djurhållning i stadsmiljö och rekreationsmiljöer kopplade till mat.

MÅL OCH SYFTE

Målet med detta arbete är att förklara relationen mellan mat och planering samt relationen mellan mat, människa och landskap för att kunna motivera hur relationerna tar sig uttryck i och präglar vår urbana livsmiljö. Vidare är målet att klargöra hur mat och livsmedelssystemets interaktioner med stadslandskapet kan inbegripas i planering, utformning, värdering och utveckling av hållbara livsmiljöer i svenska städer.

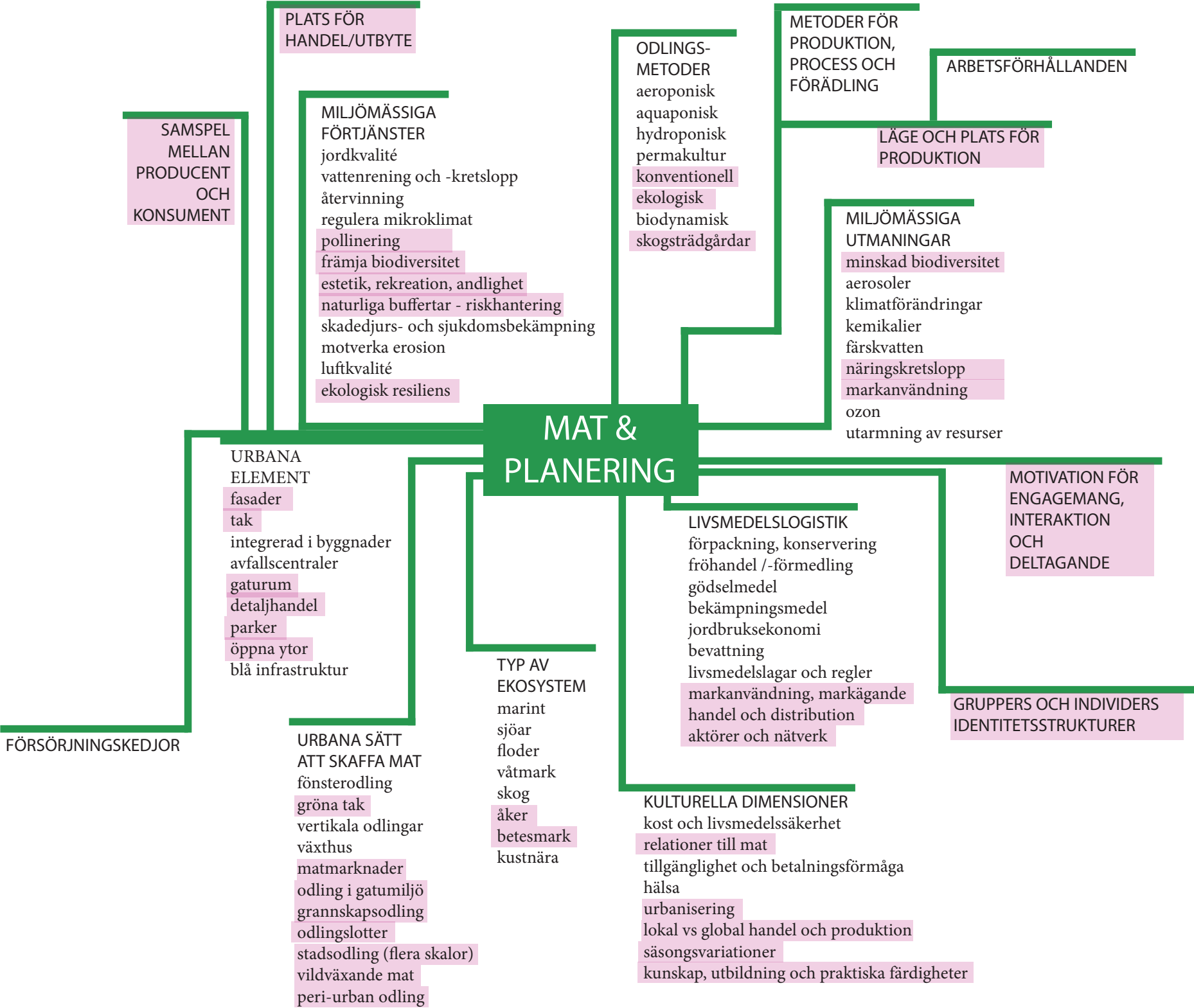
Syftet med arbetet är att utreda hur mat präglar städers fysiska miljö genom matlandskapskaraktärisering med hjälp av metoden LCA (Landscape Character Assessment) samt att ta reda på hur planerare kan använda matlandskap som synsätt i arbetet med att värdera och utforma stadsmiljöer som främjar relationen mellan människa, mat och landskap.

FRÅGOR

- Hur ser relationen mellan människa, mat och landskap ut idag (och varför)?
- Hur kan matlandskapskaraktärisering med metoden LCA synliggöra matens prägel på våra livsmiljöer?
- Kan matlandskapskaraktärisering ge planerare ett redskap för planering av städer som kan främja relationen mellan mat, människa och landskap?

AVGRÄNSNING

Teoridelen omfamnar ämnesområden som berör miljöer utanför det urbana, men fallstudierna begränsas till urbana miljöer i Uppsala och Örnsköldsvik. Mat som ämne är brett och spänner över många ämnesområden vilket gör det omöjligt ta in alla faktorer i detta arbete, se Figur 1. Arbetet centreras till matlandskap, landskapsarkitektur och planering.

Figur 1. Mat som ämne spänner över många ämnesområden med än fler faktorer att ta hänsyn till. De rosa markeringarna i figuren visar på ämnen och/eller faktorer som berörs i arbetet. Figurens innehåll är inspirerat av arkitekten Anna-Maria Orrùs avhandling *Organoleptic Interfaces exploring embodied methods in foodscapes* (2016, s. 27) och forskning av Holloway et al. (2007, s. 8) inom alternativa ekonomiska modeller mellan matproducenter och -konsumenter.

BEGREPPSFÖRKLARING

Foodscape - Matlandskap

Begreppet matlandskap (på engelska *foodscape*) syftar till miljöer relaterade till mat och är välanvänt inom ämnesområdena urbana studier och folkhälsa, men användes från början inom geografi (Mikkelsen, 2011, s. 210). Matlandskap innefattar platser och ytor där mat anskaffas, tillreds, handlas med, produceras, pratas om och delas (Mackendrick, 2014). Roe et al. (2016) menar därtill att matlandskap allt oftare används i sammanhang av alternativa produktionsmetoder och beteenden rörande mat. Matlandskap återfinns både i urbana och rurala miljöer. Det kan även talas om digitala matlandskap i fråga om exempelvis näthandel (Mackendrick, 2014).

Enligt Orrú (2016, s. 9) syftar matlandskap till urbana miljöer där mat odlas eller på annat vis produceras, då det är kontakten med aktiviteten [mat] i den fysiska miljön som utforskas för att förstå faktorer i omställningen till ett mer hållbart beteende. Liksom landskap i generell mening, är även matlandskap dynamiska till sin natur (Mackendrick, 2014). Tellström¹ definierar matlandskap som en relation mellan två kulturella artefakter: maten och landskapet. Ett landskap som genom flöden och relationer mellan producenter och konsumenter präglas av mat kan förstås som ett matlandskap. Genom uppdelning av mat i de tre underkategorierna livsmedel/råvaror, tillagade maträtter och det som äts vid en måltid, kan olika slags relationer mellan mat och landskap urskiljas.

I detta arbete används begreppet matlandskap enligt ovan, och sammanfattas; miljöer som tydligt präglas av mat genom produktion, konsumtion, skörd eller liknande anskaffning, transport, ätande, matrelaterad rekreation, matrelaterade aktiviteter som en del av pedagogisk eller annan verksamhet.

Matlandskapskaraktär

Enligt guiden för LCA som studierna baserats på, syftar landskapskaraktär till distinkta och igenkänningsbara element som är konstanta, återkommande inslag som hittas

i en viss typ av landskap som upplevs på ett visst sätt av människan. Karaktären återspeglar specifika kombinationer av geologi, landform, jordart, vegetation, markanvändning och bosättningar. De skapar en viss platskänsla som urskiljer sig från omgivande landskap (Swanwick & Land Use Consultants, 2002, s. 53). Begreppet anpassas i arbetet efter sökandet av matlandskapskaraktärer (Roe et al. 2016), se kapitel Metod.

AFN - Alternative Food Networks - Alternativa livsmedelsnätverk

Används enligt antagandet om att alternativa livsmedelsnätverk bygger på strävan att omdana sociala och rumsliga dimensioner av livsmedelssystem genom att exempelvis föra producent och konsument närmare varandra, främja småskaligt jordbruk och understödja ekonomisk, social och ekologisk hållbarhet (Cody, 2015, s. 7). Exempel på alternativa livsmedelsnätverk är andelsjordbruk, reko-ringar, prenumeration på grönsakslådor, ideella matkooperativ, intresseföreningar, lokala matmarknader och småskalig (komersiell) odling.

Vildskörd

Innebär vanligen att skörda eller plocka bär, frukt, blad (exempelvis nässlor, ramslök, harsyra), svamp eller andra ätbara växter som inte odlats specifikt för ändamålet. Det kan röra sig om det som växer i naturen, i parker, i jordbrukslandskapets skogsbryn, i häckar eller längs med vägar. Det som skördas eller plockas kan användas som mat eller som medicinalväxter (Kajzer Mitchell et al. s. 521).

Livsmedelssystem/Livsmedelskedja

I *En livsmedelsstrategi för Sverige* ingår primärproduktion, livsmedelsindustri, livsmedelshandel, restaurangnäring, måltidsturism och konsument i begreppet livsmedelskedja (Regeringen, 2017, s. 1). UN Habitat redogör för regionala livsmedelssystem (City Region Food Systems) som ett komplext nätverk av livsmedelsproduktionens aktörer, processer och relationer inklusive förädling, marknadsföring och konsumtion inom ett viss geografiskt område (UN Habitat, 2016, s. 46). I detta arbete menas de spretiga kedjor av aktiviteter som producerar, konsumerar, äter och gör oss av med mat; odling, produktion, förädling,

infrastruktur, transporter, förvaring, försäljning, konsumtion, ätande, delande, avfallshantering.

Planering - planeringsarbete, planeringssammanhang, planeringspraktik

Syftar till stadsplanering, fysisk planering, strategisk planering eller motsvarande verksamhet främst inom kommunala organisationer. Exempel på dokument som tas fram i planeringsarbete: översiktsplan, fördjupad översiktsplan, tematiska strategier, policys och program, detaljplaner. Matlandskap kan inom planering röra sig om lokalisering av butiker, bostäder och lokaler för matproduktion och förädling, förordningar och regleringar angående restaurangverksamheter, uteserveringar, strategier och platser för odling, djurhållning i stadsmiljö och rekreationsmiljöer kopplade till mat.

“Fysisk planering handlar om att bestämma hur mark- och vattenområden ska användas. Enligt plan- och bygglagen (PBL) ska olika samhällsintressen vägas mot varandra i en öppen och demokratisk process samtidigt som enskildas rättigheter ska beaktas. I Sverige har kommunerna ett stort ansvar för planering.” (Boverket, 2016)

Hållbarhet; hållbar utveckling, leva hållbart, hållbarhetsarbete och dylika begrepp

Det finns flera meningar om vad hållbarhet innebär. Boverket (2017) menar att i en översiktlig samsyn inom politik och forskning finns hållbarhet, grundat i definitionen ur Our common future (WCED, 1987): hållbarhet väger in de tre dimensionerna ekologisk, ekonomisk och social hållbarhet, och att långsiktighet är centralt för att inte äventyra kommande generationers förutsättningar för ett gott liv (Boverket, 2017). Det talas ibland om en fjärde dimension, den kulturella, men den kan även tolkas in i den sociala dimensionen (Riksantikvarieämbetet, 2011, s. 10). Mat utgör en betydande del av kulturen och vice versa. Unesco (2018) menar att hållbar utveckling inte kan ske utan att kulturen inbegrips eftersom kultur är ett uttryck för identitet och fungerar som drivkraft i det breda spektrum från historiskt arv till företagande och innovation, vilket spelar in i alla

¹ Richard Tellström, presentation, NAFS Urban food studies, 2017-09-22.

aspekter av hållbarhet.

Peri-urban

Beroende på plats och förutsättningar varierar definitionen av det periurbana. Olsson et al. menar att den periurbana miljön finns i stadsranden eller stadskanten, den urbana periferin, där den byggda miljön luckras upp och övergår från att vara urban till mer rural (2016, s. 1). Ett tydliggörande exempel skulle kunna vara där ett bostadsområde i stadens utkant övergår i åker eller naturmark med inslag av anläggningar för friluftsliv, jordbruksfastigheter, enskilda byggnader, vatten eller liknande.

Lokal (mat)

Beskriver något, till exempel en produkt eller verksamhet, som finns i närområdet av en viss utgångspunkt, exempelvis en stad. I odlingssammanhang är närodlad ofta synonymt med lokalt. Bondens Marknad använder en radie på 250 km från utgångspunkten för att en vara ska få säljas och kallas lokal (Bondens Marknad, 2017). Relaterat till ämnesområdet mat i meningen livsmedelsproduktion och lokala livsmedelssystem, menar DeLind (2006, s. 123) att begreppet "lokal mat" ofta används som en utvecklingsterm exemplifierat genom att stödja små eller medelstora bönder som praktiserar hållbara jordbruksmetoder. Tillhörande antaganden om att stödja den lokala matproduktionen är att det stärker den lokala och/eller regionala marknaden, att det främjar gemenskap och social välfärd. Feagan (2007, s. 39) påpekar vikten av platsen som utgångspunkt när det lokala i lokala livsmedelssystem ska definieras, vilket det enligt samma person bör göra för att begreppet ska vara användbart. Platsen förutsättningar (sociala, ekologiska och politiska) spelar en avgörande roll för betydelsen av det lokala i varje specifikt fall. Feagan hävdar också att det lokala alltid står i relation till det globala, även om de två inte nödvändigtvis är motsatser utan snarare sammanflätade begrepp; det lokala har en plats i det globala (2006, s. 35).

Boverket refererar ofta till tre nivåer inom planering: nationell, regional och lokal (2016). Det kan då antas att nationell betyder statlig, landsomfattande verksamhet

(exempelvis Boverket), att regional verksamhet syftar till länsomfattande verksamhet (Länsstyrelsen) och att lokal nivå ofta innebär kommunal nivå. Kommuner varierar visserligen i storlek, men kommunens gränser kan ändå fungera som referens för vad som anses lokalt. Swanwick & Land Use Consultants (2002, s. 38) skiljer dock på översiktlig lokal nivå och lokal nivå, där den översiktliga lokala nivån syftar till exempel på en hel kommun och att det lokala nivån är mindre omfattande än en kommun. De tre exemplen visar att definitionen av lokala varierar beroende på sammanhang.

METOD

MATLANDSKAPSKARAKTÄRISERING

Matlandskapskaraktärisering gjordes i Uppsala och Örnsköldsvik och utfördes med en modifierad version av metoden LCA, vilket ledde till framtagande av nio matlandskapskaraktärer. Inspiration till att använda metoden LCA hittades i artikeln Identity, food and landscape character in the urban context av Roe et al. (2016), där LCA används för att kartlägga platsidentiteter kopplade till mat och olika karaktärer av matlandskap i Newcastle, England. I deras studie identifierades sju matlandskapskaraktärer genom en modifierad version av LCA, och författarna menar att fler finns att hitta om mer omfattande studier skulle genomföras. Roe et al. redogör för potentialen i att använda synsättet matlandskapskaraktärer som ett planeringsverktyg. Dels för att förstå (stads)landskapets utveckling över tid, dels som ett verktyg för att identifiera och förstå de dynamiska relationer som finns mellan mat, människa och landskap - processer som alla påverkar vårt förhållningssätt till och formande av vår livsmiljö.

Varför LCA?

I *Landscape Character Assessment - Guidance for England and Scotland* beskriver Swanwick & Land Use Consultants (2002, s. 3) att LCA används för att systematiskt beskriva områden och identifiera vad som ligger till grund för platser och landskaps unika karaktär. Utifrån det kan välgrundade bedömningar göras om eller när förändringar av landskapet är aktuella. Utvecklingen av metoden LCA tog sin början på 1970-talet (Sarlöv Herlin, 2016, s. 180) och var då avsedd att användas i rurala miljöer. Sedan dess har metoden använts för att bestämma placering av vindkraftverk i landskapet, i avvägningar om tillkomst av nya grönområden, exploateringsfrågor och som hjälp i arbete med storskaliga landskapsstrategier (Sarlöv Herlin, 2016, s. 181). Vidare beskrivs att LCA även fungerat som komplement till miljökonsekvensanalyser, och har på senare tid också börjat användas som analys- och bedömningsverktyg av urbana miljöer, stadsbild och

vattennära områden. Butler & Berglund (2014, s. 34) menar att LCA kan användas för att i en bredare mening skapa en förståelse för landskapet genom att samtidigt medvetandegöra landskapets många innebörder.

LCA användes som metod för att:

- Metoden går att anpassa efter önskat tema och aktuell situation, vilket passar denna studie med tema matlandskap i stadsmiljöer.
- Det är en vanlig metod för att tillföra kunskap till arbete med planeringspolicys, -riktlinjer och andra styrdokument.
- Metoden fokuserar på landskapets innehåll i fråga om ekonomiskt, socialt och ekologiskt värde. (Swanwick & Land Use Consultants, 2002, s. 1-3)

Guiden för LCA (Swanwick & Land Use Consultants, 2002, s. 13) landskapskaraktärsanalys användes som hjälpmedel för att strukturera arbetsgången, som delas upp i sex steg.

LCA STEG FÖR STEG

1. Omfattning och inramning

Motiveras och redovisas i kapitel Inledning och Teoretisk Bakgrund.

2. Insamling av bakgrundsinformation, litteraturstudie

Del 1: Litteraturstudier som svarar på frågan Hur ser relationen mellan mat, människa och landskap ut idag, och varför?

Relevant litteratur hittades först genom referenser till artikeln av Roe et al. (2016). Därefter genom sökning främst i SLU biblioteks samlade söktjänst Primo med sökorden: foodscape, foodscape character, food planning, food policy, food distribution, matlandskap, livsmedelssystem, livsmedelsstrategi, market place, marknadsplats, farmer's market, eating out.

Del 2: Litteraturstudier som svarar på frågorna Hur ser

relationen mellan mat, människa och landskap ut idag samt Kan matlandskapskaraktärisering ge planerare ett redskap för planering av städer?

Delvis redan funnen genom sökningen från del 1 (ovan), via hänvisningar till referenser i litteratur samt via rekommendationer från handledare.

Litteraturstudier gjordes genom sökning på Uppsalas och Örnsköldsviks respektive kommuns hemsida med begreppen: mat, matlandskap, livsmedelssystem, livsmedelsstrategi, upphandling, kost, närodlad, jordbruk, landsbygd, odling, stadsodling, markanvändning, handel med flera. Planeringsdokument som vid en snabb överblick bedömdes beröra sambandet mellan mat, människa och landskap lästes igenom systematiskt för att finna var, hur och i vilka sammanhang sambandet omnämns. Typiska planeringsdokument är kommunernas översiktsplaner, i vilka det ofta hänvisas till många flera, mer tematiska dokument.

Sökning gjordes i större geografiska sammanhang än kommunvis, eftersom att regioner, landsting, länsstyrelsen och andra regionala och nationella instanser kan ha stor inverkan i planeringsfrågor. Det finns även förbund, företag och intresseorganisationer vars intressen och verksamheter omfattas i litteraturstudien.

Redovisas i kapitel Teoretisk Bakgrund.

3. Fallstudier

Val av städer

Fallstudierna genomfördes i städerna Uppsala och Örnsköldsvik. Uppsala är en relativt stor stad (153 000 invånare i tätorten (SCB, 2017)), Örnsköldsvik en något mindre (33 000 invånare i tätorten (SCB, 2017)). Skillnader i area, folkmängd och geografiska förutsättningar ger en bra grund för jämförelse av de två. De lokala förutsättningarna formar matlandskapen på olika vis, men Uppsala och Örnsköldsvik är två svenska städer med liknande planeringssystem styrda under samma regler och lagar. Goda förkunskaper om städerna motiverade valet av städer för fallstudier ytterligare.

Karaktärstyper

I en LCA urskiljs karaktärsområden eller karaktärstyper. I denna studie används karaktärstyper för att resultatet inte ska fokusera på precisa geografiska gränser just för platserna i fallstudien. Målet var istället att identifiera mer generella karaktärstyper som kunde finnas i båda städerna, deras olikheter till trots. Typerna ansågs också förenkla diskussion om fallstudiernas resultat och innehåll i relation till varandra.

Fältstudieformulär

Utformning av fältstudieformulär gjordes med hjälp av exemplet i *LCA – Guidance for England and Scotland* (Swanwick & Land Use Consultants, 2002, s. 30-31) och *Landskapskaraktärsanalys – ett försök i Sverige* (Jansson, 2006, Bilaga 1). Även de kriterier som ingår i studien av Roe et al. (2016) inspirerade till utformning och val av kriterier då den studien likt denna fokuserar på matlandskap. Fältstudieformuläret testades och redigerades något innan det färdigställdes för användning.

Platser för fältstudier

Val av platser för fältstudier baserades på den information som samlats in om respektive stad samt tidigare erfarenhet. Platserna är tydligt präglade av livsmedelssystemet på ett eller annat vis; historisk anknytning till mat eller uppenbar nuvarande matrelaterad aktivitet eller funktion.

Fältundersökningsformulär; Urbana matlandskap									
Plats	Tid/datum och tidsåtgång				Utfört av		Väder		Foton
Beskrivning: (Nyckel-kvaliteter och element)									
FYSISK FORM/ MORFOLOGI									
Linjäritet, gatustruktur	kantiga	raka	former	mjuka	kurviga				Kommentar
Rumslighet: svag/mycket öppen - stark/instängd	1	2	3	4	5				
Skala	intim	liten	mänsklig	stor	enorm	varierande/flera olika			
Utsmyckningar (särskilt matrelaterade)	skyltar	blomlådor på uteservering	platsväxter	lyktor					
Material mark	sten	betong	trä	grus	gräs	sand			
"Väggar"	sten	betong	trä	växtmaterial	tegel	glas			
Nivåer	trappor	höjd/kulle	nedsänkt	lutande	terrasser				
Stukturer, (ej byggnader)	bänkar	bord+bänk	stolar	naturmaterial	trappsteg	lekutrustning	grill	staket	
Spår/skräp av mat	to-go skräp	glass/godis	soptunna	matrester	utspillt				
Mikroklimat	blåsig	solläge	skuggigt	öppet/utsatt	skyddat				
Historiskt arv, tidsdjup	byggnader	monument	historisk gatustruktur		läsbart historiskt landskap				
Markanvändning/ Ägande	gata	torg	park	naturmark	kommersiellt	privat gård	öppen gård	stråk	
Uppfattad tillgänglighet	inbjudande	lätt	begränsad	förbjuden					
Växtmaterial	ungt	uppväxt	gamla	lövträd	perenner	sommarblommor	barr	buskar	
Ätbart växtmaterial	fruktträd	bär	ogräs	odlat	frön/ nötter				
Färger (växtmaterial+ hårda strukturer)	sparsmakat	dämpad	färgglad	gräll					
Säsongsbetonat									

Figur 2. Första sidan av fältstudieformuläret som användes i fältstudierna.

KULTURELLA/ SOCIALA FAKTORER OCH KRITERIER								Kommentar
	Namn på matförsäljn.ställen:							
Matförsäljningstyp	restaurang	kafé	kiosk	säsongsöppet	deli	matbutik	lunch	
	supermarket	restaurang-bar		bageri	charkuteri	foodtruck		
Kluster av matförsäljningsställen: enstaka - tätt	1	2	3	4	5			
Användare / konsumtionsgrupp	unga	gamla	barn	grupper	familjer	studenter	grovarbetare	
	business	dagdrivare	motinärer	turister				
I vilken grad befolkat: folktomt - livligt	1	2	3	4	5			
Andvändarbeteenden och aktiviteter	handla matvaror	lunchar	dricker	uteservering	fikar	picknick egen	grill	
	picknick to-go	går och äter	står och äter	äter med andra		ensam		
Produktion/ förädling?								
Betydelse, minnen och associationer?								
Rörelsestråk: inte alls - tydligt stråk	1	2	3	4	5	Sorts "trafik":		
Knutpunkt, mötesplats: inte alls - tydlig knutpunkt	1	2	3	4	5			
ESTETISKA/ UPPLEVDA FAKTORER O KRITERIER								
Gemenskapskänsla på platsen: ingen alls - stark	1	2	3	4	5			
Platskänsla: ingen alls - stark	1	2	3	4	5			
Ljud (-typ och kvalitet)								
Lukt (-typ och kvalitet)								
Visuell kvalitet (skönhet, behaglighet, attraktivitet)								
Ljus	soligt	skugga växtl	skugga byggnad	gatlampor	lampor ute	väggbelysning	pollare	
	effekt/dekoration		lampljus inifrån		markbelysning			
Stämning (tryggt, stilla andligt, vilt, hotfullt...)								
Säsongsspecifikt sommar (lövträderskugg, solvägg, utemöbler, gräs som sittplats, båtar)								
Tidsspecifikt, engångs /tillfälligt ?								
Föränderlighet								
Potential								
1. Landscape of the fast-food takeaway	2. landscape of ethnic and exotic food restaurants and shops	3. Farmer's markets, places for buyers of local and artisan foods	4. Small-scale grow your-own landscapes	5. The industrialised supermarket landscape	6. Social dining, bar and café-culture landscapes	7. The landscape of the urban food forage		
Vid ev återbesök:								

Figur 3. Andra sidan av fältstudieformuläret som användes i fältstudierna. På den nedersta raden finns de sju matlandskapskaraktärer som identifierades i studien av Roe et al. (2016).

4. Klassificering och beskrivning

Enligt Swanwick & Land Use Consultants (2002) innebär arbetet med att klassificera landskap i olika karaktärer att känna igen olika slags landskapsmönster. Mönstren skapas av både mänskliga och icke-mänskliga faktorer som sammantaget påverkar och formar landskapet.

Swanwick & Land Use Consultants (2002, s. 38) beskriver tre skalor av karaktärisering; nationell/regional skala, översiktlig lokal nivå eller lokal nivå. Den senare bedömdes passa bäst i det här fallet. Klassificeringsarbetet för den lokala skalan baseras på erfarenhet och kunskap hos de som utför arbetet (Swanwick & Land Use Consultants, 2002, s. 39). Insamling och bearbetning av för mycket data kan uteslutas på den lokala nivån, till skillnad från de andra nivåerna, men det poängteras att intressenter kan involveras i arbetet med att ta fram och bedöma olika karaktärer beroende på syfte och användning av den färdiga landskapskaraktärsanalysen.

Efter genomförd fältstudie inleddes arbetet med att klassificera och identifiera matlandskapstyper. Under fältstudierna fanns karaktärerna från studien av Roe et al. (2016) i åtanke. Sannolikheten fanns att likartade karaktärer skulle påträffas, men även att andra karaktärer skulle kunna identifieras.

De ifyllda fältstudieformulären genomsöktes efter likheter; likartade element, funktioner, material, skalor, flöden och så vidare för alla kriterier. Nio matlandskapskaraktärer framkom efter jämförelse med karaktärerna från artikeln av Roe et al. (2016), jämförelse mellan liknande platser i Uppsala och Örnsköldsvik samt ur gemensam diskussion.

Karaktärerna beskrevs sedan utifrån de likheter som identifierats. De mest framträdande igenkänningsfaktorerna fick ge namn till karaktärerna enligt Swanwick & Land Use Consultants (2002, s. 42) princip, att den dominerande prägeln återspeglas i namnet med två till tre ord. Karaktärernas nyckelelement (i vissa fall nyckelord) preciseras efter varje beskrivning.

5+6. Värdering

I en LCA används olika aspekter för värdering beroende på målet med hela landskapskaraktärsanalysen (Swanwick & Land Use Consultants, 2002, s. 52). I det här fallet är målet med värderingen att motivera karaktärernas förmåga att bibehålla, förstärka, återuppbygga och/eller skapa (Swanwick & Land Use Consultants, 2002, s. 53) mat-människa-landskapsrelationen, eller på annat sätt föra in mat som synsätt inom planering. Värderingen tar stöd i tidigare forskning och beprövad kunskap. Värderingen baseras på varje karaktärs nyckelelement och/eller deras innebörd. Elementen och/eller deras innebörd relateras till kunskap, erfarenheter eller information som det redogörs för i tidigare forskning och beprövad kunskap. Sammanvägning av karaktären, nyckelelement och tillskansad kunskap möjliggjorde att faktorer i relationen mat-människa-landskap kunde urskiljas och värderas ur ett planeringsperspektiv.

Tidigare forskning redogörs för i kapitel Teoretisk bakgrund samt i avsnittet Planeringsdokument.

1. Litteraturstudier ➡

2. Matlandskapskaraktärisering med LCA ➡

3. Matlandskapskaraktärer med identifierade nyckelelement. Under tiden samlades associationer, kopplingar, relaterad information från teori. ➡

4. Sammanvägning och bedömning.

1+2+3+utbildning= beprövad kunskap

MÅL
Målet med detta arbete är att förklara relationen mellan mat och planering samt relationen mellan mat, människa och landskap för att kunna motivera hur relationerna tar sig uttryck i och präglar vår urbana livsmiljö. Vidare är målet att klargöra hur mat och livsmedelssystemets interaktioner med stadslandskapet kan inbegripas i planering, utformning, värdering och utveckling av hållbara livsmiljöer i svenska städer.

SYFTE
Syftet med arbetet är att utreda hur mat präglar städens fysiska miljö genom matlandskapskaraktärisering med hjälp av metoden LCA (Landscape Character Assessment) samt att ta reda på hur planerare kan använda matlandskap som synsätt i arbetet med att värdera och utforma stadsmiljöer som främjar relationen mellan människa, mat och landskap.

- FRÅGOR**
- 1. Hur ser relationen mellan människa, mat och landskap ut idag, och varför?
 - 2. Hur kan matlandskapsidentifiering (med metoden LCA) synliggöra matens prägel på våra livsmiljöer?
 - 4. Kan matlandskapskaraktärisering ge planerare ett redskap för planering av städer som kan främja relationen mellan mat, människa och landskap?

- METOD**
- Litteraturstudier genom sökning och läsning av källor från artikeln av Roe et al. (2016).
 - Studier av existerande exempel på matlandskap.
 - Matlandskapsidentifiering med en modifierad version av LCA.
 - Framtagande av matlandskapskaraktärer med nyckelelement.
 - Varje karaktärs nyckelelement värderas utifrån förmåga att främja relationen mat-människa-landskap ur ett planeringsperspektiv genom tidigare forskning och beprövad kunskap.
 - Gruppering av karaktärer med avseende på funktioner för att underlätta analys.
 - Diskussion av resultat och analys och tidigare presenterad teori med betoning på användbarhet inom planeringsarbete.

Figur 4. Schematisk bild över arbetets mål och syfte, vilka frågeställningar som kommer ur dem och metoder som används för att besvara frågorna.

ÖVRIG KUNSKAPSIINHÄMTNING

Samtal med yrkesverksamma planerare

Under arbetets gång har samtal förts med flertalet tjänstemän. I ett tidigt skede var syftet att få en tydligare bild av tjänstemännens arbete, deras och kommunens roll i den aktuella frågan. I senare skeden kontaktades samma och/eller ytterligare tjänstemän för att förklara hur arbetets resultat relaterar till deras arbete eller helt enkelt höra deras åsikter om resultatens möjlighet att integreras i deras typ av arbete.

Samtalen utgick ifrån rådande frågeställningar med fokus på hur kommunalt planeringsarbete berör frågor om mat och relationen mellan mat, människa och landskap. Samtalen gav nya insikter och riktningar för arbetets progression.

Konferenser och kurser

Arbetet kompletterades med medverkan i två akademiska konferenser och en sommarkurs för att inhämta kunskap om och resonera kring ämnet matlandskap och andra aktuella, relaterade frågor (se lista till höger). Konferenserna och kursen gav ny kunskap, nya idéer och insikter samt möten med inspirerande människor. Personer och presentationer används som referenser i arbetet, och har bidragit med hänvisningar till källmaterial. Under konferenserna mottog respons och kritik, som gav intressanta riktningar för det fortsatta arbetet. I sommarkursen gavs tillfälle att mer djupgående fundera över projektet och bolla idéer med andra kursdeltagare, vilket var mycket givande för arbetsprocessen.

AESOP Sustainable Food Planning Workshop - Making Measuring Rethinking Sustainable Food Systems

Berlin, 23-24 mars 2017

Läs mer: http://www.aesop-planning.eu/blogs/posts/en_GB/sustainable-food-planning/2017/01/10/readabout/berlin-seminar

Design for Sustainable Co-Creation - Back to the Land 2.0: Reconnecting the urban and rural through food systems

Konstfack 7,5hp

Augusti 2017

Läs mer: <http://www.backtotheland.se/>

NAFS Academic-Business Conference

Urban food studies - the city as a meeting point for tastes, dreams and ideas

Krusenbergs Herrgård, 21-22 september 2017

Läs mer: http://www.sbs.su.se/polopoly_fs/1.319925.1503302191!/menu/standard/file/InvitationUFS-20170728%20.pdf

ARBETSFÖRDELNING

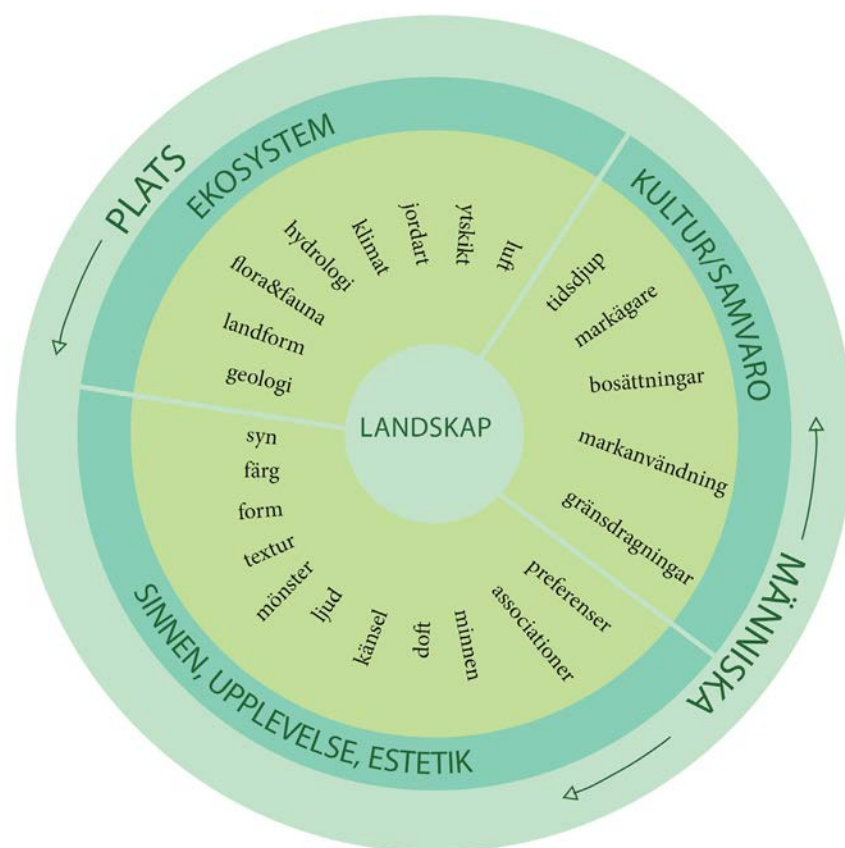
Majoriteten av arbetet är ett samarbete mellan de båda författarna. Diskussioner har förts kontinuerligt under arbetet. Skrivandet har till stor del skett i ett delat dokument, vilket gör att alla avsnitt är författade tillsammans. Undantaget är fältstudierna; Anneli har genomfört fältstudier i Örnsköldsvik och Jessica har genomfört fältstudier i Uppsala. Fältstudierna sammanställdes på varsitt håll men resultatet (arbetet med att ta fram karaktärer och därefter påföljande arbete) gjordes tillsammans.

TEORETISK BAKGRUND I

Teorikapitlet är delat i två delar. Del 1 redogör för historiska skeden i planeringshistoria, teorier om livsmedelssystemet, hur planeringen berör eller inte berör livsmedelssystemet och vilka konsekvenser det haft för hur dagens mat-människa-landskapsrelation ser ut. Till en början adresseras begreppen landskap och livsmedelssystem för att klargöra ingången till dem i det här arbetet. Del 2 redogör för mer ingående teori som främst relaterar till värderingen i senare delen av arbetet. I del 2 är teorin mer ämnesspecifik utifrån karaktärernas innehåll. Det kan alltså vara hjälpsamt att bläddra tillbaka till del 2 i samband med läsningen av värderingarna.

LANDSKAP

Den europeiska landskapskonventionen definierar landskap som "ett område sådant som det uppfattas av människor och vars karaktär är resultatet av påverkan av och samspel

Figur 5. Landskap - aspekter och beståndsdelar. Modifierad efter Swanwick & Land Use Consultants (2002, s. 2).

mellan naturliga och/eller mänskliga faktorer.” (Gren, 2017). Landskap utgörs i andra ord av relationen mellan människa och plats (Swanwick & Land Use Consultants, 2002, s. 98).

Swanwick & Land Use Consultants (2002, s. 2) tillskriver landskap värden utifrån de tre hållbarhetsaspekterna:

Ekonomiskt värde genom att vara utrymme för ekonomisk aktivitet och ofta vara en betydande faktor för att dra till sig näringar (Swanwick & Land Use Consultants 2002, s. 2). Åkermark eller annan typ av matproduktion är ett exempel på matlandskap med ekonomiskt värde.

Socialt och gemenskapande värde som en meningsfull del av människans tillvaro, som bidrar till identitetsskapande, välmående och inspiration (Swanwick & Land Use Consultants 2002, s. 2). Platser för att äta och umgås med mat som samlande aktivitet är exempel på matlandskap med sociala värden.

Ekologiskt och miljömässigt värde som habitat och som bas för kultur och kollektivt minne av förflutet liv (Swanwick & Land Use Consultants, 2002, s. 2). Äldre odlings- och kulturmiljöer kopplade till mat har ofta höga ekologiska värden i form av mångfald och livsmiljö för pollinerare.

Foto: Jessica Jansson

Foto: Jessica Jansson

MAT OCH LIVSMEDELSSYSTEM

Figur 1 visar att mat som ämne har många ingångar och perspektiv. Mat i meningen mänsklig föda är en del av livsmedelssystemet. Då livsmedelssystemet innefattar alla aktiviteter som fordras för att slutprodukten ska bli något vi kan stoppa i munnen används begreppet i mer formella, logistiska och marknadsmässiga sammanhang (livsmedelssäkerhet, -industri, -butik). En betydande del av den för det här arbetet relevanta litteraturen är skriven på engelska och då används ordet *food*. Engelskans ord food kan i det svenska språket översättas till både mat och livsmedel (Anon, 2004, s. 226). Det kan vara förvirrande i översättning då mat och livsmedel på svenska används i olika mening, och det är inte alltid enkelt att avgöra vilket som passar bäst. Begreppet livsmedel nämns sällan i samband med smak, minnen, känslor, identitet och kultur, sådant som begreppet mat däremot kan associera till.

Rick Flowers och Elaine Swan (2015, s. 153-154), forskare inom mat och pedagogik, menar att mat är ett mångfacetterat ämne och inhyser kulturella, sociala och politiska komplexiteter som ibland faller i skymundan. Mat balanserar vitt skilda bryderier som nutrition, njutning, ångest, arbete och moral. Att äta är en multidimensionell handling som rör rumsliga, kulturella, biologiska, symboliska och materiella frågor. En måltid skapar och uppehåller konstellationer och normer gällande familj, ras, kön, klass och samhällsliga gränser. Mat handlar om fysisk såväl som psykisk hälsa. Särskilt i kapitalismens tidsålder, som i stor utsträckning påverkar våra fysiska, kognitiva och känslomässiga tillstånd som i sin tur påverkar ätande (Flowers & Swan, 2015, s. 153-154).

Arkitekten och författaren Carolyn Steel konstaterar i sin bok *Hungry City* (2008, s. 320) att ett första steg mot att skapa städer som är fungerade organiska enheter i ett större kretslopp, vore att uppmärksamma maten mer än vad vi gör idag. Uppmärksammandet kan bestå av att koppla ihop maten på våra tallrikar med en människa som någonstans på något vis odlat ärtan, att köttbiten en gång varit ett levande djur och att matens smak, färg och form kan härröras till väderförhållanden och säsongens svängningar. Steel beskriver mat som en representation av

landsbygden och landskapet där den odlats (2008, s. 320).

LIVSMEDELSSYSTEM OCH EKOSYSTEM

Effektiviseringen och industrialiseringen av livsmedelsproduktionen har eskalerat sedan mitten av 1800-talet. På många sätt har det varit en stor framgång för mänskligheten. Världens befolkning fördubblades mellan 1960 och 2000 (Rundgren, 2016, s. 14). Vi har under tiden blivit betydligt mer välnärda på bekostnad av ett livsmedelssystem som gått långt över gränsen för hållbart resursutnyttjande. Dagens livsmedelssystem är källan till en tredjedel av mänsklighetens utsläpp av växthusgaser och samtida jordbruksmetoder är den största anledningen till minskad biodiversitet (Rundgren, 2016, s. 14). Rundgren skriver vidare om tre "megatrender" som format livsmedelssystemet de senaste decennierna: kommersialisering av livsmedelssystemet; övergången från mänsklig arbetskraft till maskiner drivna av fossil energi och införandet av tillämpad teknik inom jordbruket; ökad befolkning och urbanisering (2016, s. 15). "Dessa tre megatrender är ömsesidigt förstärkande; på egen hand skulle ingen av dem resultera i de förändringar som vi kan se idag." (Rundgren, 2016, s. 15)

I den så kallade Brundtlandrapporten *Our common future* från 1987 beskrivs hur industrialiserade länder utarmat jorden genom överanvändning av resurser och skadliga kemikalier (WCED, s. 19). Det har varit möjligt på grund av subventioner och frånvaro av internationell konkurrens. Överskott på en plats har utarmat produktionen på andra platser, ofta i länder med sämre förutsättningar. Som följd har vatten och livsmedel förorenats och landsbygden degraderats med särskilt försämrade förutsättningar för jordbruket. Redan 1987 förespråkade FN att medvetandegöra dessa konsekvenser och såg behovet av att förespråka bevarande av jordbruksmark.

Det går inte att producera mat utan en viss resursinsats med en påverkan på miljön. I Livsmedelsstrategin påpekas att:

"livsmedelsproduktionen är beroende av en god miljö och ekosystemtjänster som vattenreglering,

jordmånsbildning och pollinering. Hållbar jordbruksproduktion måste relateras till hur väl olika resurser används, till produktivitet, jordbrukslandskapets positiva bidrag till skapandet av ekosystemtjänster, god livsmiljö och rekreationsmöjligheter, men också till hur väl produktionen står sig avseende negativa effekter på miljön." (Regeringen, 2017, s. 87)

Rundgren menar att "kommersialiseringen av jordbruket får oss att se marken, vattnet, och naturen som privat egendom och livet, växterna och djuren som handelsvaror." Det skapar en klyfta mellan ekonomi och natur som omöjlig kan vara hållbar (2016, s. 17). Selman resonerar likt Rundgren kring dagens ekonomiska påtryckningar och hur de lett till att landskapets funktioner koncentrerats till att frammana ekonomiska värden, exempelvis ökad skörd eller underhållning (2012, s. 24). Landskapets (naturliga) multifunktionalitet har alltmer övergått i monofunktionalitet. Selman menar att landskapets huvudsakliga funktioner ur ett mänskligt perspektiv är att reglera dess naturliga processer, producera mat och andra råvaror samt utgöra livsmiljö och inhysa kulturella skeenden (2012, s. 23). Funktionerna liknas vid det som kallas ekosystemtjänster, som i vissa sammanhang blivit en självklar del av planering. Uppsala kommun har tagit fram dokumentet *Att ta hänsyn till och planera för ekosystemtjänster i planprocessen* (Uppsala kommun, 2015). Selman påpekar den tydliga kopplingen mellan landskapets funktioner - dess ekosystemtjänster - och mänsklighetens överlevnad såväl som välmående (2012).

Planeringsprofessorn Kevin Morgan skriver i sin artikel *Nourishing the city: The rise of the urban food question in the Global North* om den industriella livsmedelsproduktionens intetsägande, monofunktionella matlandskap, som återfinns i utkanten av eller utanför staden (2015, s. 1385). Steel beskriver matvarubutiker, specifikt stormarknader, som opersonliga platser med syfte att fylla på våra förråd; depåstopp för att förenkla vardagslivets flöde (2008, s. 114).

MAT OCH URBANISERING

Sedan år 1990 har världens urbana befolkning ökat från 43 procent till 54 procent år 2015 (UN-Habitat, 2016, s. 6). I Sverige bor 85 procent av befolkningen i städer eller tätorter (SCB, 2015). Urbaniseringen är inte ett nytt fenomen men takten med vilken den sker har ökat markant de senaste decennierna. I än snabbare takt har spannmålsproduktionen i världen ökat, men det till trots är det fortfarande många världen över som inte har mat för dagen (WCED, 1987).

Steel beskriver människans övergång från jägar- och samlarsamhället till en jordbrukande livsstil där säd från vildgräs utgjorde den huvudsakliga grödan (2008, s. 11-16). Att spara och kultivera säd från vilda gräs var första steget mot jordbrukande som vi känner det idag. Livsstilen möjliggjorde permanent bosättning vilket gav upphov till de första städerna till vilka Uruk, Ur och Nippur i Mesopotamien räknas. Där byggdes tempel och monument men även kanaler och bevattningssystem till odlingar, som var noga planerade utifrån nederbörd och vattnets flöden i landskapet. I Uruk organiserades samhället genom att medborgarna specialiserade sig på olika uppgifter likt den kommunala administrationen vi känner igen från dagens samhällsorganisation. En av de vanligaste uppgifterna var att sköta stadens omland med odlingar. Landskapet kring de sumeriska städerna anpassades efter stadens behov - en tendens som fortfarande förekommer menar Steel (2008, s. 11-14). Förvaring och distribution av mat var centrala aktiviteter i de antika städerna, likaså att offra skörden till gudar i anslutning till stadens tempel. Säden och skörden innebar många heliga riter och festivaler, där man firade och ärade livet som gudarna gav genom den fruktsamma jorden (Steel, 2008, s.14-15).

Arkitekten Jan Gehl (2006, s. 89) skriver att själva essensen av fenomenet "stad" utgörs av gator och torg. I gamla städer hittas koncentrerade gatustrukturer med en gemensam offentlig plats som omgärdas av byggnader. Offentliga platser räknades som de viktigaste elementen i stadsplanen. Att byggnader placeras kring en gemensam plats, vända mot varandra som vänner vid ett middagsbord, är en form som kan hittas i spår av uråldriga byar, i det antika Rom och det är vanligt i våra moderna städer.

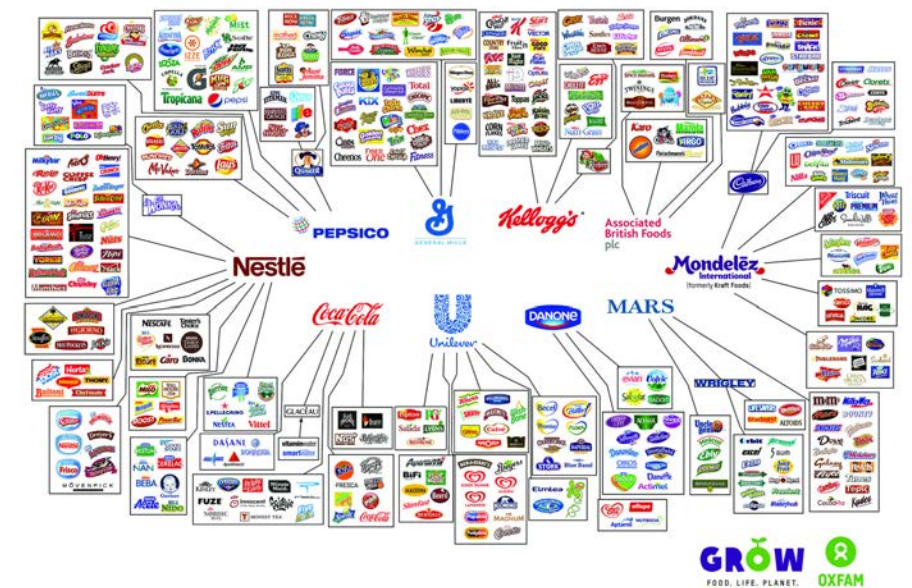
Arkeologen Karin Lindeblad skriver i texten *Den gröna staden* (2006) att städers utformning ofta studerats utifrån byggnader och strukturer, men det som fanns emellan byggnaderna inte studerats i samma utsträckning (s. 302). Förutom de olika formerna av medeltida trädgårdar finns belägg för att något större odlingar, så kallade stadsjordar, var av stor vikt för medeltida städers stadsbor. Stadsjordarna kunde bestå av åkermark, ängar, betesmark eller skog (Lindeblad, 2006, s. 313). Lindeblad menar att avsaknad av forskningsmetoder gjort att stadsjordar inte studerats utförligt, men att de på senare år börjat uppmärksammas inom svensk stadsarkeologi. Lindeblad påpekar att studier av stadsjordar ur flera aspekter kan ge upphov till nya perspektiv och insikter eftersom odlingarna "kan belysa frågor som rör sig mellan det praktiska och det njutbara, mellan hortikultur och produktion samt mellan ekonomi och kulturell symbolik." (Wolschke-Bulmahn i Lindeblad, 2006, s. 302)

Ända in på 1800-talet var produktionen på stadsjordarna en viktig inkomstkälla men i och med industrialiseringen kom de att minska i betydelse (Lindeblad, 2006, s. 315). Fabriker, järnvägsstationer och bostadsområden bredde med tiden ut sig på de forna stadsjordarna. Kolonialism och järnvägen banade väg för en ny global ekonomi. Vitiello & Brinkley, forskare inom mat och planering, skriver om det förra sekelskiftets början och svårigheter för stadsplanerare att förstå odlingens plats i staden (2014, s. 98). Att möjliggöra storskaliga livsmedelskedjor var en för planerarna mer tilltalande uppgift (Vitiello & Brinkley, 2014, s. 98). Genom de tre megatrender som Rundgren beskriver har mänskligheten skapat ett globalt och flexibelt livsmedelssystem som bäst beskrivs som en marknad (2016, s. 16). En bild över världens största livsmedelsvarumärken och antalet varumärken som ägs av samma företag visar tydligt den globala livsmedelsmarknadens dominans, se figur 6.

John Thackara har under de senaste decennierna författat flera böcker om ekonomi, hållbarhet och livsmedelssystem. Han menar att mänskligheten i tre generationer har ägnat sig åt att skapa ett livsmedelssystem som med sin globala

marknad och omfattande sysselsättning gett upphov till en lång och komplex livsmedelskedja som, draget till sin spets, är ett hot mot både mänskligheten och planeten. Systemets omfattning och marknadsmässiga styrning skapar dock ett stort motstånd för politiker och beslutsfattare att agera för att livsmedelssystemet ska ta en ny riktning (Thackara, 2014).

I avhandlingen *The Internationalization of Alternative Food Networks: Farmers' Markets, Community Gardens, and Agricultural Exchange* av Kevin Cody, framgår att det globala livsmedelssystemet bland annat har medfört stora konsekvenser för småskaliga jordbrukare (2015, s. 6). Nya alternativa livsmedelsnätverk (AFN) tog fart under 1970-talet och har de senare åren vuxit i antal och popularitet för att uppmärksamma den svåra situationen för mindre jordbrukare och som motreaktion mot det globala livsmedelssystemet (Cody, 2015, s. 4-6). Att skapa eller återinföra så kallade lokala livsmedelssystem (Local Food Systems) är en del av rörelsen som förespråkar AFN, och lokala livsmedelssystem kan enligt sociologen Robert Feagan fungera som goda och väsentliga komplement men inte till fullo ersätta det globala systemet (2007, s. 35).

Figur 6. Ägandestruktur för några av världens största livsmedelsvarumärken. © Oxfam (2018)

Trots att urbanisering kan skapa utveckling och välmående är många städer oförberedda för de stora förändringar som krävs för att hantera den snabba befolkningsökningen och konsekvenserna den medför (UN-Habitat, 2016, s. 5). Sättet på vilket urbaniseringen har skett bygger på obeveklig globalisering, med en övergång till städer som medel för ökat privat kapital och ett minskat intresse för det offentliga rummet och samhällsliga förtjänster. Den snabba teknikutvecklingen medför nya uppkopplade kommunikationsformer samtidigt som ansvarstagande tenderar att bli mer diffust (UN-Habitat, 2016, s. 5).

Hur vi ska kombinera urbaniseringens framfart med en hållbar utveckling är kanske en av vår tids största frågor. Vi blir allt fler människor på mindre yta, och vi måste alla äta mat. Att ta ansvar för och planera livsmedelssystem är oundvikligt (Morgan, 2015, s. 1380, 1389).

LIVSMEDELSSYSTEM OCH PLANERING I HISTORIEN

Mat och ätande må vara ett basalt ämne, men det är också en grundläggande förutsättning för liv (Kass i Morgan, s. 1380). Trots ätandets existentiella nödvändighet har mat och livsmedelssystem varit försummat inom urbana studier tills nyligen (Morgan, 2015, s. 1380). Livsmedelsförsörjning och livsmedelssäkerhet har dock historiskt sett varit en viktig fråga för städer, och har därför organiserats noga. Steel (2008, s. 120) beskriver matens närvaro i medeltida städer som kaotisk samtidigt som distribution, försäljning och konsumtion av mat var en livsnödvändig och naturlig del av vardagen. I städerna var det vanligt med förbud mot att sälja mat inomhus, istället såldes matvaror öppet på gator och torg enligt en synlighetsprincip. Det var viktigt för att kontrollanterna skulle kunna reglera försäljningen och bibehålla ordningen.

Vitiello & Brinkley (2014) beskriver i sin artikel *The hidden history of food system planning* om livsmedelssystemplaneringen i USA under två tidsperioder; den koloniala perioden och perioden runt sekelskiftet 1800-1900. Under den senare föddes dagens form av professionell planering. Vitiello & Brinkley menar att mat och jordbruk var centrala ämnen inom fysisk planering för båda tidsperioderna, trots att politik, miljö, global

ekonomi etcetera skiljer sig markant mellan 1500-tal och tidigt 1900-tal. Under det senaste århundradet har olika aspekter av livsmedelssystemet diskuterats; jordbruk (markanvändning, miljöpåverkan, regional planering) samhällsutveckling (tillgång till bra mat för alla, rättvisa, livsmedelssäkerhet) distribution och handel (infrastruktur-transportplanering, ekonomi) (Vitiello & Brinkley, 2014, s. 92). Men större delen av diskussionerna har hållits utanför de traditionella planeringsinstitutionerna, kommunal planering och stadsplanerarens arbetsuppgifter. Morgan menar att det finns dikotomier som planeringsprofessionen länge dragits med; natur-kultur, stad-land och urban-rural (2015, s. 1384). Mat har en plats i var och en av dem.

Att mat som synsätt inom eller ämne för planering är relativt okänt inom nutida planering, och som mer generell samhällsfråga, har sin förklaring i industrialismen och urbanismens framfart, menar Vitiello & Brinkley (2014, s. 92-93). I mitten av 1800-talet började villkoren ändras för hur planerare i städerna kunde påverka och organisera livsmedelsförsörjningen till städerna. Livsmedelssystemet omlokaliserades och spreds ut när jordbruk och tillhörande tillverkning eller industri flyttades ut ur städerna och industrialiserades. Stadsbor förvärvsarbetade istället för att odla eftersom de inte hade tillgång till mark på samma sätt som landsbygdsborna. Att länka samman producent och konsument låg inte längre inom den lokala och regionala kontext i vilken planerarna befann sig. Matbutiker, distributörer, förädlingsverksamhet och folkhälsoexperter tog kontroll över marknaden och ansvaret för livsmedelsförsörjning, -säkerhet och -hälsa. Endast vissa arbetsuppgifter, mer indirekt kopplade till livsmedelssystemet blev kvar åt stadsbyggnadskontoret, såsom översiktlig planering och detaljplanering (Vitiello & Brinkley, 2014, s. 92-93).

Det finns dock exempel på försök att integrera mat i planering på senare tid. År 1902 publicerades *Garden Cities of To-morrow* av Ebenezer Howard (Steel, s. 300; Svedberg, s. 119), ett planeringskoncept (på svenska *trädgårdsstad*) som enligt utsago skulle förena stads- och lantlivets goda sidor och i enheter med förutbestämd yta och invånarantal. Av enhetens 6000 tunnland (ungefär

3000 ha) skulle endast en sjättedel bebyggas, resten brukas. Jordbruket skulle försörja hela enheten och det fanns ett kretsloppstänk med återföring av näring från det urbana livet till jorden (Steel, 2008, s. 300). Howards utopiska ideer om trädgårdsstaden lever i oss som begrepp men de förverkligade trädgårdsstäderna är knappast självförsörjande samhällsenheter (Steel, 2008, s. 300).

På senare år har mat och livsmedelssystem inom planering fått en uppsving (Morgan, 2014, s. 1381). Mat- och livsmedelssystemplanering innesluter praktiskt taget alla andra underordnade dimensioner av planering (Vitiello & Brinkley, 2014, s. 92). Rörelsen som nu ägnar sig åt mat och planering är tvärsektoriell med verksamma inom många ämnesområden. Enligt Vitiello & Brinkley rör det sig om fysiska planerare, landskapsarkitekter, folkhälsovetare, miljövetare tillsammans med intresseföreningar och andra icke-statliga organisationer (2014, s. 92).

År 2005 presenterades idén om *Continuous productive urban landscapes - designing urban agriculture for sustainable cities* (CPUL) i bokform av Viljoen och Katrin Bohn arkitekter och planerare med fokus på urban matproduktion (Viljoen & Howe, 2005). Till skillnad från trädgårdsstadens specifika form betonas innehåll och funktioner i högre grad; CPULs är öppna landskap i en urban kontext vars "produkter" ser till ekonomi, socialt välbefinnande och miljö (Viljoen & Howe, 2005, s. 11). Hållbarhet är en förutsättning för detta koncept, som anpassas till platsen och dess existerande innehåll. Vegetation och naturliga miljöer är grundelement som ger livet ett långsamt, säsongsbaserat tempo med rikt socialt innehåll, taktila inslag, hälsa och välbefinnande. Det som skiljer sig från andra planeringskoncept är fokuset på livsmedelsproduktion. I CPULs finns en inre urban produktion och en peri-urban produktion. Ett jordbruk integrerat i den urbana miljön sägs skapa en relation till landskapet genom säsongens skiftningar och en förståelse för värdet av marken genom synliggörandet av arbetet, människorna som utför det och vilket resultat det ger (Viljoen & Howe, 2005, s. 11-12). Konceptet CPUL visar på ett behov av att värdera våra urbana miljöer på ett nytt sätt. Jämfört med dagens uppdelning mellan stad och land utpekas återigen

potentialen i att sammanföra det urbana med det rurala - en sammanslagning där maten spelar huvudrollen.

SVERIGE IDAG

I slutet av januari 2017 kom regeringens proposition till riksdagen om en ny livsmedelsstrategi för Sverige. Det initiala målet med strategin - ökad sysselsättning och tillväxt - fastställs tidigt och utvecklas sedan i början av strategin. Levande landsbygd, miljövärden inom jordbruk och de samhällsnyttor det för med sig är viktiga hållhakar. Ökad livsmedelsproduktion är betydelsefullt för beredskap och krishantering. Förutsättningarna för god beredskap bedöms vara avhängigt en välfungerande logistik, såväl fysiskt som digitalt och ett bredare grepp som innefattar hela livsmedelskedjan bör eftersträvas.

“En långsiktig strategi för livsmedelskedjan bidrar vidare till att Sverige ska fortsätta att ha en livsmedelsproduktion i landet av tillräcklig omfattning för att kunna bidra till jobb och tillväxt, attraktiv landsbygd och till samhällsnyttor inom hälso-, miljö- och klimatområdet. Till livsmedelskedjan räknas primärproduktionen, livsmedelsindustrin, livsmedelshandeln, restaurangnäringen, måltidsturismen och konsumenten.” (Regeringen, 2017, s.1)

I planeringsdokument från Uppsala och Örnsköldsvik tenderar mat och livsmedelssystem som planeringsfråga tas upp i landsbygdsprogram (se avsnitt Planeringsdokument). Den nationella livsmedelsstrategin behandlar generellt livsmedel som ett ämne för industri och storskalig produktion. Det är fokus på ekonomisk utveckling och konkurrenskraft, folkhälsa och effektivt markutnyttjande, men faktorer som biodiversitet och ekosystemtjänster i livsmedelssystemet finns också med i bilden.

I avsnittet Hållbar produktion och konsumtion i livsmedelsstrategin (Regeringen, 2017, s.38) ryms rubriken Produktionsresurser. Regeringen har gjort bedömningen att den fysiska planeringen måste ta hänsyn till tillgången på jordbruksmark och vattentillgång tillsammans med andra samhällsintressen, för att produktion ska kunna

öka. Exploatering av jordbruksmark är en ständigt pågående debatt, särskilt där urbaniseringen sker på bördig jordbruksmark. Exploateringen riskerar att fragmentera idag sammanhängande åkermark vilket gör den mindre brukbar/attraktiv för det storskaliga jordbruket (Regeringen, 2017, s.38). Här kan inflikas att sådan fragmenterad mark skulle kunna nyttjas av andra former av jordbruk än det storskaliga, rationella, särskilt om den finns intill städer. Det finns många och goda utsikter för nya former av småskaligt jordbruk som på många vis skulle kunna vara positiva för städer, för miljön de skapar, lokala livsmedel etcetera (2017, s. 42). Strategin påpekar att det finns en stor efterfrågan inom landet på frukt och grönt som producerats. Marknadsandelen för många grönsaker och vissa frukter är inom landet stor, om än säsongsberoende (2017, s. 44).

Folkhälsa är ett stort ämne i dagens samhälle som har kopplingar till livsstil, matvanor, ekonomiska och sociala förutsättningar. Gapet mellan olika socioekonomiska grupper uppmärksammas. Medvetna konsumenter med stort förtroende för livsmedelskedjan anses vara en viktig faktor i arbetet mot en förbättrad folkhälsa (Regeringen, 2017, s. 14). Offentliga måltider i allmänhet och skolmåltider i synnerhet anses viktiga att prioritera av många anledningar; de offentliga upphandlingarna kan agera som föregångare gällande efterfrågan på lokalt och hållbart producerade varor, och för att skapa en medvetenhet bland konsumenter gällande bra och hälsosamma matvaror och -vanor. Utbildning och samarbete mellan skolor och lokala livsmedelsproducenter ses om en möjlighet. Förhoppningsvis kan sådana satsningar även leda till ökad status för livsmedelsbranschen. Andra faktorer än enbart marknadspris ska tas in i beräkningar vid offentliga upphandlingar såsom livscykelanalyser och miljöanpassad produktion (Regeringen, 2017, s. 65).

EXEMPEL

Under arbetets gång har andra typer av matlandskap påträffats, utöver de som fallstudien resulterade i. De kan tjäna som inspiration och komplement till karaktärerna som presenteras under Resultat. Det finns självfallet fler

matlandskap att upptäcka, det här är bara början.

Odlingsstrategi med exempel på matlandskap

Samhällsbyggnadskontoret i Södertälje publicerade i januari 2017 etapp 1 av sin *Odlingsstrategi* (Södertälje kommun, 2017) som rör odling både på landsbygd och i staden. Strategin grundar sig i det av politiken erkända behovet av ökad lokal- och närodlad mat och vikten att värna om jordbruksmark (2017, s. 4). Den förväntas medföra ökad andel ekologisk odling, ökad efterfrågan på lokala råvaror och därmed större incitament för kommunens inköp av sådana, ökad biodiversitet och stärkande av ekosystemtjänster, ökat intresse för kommersiell odling, fritidsodling samt odling som redskap för pedagogik och terapi (Södertälje kommun, 2017, s. 5). Skolträdgårdar, odling som del av korttidsboende och daglig verksamhet, och sociala företag med odlingsinriktning är exempel på odling som del av andra verksamheter (Södertälje kommun, 2017, s. 24-26). Genom ökad odlingsverksamhet stärks kunskapen om människans förhållande till och beroende av naturen (det som i det här arbetet kallas mat-människa-landskapsrelationen).

Utifrån liknande analys kring matens frånvaro i planeringssammanhang motiveras samhällsbyggnadskontorets roll; tillhandahålla och arrendera ut odlingsbar mark, iordningställa praktiska faciliteter där det behövs. Odlingstrategin poängterar att “i och med det kommunala planmonopolet och i sin roll som markägare har samhällsbyggnadskontoret goda möjligheter att styra utvecklingen i kommunen mot ett mer hållbart och grönt samhälle.” (Södertälje kommun, 2017, s. 5).

Jordbrukspark

Norr om Barcelona finns en så kallad peri-urban jordbrukspark. Under 70-talet fanns planer på exploatering i det länge brukade området (Andersson, 2016). Bönder och boende protesterade. I slutet av 90-talet mynnade diskussionerna ut i ett formellt exploateringsskydd för ungefär 3000 ha mycket bördig jordbruksmark med omkring 600 jordbruksföretag. Skyddet är en del av ett mer omfattande projekt om värdefull mark i Barcelonaregionen. De flesta odlar på några få hektar. Frukt och grönsaker

Figur 7. Jordbruksparken i Baix Llogerat norr om Barcelona. Där stadens byggda miljö luckras upp och övergår från urban till peri-urban passar jordbruksparken bra. © Ajuntament Barcelona, CC BY-ND 4.0

är de vanligaste grödorna och betesdjur är ett vanligt inslag i verksamheten. Det finns även en försöksodling som provinsadministrationen driver för att stötta odlarna i området med odlingsteknik och omställning till mer hållbara bruksmetoder. Gång- och cykelstigar som löper genom området möjliggör för allmänheten att röra sig bland odlingarna, och det finns skyltar med information om parken (Andersson, 2016). Det småskaliga jordbrukslandskapets mosaikartade element (diken, murar och staket) bidrar med estetiska värden och den skogsnära odlingen medför höga biodiversitetsvärden. Den bördiga marken skyddas från exploatering och området är viktig i

det landskapsekologiska sammanhanget (Serra et al. 2017, s. 16-17).

Takodling

I Köpenhamn, liksom på många andra platser, odlas det på tak. Takodling är en allt vanligare företeelse inom stadsodling eftersom innerstädernas takytor ofta inte utnyttjas. Taket där företaget Østergro odlat sedan 2014 är 600m² och är fyllt av grönsaksbäddar, kompost och en liten servering (Østergro, 2018). Østergro erbjuder prenumeration på grönsakskassar under säsong. Enligt en av grundarna är avsikten med takodlingen att få människor

att förstå vad mat är, hur grönsaker växer och bli medvetna om de resurser som krävs i de olika leden (muntligen, 2016). På taket är det utsikt över Köpenhamns stadsrand i söder, där bebyggelsen övergår i åkermark. Grundaren menar att en av fördelarna med att vara på taket är att besökare kan förstå kopplingen mellan det som växer på taket och odlingar i större skala strax utanför staden. Att odla på tak är inget som görs för att visa att mat i större omfattning kan produceras i staden. Däremot är det en kul och trevlig aktivitet som skapar gemenskap, med det större målet att föra människor närmare maten de äter genom att förstå hur den växer.

Musselodling

I städer belägna vid havet finns goda förutsättningar för att odla musslor. Föreningen Maritime Nyttelager kallar sin försöksodling i centrala Köpenhamn för havsträdgård (Zillén, 2014). Det främsta syftet med odlingen är inte att producera stora mängder mat. Enligt en av initiativtagarna är det i stället att "visa att det går att få fram riktigt lokala råvaror, ge upplevelser och att kunna visa skolbarn hur musslorna växer". (Zillén, 2014)

Skafferihub - lagring som en del av bostadsmiljön

Stadsodling lockar allt fler men hur ska vi kunna lagra det vi odlar på praktiska sätt när många bor i små lägenheter utan tillgång till privat utemiljö? I det konceptuella förslaget *Skafferihub - mötesplats med matfokus* av landskapsarkitektkontoret Urbio, får bostadsgården en så kallad uppgraderad jordkällare. Ett modernt sätt att lagra grönsaker och andra livsmedel i gemensamma utrymmen som också fungerar som en mötesplats i grannskapet (Hållbar Stad, 2014).

TEORETISK BAKGRUND II

Del 2 redogör för teori som är angelägen för värderingen i senare delen av arbetet. Teorin är mer ämnesspecifik utifrån karaktärernas innehåll. Det kan alltså vara hjälpsamt att bläddra tillbaka till del 2 i samband med läsningen av värderingarna.

IDENTITET OCH TILLHÖRIGHET GENOM MAT

Att äta är en viktig identitetsskapande aktivitet; när vi äter bland andra definierar vi oss som sociala varelser (Kenji Tierney & Onuki Tierney, 2012, s. 121; Steel, 2008, s. 246). Swan & Flowers (2015, s. 160) påpekar att mat manifesteras genom en mängd uttryck: kollektiva, materiella, sensoriska, politiska och genom förkroppsligande. Antropologerna Kenji Tierney & Ohnuki Tierney (2012, s. 121), sociologen Claude Fischler¹ och Steel (2008, s. 246) menar alla att äta tillsammans har starka symboliska värden för människan då det som äts förkroppsligas i oss själva, det vi tuggar och sväljer blir till vår kropp, och att mat i ett kollektivt sammanhang är en metafor för ett “vi”, en grupp eller hela mänskligheten. Ätande som social företeelse har mycket gemensamt med rekreation ur ett miljöpsykologiskt perspektiv, i form av avkoppling och återhämtning². Miljöpsykologerna Kahn & Hartig (2016) påvisar gröna miljöers rekreativa egenskaper, då vistelse i gröna miljöer bidrar till lugn, välbefinnande och minskar stress.

Steel (2008, s. 246) skriver vidare om den delade måltiden som människans mest komplexa sociala fenomen. I måltidens kontext definierar vi oss själva som sociala varelser och erkänner vårt djupare band med mark, hav och himmel. Fischler³ tar det hela till en existentiell nivå i hans resonemang om att mat för oss samman på så vis att vi äter samma substans, alltså består vi av samma substans, enligt tankegången “vi är vad vi äter”.

Under rubriken Konsumtionstrender i Sverige i den nationella livsmedelsstrategin talas det om ökad bekvämlighet bland konsumenterna gällande livsmedel, i

¹ Claude Fischler, presentation, NAFS Urban food studies, 2017-09-22.

² Terry Hartig, presentation, NAFS Urban food studies, 2017-09-22.

³ Claude Fischler, presentation, NAFS Urban food studies, 2017-09-22.

meningen att fler och fler måltider köps och intas utanför hemmet (Regeringen, 2017, s. 107). Identitetsskapande kan vara ett betydande skäl till att äta ute (det vill säga köpa en måltid på restaurang eller motsvarande), skriver Chang & Hsieh i en studie om motiven till att äta ute på kvällsmarknader i Taipei (2006). Roe et al. (2016) resonerar kring hur identitet skapas och upprätthålls genom att äta och hur stadens matlandskapskaraktärer bidrar till identitetsskapandet. Identitetsskapande är något som sker framför andras ögon och folkvimlet som kan uppstå på en marknadsplats ska därför inte underskattas. Kenji Tierney & Onuki Tierney (2012, s. 121) berättar att ätande länge varit en kollektiv aktivitet som människan gjort i grupp - att äta själv är ur en antropologisk vinkel ett relativt nytt fenomen.

Livsmedelsstrategin (Regeringen, 2017, s. 107) tar upp den nuvarande trenden inom livsmedelsområdet som handlar om “naturlighet” och hälsa, ofta förknippad med en mer övergripande hållbar utveckling. Trenden kopplas lätt ihop med den ökande efterfrågan på närodlade och ekologiska livsmedel, vilket i sig ofta medför ett uppsving för mindre, lokala livsmedelsproducenter och företag. Till skillnad från de dominerande storföretagen inom livsmedelsbranschen kan de mindre erbjuda mer varierat och nischat utbud, alternativa förädlingsmetoder, bidra till den lokala besöksnäringen och produktion eller användande av lokal råvara, och därför är de viktiga att uppmuntra enligt strategin (Regeringen, 2017, s. 109). Mejerier, slakterier och bryggerier är exempel på sådana mindre företag.

Även Feagan (2007, s. 33) påpekar att fler och fler känner ett behov av att förstärka sin identitet genom sina val av mat, och att det parallellt finns ett växande intresset för att identifiera sig med ett lokalt sammanhang (Feagan, 2007, s. 31). Författaren menar att det kan ses som en motreaktion till de globaliserande och homogeniserande rörelser, som medför bleknande lokala skiljaktigheter inom exempelvis språk, kulturella och sociala traditioner och regionala miljöer.

MAT SOM MÖTESSKAPARE OCH DRAGPLÅSTER

“Matvarubutiker främjar en individuell livsstil framför umgänge, en egenskap de delar med våra vardagliga elektroniska apparater, som smarta telefoner. Internet må vara ett utmärkt kommunikationsverktyg men det kan inte ersätta mötet med en människa av kött och blod. Det är då matens kapacitet blir extra påtaglig; den för oss samman öga mot öga och skapar relationer andra media inte är kapabla till.” (Steel, s. 114) [översatt]

Mat kan i största allmänhet fungera som dragplåster. Malmö finns exempelvis med på National Geographics lista över de tio mest besöksvärda platserna i världen 2018 på grund av stadens rika matkultur, med ett utbud som speglar stadens nästan 180 nationaliteter i allt från “Nordic cuisine” av högsta klass till falafel, snabbmatens frontfigur (Kennedy Duckett, 2018).

Roe et al. (2016, s. 760) menar att det förvisso finns negativa konsekvenser med en snabbmatskultur (ohälsa) men den lokala kulturen som kan skapas kring ett kluster av snabbmatsförsäljare inte är att förringa. Den nattliga aktiviteten som blir genom ansamling av hungriga krog- och nattklubbsbesökare, bilar och budbilar som stannar för att köpa eller leverera mat gör att platsen under en viss del av dygnet har en tydlig, matpräglad karaktär.

MAT VIA ALTERNATIVA VÄGAR

I *Landsbygdsprogram för Uppsala kommun* (2017a, s. 6-7) ses lokala livsmedelskedjor och innovationer inom dem som möjligheter till utveckling, arbetstillfällen och krisberedskap. Utveckling kan gynna verksamheter som andelsjordbruk, mindre bryggerier och bagerier samt öka andelen ekologisk och närodlad mat i kommunens verksamhet. Lokala livsmedelskedjor anses även i större omfattning skapa förutsättningar för hållbarhet (Uppsala kommun, 2017a, s. 6-7).

Många livsmedelsrelaterade innovationer kan ses som tecken på att just livsmedelsbutiker är på väg att bytas ut. På ingång är istället tjänster för e-handel med hemkörning, som eventuellt kompletteras med egenodlade livsmedel.

Även mer specialiserade, hantverksmässiga livsmedel som handlas nära platsen för produktion, marknader som Bondens Marknad, så kallade reko-ringar med digitala plattformar som sammanför producenter och konsumenter utan mellanhänder, andelsjordbruk eller andra typer av alternativa livsmedelsnätverk (AFN) (Milestad, 2017).

Gunilla Almered Olsson et al. (2016, s. 2), forskare inom bland annat humanekologi, hävdar att lokal produktion av livsmedel från peri-urbana områden minskar beroendet av det globala livsmedelssystemet och på samma gång minskar sårbarheten i det lokala livsmedelssystemet. De instämmer med Feagan (2007, s. 31) och Regeringen (2017, s. 107) om att intresset för lokalproducerad mat ökar hos den urbana befolkningen. Tankegångarna liknar i hög grad de som redogörs för i konceptet CPUL av Viljoen & Howe.

Morgan (2015, s. 1391) pratar om stadsodling som ett nytt matlandskap. Det innefattar exempelvis biodling, hönshållning, gemenskapsodling, bondens marknad, gröna tak, takodlingar och ängsplanteringar. Morgan menar att det som är utmärkande för nya matlandskap är den stora kontrast till det konventionella livsmedelssystemet som ses som anonymt, undangömt och fabriksbaserat (2015, s. 1391).

Kajzer Mitchell et al. forskar om marknadsföring och hållbarhet och skriver i sin studie *Running wild in the marketplace: the articulation and negotiation of an alternative food network* om vildskörd som en del eller nisch inom AFN (2017, s. 520). Deras studie är gjord ur ett marknadsföringsperspektiv med inriktning alternativa matnätverk (AFN) som ägnar sig åt att skörda/plocka vildväxande ätbara växter. De skriver om den kapacitet som finns i att sprida kunskap om den miljömässiga, sociala och ekonomiska påverkan som maten vi äter har på världen vi lever i genom dessa nätverk.

FORM OCH STRUKTURER I STADSMILJÖN

Gehl belyser i sin bok *Life Between Buildings - Using Public Space* (2010, s. 72) möjligheterna till meningsfull kontakt och information som uppstår när människor rör sig i staden till fots, eller sitter, står eller ligger. Från en bil eller

ett tågfönster kan man få en glimt av andra, men många värdefulla upplevelser äger rum när vi rör oss till fots. I fotgängarens tempo kan flera betydande sociala aktiviteter utspela sig; det finns tid att uppleva taktilitet och intensitet, pausa och konversera (Gehl, 2006, s. 72).

Goda sittmöjligheter är en generell nyckel till attraktiva stadsmiljöer just för att de ger möjlighet att stanna upp och vara på en plats. Åtande nämns som en av aktiviteterna som sittplatserna möjliggör (Gehl, 2006, s. 155). Liknande resonemang finns kring att uppehålla sig på en plats genom att stå; människor stannar upp för att prata, observera och vila. För att det ska vara bekvämt att stå krävs det att platsen bjuder in till det. Överlag föredras att luta sig mot en vägg eller uppehålla sig i någon typ av kantzoon (Gehl, 2006, s. 150-151).

Ju längre tid en plats är befolkad desto mer intressant blir den att vara på, enligt Gehls resonemang om att människor dras till platser där det finns människor (2006, s. 79). Han kallar det för den positiva processen när “något händer för att något händer” (“the positive process, something happens because something happens”). Gehl exemplifierar fenomenet genom lek; det drar till sig fler som vill vara med, samtidigt som det genererar andra aktiviteter på samma plats. På så vis är aktiva, inbjudande miljöer självförstärkande (Gehl, 2006, s. 73).

Huruvida en plats i stadsrummet är inbjudande kan kopplas till dess dimensioner och skala. Gehl talar om den mänskliga skalan och att innehållsrika, detaljerade miljöer är mer intressanta än storskaliga (med stora byggnader och öppna ytor) (Gehl, 2006, s. 69). De senare tenderar att uppfattas som kalla och opersonliga vilket inte främjar aktivitet. Ett exempel på den eftersträvaransvärda mänskliga skalan är små utrymmen och smala gator, i kombination med välplanerade, aktiva fasader. Rum i rum nämns som en användbar lösning, som kan exempelvis kan bildas med växtmaterial (Gehl, 2006, 91-93).

LÅTA MATEN SYNAS

Morgan (2015, s. 1385) menar att i kontrast till den industriella livsmedelsproduktionen urskiljer sig odling

i urban miljö genom att vara synlig, påtaglig och lätt att greppa. Vidare påstås att många “nya” producerande matlandskap på senare år har börjat få mer utrymme i diskussioner om stadens miljö. Det ges exempel på urban odling som kan innefatta allt från biodling till hönshållning, grannskapsodling, matmarknader, gröna tak och blommande ängar som grön yta i staden.

I *Landsbygdsprogram för Uppsala kommun* (2017, s. 7) skrivs om utvecklingen av lokala livsmedelskedjor som ger möjligheter för nya och fler typer av verksamheter såsom lokala mikrobryggerier, bagerier eller andelsjordbruk (Uppsala kommun, 2017, s. 7).

Liksom tankegångarna i konceptet CPUL (Viljoen & Howe) menar Olsson et al. (2016, s. 3) att ett införande av livsmedelsproduktion i den peri-urbana miljön berikar och utgör komplement till dagens rekreativmiljöer och förutom mat bidrar med biodiversitet på flera ekologiska nivåer.

MAT SOM PEDAGOGISKT VERKTYG

Olsson et al. (2016, s. 2) skriver vidare om en annan positiv sida av lokal livsmedelsproduktion; den lärande. Genom konsumtion av lokalproducerad mat skapas möjligheter till en större platsanknytning där maten odlas och förädlas samt en större förståelse för de sociala och ekologiska förbindelser och begränsningar mellan livsmedelsproduktion, levande varelser och ekosystem. (Stads)odling som verksamhet kan enligt Viljoen & Howe (2005, s. 84) bidra till positiv samhällsutveckling genom:

- att fungera som dörr till olika slags utbildningsformer
- kunskapsgenerering om att odla mat och djurhållning utifrån lokala förutsättningar
- vuxenutbildning inom exempelvis trädgårdsarbete, hortikultur, djurhållning och språk men även digitala färdigheter
- skolbesök och andra utbildningsrelaterade aktiviteter

Författarna menar därtill att kunskap tillskansad genom odlingsaktiviteter kan inom skolundervisning fungera som referens till fördjupad förståelse av andra traditionella

ämnen såsom naturvetenskap, geografi och miljövetenskap (Viljoen & Howe, 2005, s. 58). I *Naturvårdsprogram för Uppsala kommun* (2006, s. 29) redogörs för liknande generella tankegångar om att genom odling skapa en förståelse för och relation till ekologiska samband och kretslopp. Genom att vara med och i naturen skapas en större förståelse för naturliga förlopp och fenomen vilket kan medföra ett större engagemang och ansvarstagande för naturen, vår livsmiljö, som helhet. En ökad förståelse för och engagemang i naturen, en fördjupad relation, ger goda förutsättningar för arbete mot ett långsiktigt hållbart samhälle. I *Naturvårdsprogrammet* (2006, s. 35) betonas särskilt vikten av att tidigt skapa en förståelse och relation till ekologiska samband och naturen som helhet hos barn och unga då det i vuxen ålder är svårare att åstadkomma. Naturskolan anses därför vara en värdefull gren av naturvårdsarbetet.

ODLA, PLOCKA, SKÖRDA

Lindeblad förklarar att medeltida odlingar hade fler värden än själva skörden, tillvaron i odlingarna tycks ha varit minst lika värdefull; "Trädgårdarna och kålgårdarna inne i städerna var sannolikt inte av större ekonomisk betydelse, i jämförelse med till exempel spannmålsodlingen på stadsjordarna, däremot spenderade stadsborna mycket av sin tid i trädgårdarna." (2006, s. 316). Gehls (2006, s. 119-120) resonemang om trädgård och arbete är snarlikt. Han anser att trädgården, likt en lekplats, är en plats att gå till där det alltid finns något att göra men också en plats där andra aktiviteter kan initieras. Ofta kombineras trädgårdsarbete med sociala aktiviteter och rekreation - trädgårdsarbete kan ses som en ursäkt för att spendera tid utomhus i samvaro med andra. (Stads)odling skapar på så vis möjlighet till aktivitet och engagemang i det offentliga rummet (Gehl, 2006, s. 119-120).

I artikeln *Urban foraging and the relational ecologies of belonging* av Poe et al. (2014) utforskas huruvida bär- och svampplockare genom att skörda något som finns att hitta vilt i urban miljö samtidigt skapar en relation till platser, arter eller hela ekologiska sammanhang. Genom att intervjuas och själva agera som bär- och svampplockare undersöks hur relationer skapas mellan människa-

samhälle och naturen-vår livsmiljö med tre teman; kulturell tillhörighet och identitet, plats och tillhörighet samt förmedling av det icke-mänskliga. I deras studie framkommer det hur aktiviteten vildskörd understödjer mångfacetterade sammanhang mellan identitet, plats, mobilitet samt mänskliga och icke-mänskliga parter. Kajzer Mitchell et al. (2017, s. 521) skriver om fördelen med det ringa avståndet som det ofta är mellan boplatser och platser med möjligheter till vildskörd i en urban kontext, jämfört med mer traditionella platser att plocka exempelvis bär och svamp på som är mer avlägsna staden. Författarna menar att i ett urbaniserande samhälle blir sådana platser en tydlig koppling mellan vildväxande mat, lokala ekosystem och i större hänseende hela vår samexistens med naturen.

Sällan uppskattas det värde som ligger i tillgången på råvaror till mat och medicin samt att den utgör en bred och beständig bas för att skapa och upprätthålla relationer till och kunskaper om den urbana naturen (McPherson et al; Hull; Kaplan i Poe et al, s. 904). Förutom den eventuella skörden bör det också påpekas att vistelsen i gröna miljöer i sig är en rekreativ aktivitet som minskar stress, skapar lugn och välbefinnande (Kahn & Hartig, 2016).

Det finns dock risker i samband med att förespråka ökad vildskörd. Kajzer Mitchell et al. påtalar risk för utrotning av vissa arter, skadegörelse på grund av slitage eller vårdslösa förfaranden. Ökad marknad/efterfrågan kan leda till intressekonflikter, konkurrens om växtplatser och andra former att kontrollera land där efterfrågade arter växer, och ifrågasätter tillgänglighet och klassperspektiv (vem anser sig ha rätt att ta yta och/eller skörd i anspråk?) (2017, s. 509). Romantisering av vissa livsmedel/produkter som "rena" eller "mystiska" tas också upp (2017, s. 521). Författarna för vidare resonemang kring frågan: kan aktivt deltagande i vildskörd med efterföljande aktiviteter (ta tillvara, konservera och konsumera) medföra ett mer kritiskt förhållningssätt till den kapitalistiska livsmedelsproduktionen som de alternativa livsmedelsrörelserna (AFN) försöker röra sig ifrån? (Cheney, 2013, p. 8 i Kajzer Mitchell et al. 2017, s. 521). Hypotesen bekräftas genom intervjuer, där deltagare påstår

att de genom aktiviteten skapat sig en större förståelse med rådande livsmedelssystem och en ökad kunskap om vad som krävs för att skaffa och ta reda på vildväxande mat (Kajzer Mitchell et al. 2017, s. 519). Detta bekräftas också av Poe et al. (2014, s. 910); många, inklusive dem själva, vittnade om att vildskörd medförde en djupare förståelse för och relation till staden och framför allt att aktiviteten i sig skapar en känsla av tillhörighet till platsen/-erna i fråga.

(MAT)LANDSKAP MED MÅNGA YTTRINGAR

Mångfunktionalitet som planeringskoncept kan ses som en samtida riktning många förespråkar. Boverket skriver i sin rapport *Mångfunktionella ytor - Klimatanpassning av befintlig bebyggd miljö i städer och tätorter genom grönsstruktur* (2010, s. 7) om hur mellanrummet i staden, de gröna och blå strukturerna, kan anpassas för att fylla fler behov på samma yta. Med allt fler människor på mindre ytor i städer behövs verktyg för att klimatreglering, biologisk mångfald, umgänge och rekreation ska samexistera.

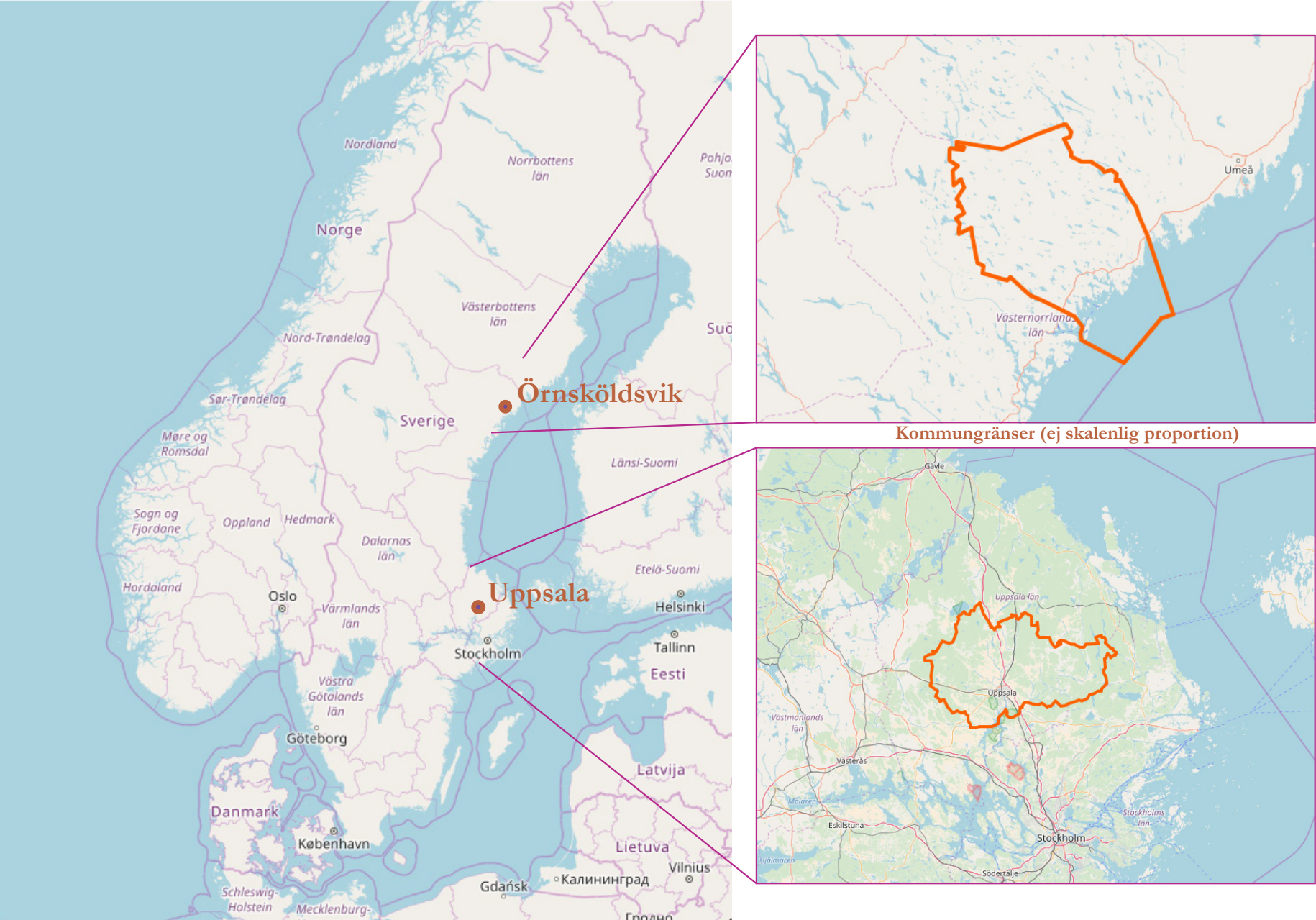
"Grundtanken inom delandets ekonomi är att tillgång går före ägande. Ju fler användare som gemensamt delar på en produkt, tjänst eller plats desto mer effektivt kan individens, samhällets och jordens resurser användas. Förmedlingstjänster och plattformar som möjliggör kollektivt användning av produkter har ökat markant, i stadsmiljön syns de bland annat i form av bilpooler, samåkningsinitiativ och låncyklar. Även lånegarderob, öppna verkstäder med verktygsuthyrning och stadsodling på offentlig mark är exempel på den delande hållbarhetstrenden (...)" (Uppsala Kommun, 2015c, s.7).

Ovan beskrivs konkreta exempel på yttringar av mångfunktionalitet som tar plats i staden. Olsson et al. (2015, s. 15) talar om mångfunktionalitet som ett territoriellt koncept på ett övergripande plan snarare än ett jordbruksrelaterat. Inom multifunktionell livsmedelsproduktion strävas det efter att kombinera produktion med att främja biodiversitet, ekosystemtjänster, rekreation, social sammanhållning etc. (Olsson et al. 2015,

s. 3). Att konkretisera ett sådant koncept kräver ett skifte bort från dagens syn på livsmiljöns innehåll som isolerade delar eller skeenden. Istället krävs ett förhållningssätt där livsmiljön kan hysa många behov och i vilken verksamheter och funktioner organiseras i ett fungerande system (Olsson et al. 2015, s. 15).

Poe et al. (2014, s. 905) skriver om en relationell inställning till naturen, att vi som människor lever med planeten snarare än på. Den inställningen kan möjliggöra en frångång från tankesättet om en överlägsen/enastående natur med inneboende kulturer. Idén om att den materiella världen är ett konstant, dynamiskt flöde som vi befinner oss i, lever med och har stor påverkan på, kan förmedla tankesättet “förmågan att påverka och att bli påverkad av andra”, i motsats till inställningen att den materiella världen är statisk och opåverkkningsbar/lever sitt eget liv skilt ifrån oss (Poe et al. 2014, 905). Med perspektiv som liknar de som redogörs för ovan kan synen på urbana naturmiljöer inrymma fler yttringar, menar Poe et al. Från att ses som institutionella ytor som förvaltas av människan genom traditionella metoder, kan de ses som platser i ständig förändring, och som innefattar identiteter, berättelser och där mänsklig strävan samlever med det icke-mänskliga (2014, s. 905).

RESULTAT

Figur 8. Karta över Norden med fallstudiestädernas lägen. Källa kartmaterial: © OpenStreetMap

FALLSTUDIER I UPPSALA OCH ÖRNSKÖLDSVIK

Att göra fallstudien i två städer med olika förutsättningar är ett sätt att utforska möjligheterna med metoden LCA. Dels för att testa hur den fungerar med olika förutsättningar, dels för att se likheter och skillnader i resultaten. Uppsala och Örnsköldsvik skiljer sig gällande geografiskt läge, klimat och markförhållanden, storlek och befolkningsmängd.

STATISTIK

	ÖRNSKÖLDSVIK	UPPSALA	SVERIGE
FOLKMÄNGD KOMMUN	56 000 (2016)	214 500 (2016)	10 120 000 (2017)
FOLKMÄNGD TÄTORT	33 000 (2016)	153 000 (2016)	
YTA (HA)	638 000	218 000	40 734 000
BEFOLKNING-STÄTHET (INV/KM²)	8,8	98,3	24,8
MARKANVÄNDNING (%)			
ÅKERMARK	2	22,5	6
BETESMARK	0,1	2,5	0,1
SKOGSMARK PRODUKTIV	76	57	55
SKOGSMARK IMPRODUKTIV	15	4	14
BEBYGGD OCH TILLHÖRANDE MARK	2	6	3
TÄKTER OCH GRUVOMRÅDEN	0,1	0,1	0,1

Källa: SCB (2017)

MATRELATERAD LANDSKAPSHISTORIA I ÖRNSKÖLDSTRAKTEN

Örnsköldsvik är en ung stad, bildad med syfte att kontrollera och främja handeln i regionen men människor har bott i området i 10 000 år. Historisk sett har handelsplatser lokaliserats till å- och älvmynningar. Det finns byar kända som handelsplatser sedan 1500-talet, och marknadshandel fanns även i närliggande byar. ”Sörkörarna” var viktiga för regionens handel med de sydliga handelsstäderna. De var bönder som körde med häst och släde på långresor till Mälardalen om vintrarna, med mestadels samiska produkter; skinn, hudar, träskedar, smör, fågel och renkött (Kågström, 2002, s. 4–5).

Den viktiga lanthandeln under 1700 och tidigt 1800-tal fick endast bedrivas på bestämda handelsplatser på landsbygden. En köping skulle underlätta för staten att

ha kontroll över handeln, sörköreriet och tullavgifter och därför ansågs det angeläget att bilda en köping i regionen. Ett strategiskt hamnläge var en förutsättning för att köpingen Örnsköldsvik skulle bli en framgångsrik handelsstad, och förklarar stadens placering. Även närhet till god jordmån och till stora landsvägen var viktiga kriterier. Från hamnen kunde man med segelfartyg frakta varor som tjära, trävaror, skinn och strömming.

Handelsköpingen utvecklades i byar intill fjärden med handelsgårdar med magasin och stall och en ångsåg med brädgård. Stadsplanen från 1885 tillät köpingen att växa österut och norrut med plats för stora trädgårdar. ”Torgparken mellan torget och museet är en rest av denna plan.” (Örnsköldsvik kommun, 2017). Flera hus och kvarter brann ner under andra halvan av 1800-talet. Stadens äldsta stenhus, som står kvar i korsningen Parkgatan/Storgatan, byggdes i sten just av brandsäkerhetsskäl, eftersom att

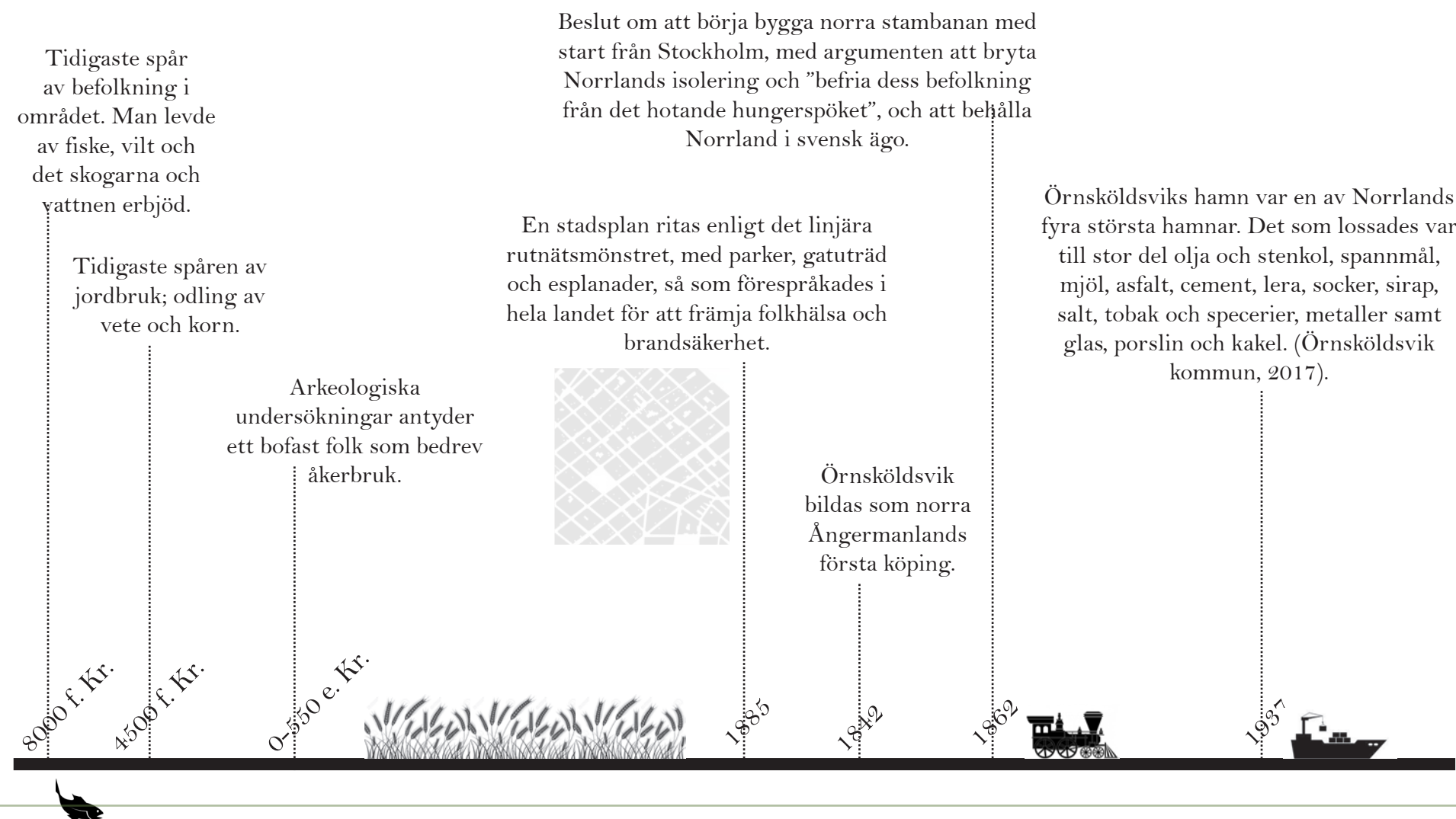
ändamålet var att inhysa ett bageri.¹

Stadens utformning präglas av stadsplaner med tillhörande stadsideal; ”Man får komma ihåg att köpingens yta var starkt begränsad på grund av att kronan inte ville att det skulle vara en bondby med ladugårdar.”² Vissa platser i staden har haft en stark koppling till mat som inte längre är lika tydlig. Under Stora Torget finns det exempelvis ett rum som byggdes som skyddsrum efter andra världskriget, men som även inhyste offentliga toaletter och fruktaffären ”Fruktkällaren”. Kafferosteriet som låg på Lasarettsgatan ovanför Stadshotellet lämnade ett doftspår i staden och i Inre Hamnen låg Saltmagasinen (nu rivna) där det värdefulla saltet förvarades. Saltet användes delvis till insaltning av surströmming. Till nutidshistorien hör att surströmmingskalas på Stora torget är årlig tradition sedan årtionden. Starka dofter hör till.³

År 1910 gjorde P.O. Hallberg en ny stadsplan för Örnsköldsvik med små gaturum inspirerat av medeltidsstäderna och naturen. Trädgårdsstaden var ideal och det byggdes trähus med mycket omgärdande grönyta (Örnsköldsvik kommun, 2017). En stor privat trädgård i staden sträckte sig från huset på södra sidan om torget ända ner till vattnet. Det är idag Stadsträdgårdsparken. En tid bedrevs där kaféverksamhet.

Stadens utveckling bygger till stor del på skogens tillgångar, ångsågarnas framväxt med påföljande massaindustri. Staden har också inhyst stora verkstäder och industrier och var under den perioden en typisk arbetarstad. Numera är Örnsköldsvik kanske starkare profilerad som friluftsstad i världsarvet Höga Kusten, och en stad med brett näringsliv och starkt företagande som också erbjuder universitets- och yrkesutbildningar. E4an, Botniabanan, flygplatsen och hamnen är viktig infrastruktur.

1, 2, 3 Maggis Frisk, Museiintendent Örnsköldsviks museum och konsthall, byggnadsantikvarie, via mail, 2017-05-19.

MATRELATERAD LANDSKAPSHISTORIA I

UPPSALATRAKTEN

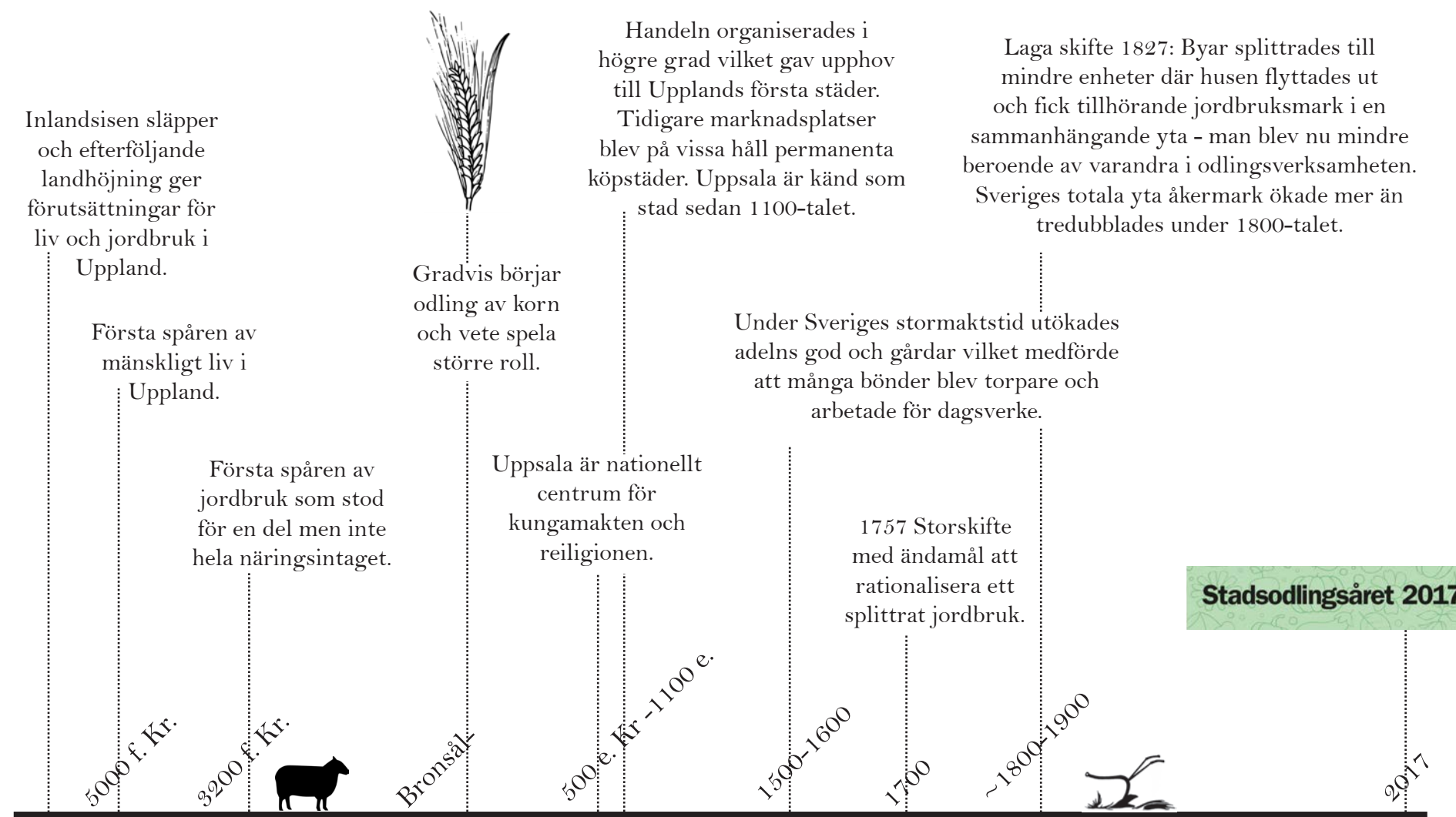
Under bronsåldern organiserades samhället alltmer. En mer sofistikerad ekonomi med byteshandel, fasta bosättningsområden och röjda ytor för odling. Ett kyligare klimat krävdes stallning för djuren och insamling av foder till vintern. På grund av landhöjningen skapades strandängar som användes som slåttermarker. De blev avgörande för att dåtidens samhällen skulle klara sig. Odlingen övergick sannolikt under samma tidsålder från svedjebruk till odling med utsäde på permanenta, gödslade åkrar. Än idag finns spår i landskapet av så kallade stensträngar, som troligtvis fyllde funktion som gräns mellan olika typer av markanvändning. Fram i våra dagar finns åkrar som brukats kontinuerligt sedan denna tid.

Industrialiseringen och urbanisering får fart under slutet av 1800-talet och in i förra seklet. Jordbruket var som mest omfattande runt 1930- och 40-talen. Järnplogen möjliggjorde jordbruk på de tunga upplandslerorna i större utsträckning liksom införandet av många andra nya jordbruksredskap. Det blev allt mer fokus på försäljning av det som odlades, främst spannmål, snarare än självhushållning. Sedan dess har andelen sysselsatta inom jordbruk minskat stadigt. Jordbruksenheter slås ihop i allt större omfattning medan jordbruksverksamhet dalar i betydelse för arbete och förtjänst. Jordbruket är nu inte lika framträdande som andra delar av Uppsalas näringsliv, men jordbruk, skogsbruk och fiske var 2013 kommunens tredje största bransch (Uppsala kommun, 2015d).

Idag är Uppsala Sveriges fjärde största kommun sett till antal invånare (Destination Uppsala, 2016). Staden marknadsförs som kunskapsstätt och innehållsrik stad där det unga och nyskapande möter anrik historia. Uppsala universitet är Norden äldsta och än idag sätter både universitetsverksamheten och studenterna en stor prägel på stadens atmosfär. Universitet och Akademiska sjukhuset spelar en central roll inom innovation och näringsliv, lokalt och internationellt. Närheten till Arlanda är viktig för stadens internationella attraktionsförmåga (meruppsala.se, 2018). Domkyrkan, Uppsala Slott, Carolina Rediviva, Carl von Linné och Fyrisån är alla tätt förknippade med Uppsala. Den relativt lilla stadskärnan gör innerstaden promenad- och cykelvänlig, och det finns mycket grönska bland kvarteren och längs med ån utanför de centrala delarna.

Kulturlivet inkluderar även ett brett restaurangutbud, vilket påminner om matens betydelse för att skapa en attraktiv stad, vilket rimmar väl med satsningen på besöksnäringen som för staden är en expansiv bransch (Uppsala kommun, 2015e). I centrala Uppsala finns ett aktivt kafferosteri, kulturklustret Köttinspektionen huserar i en gammal byggnad där det tidigare pågick livsmedelskontroll och i bakgrunden tornar spannmålsmottagningens höga silos upp sig invid ån. Spannmålsmottagningen tyder på att odling fortfarande bedrivs i en betydande omfattning inom kommunen och länet.

Under 2017 arrangerade Uppsala kommun ett stadsodlingsår (Uppsala kommun, 2017). Temat var "alla kan odla" och förhoppningen var att öka intresset för odling, skapa mötesplatser genom odling och visa på de möjligheter det finns att odla ätbara växter i stadsmiljön som förutom skörd bidrar med biologisk mångfald genom artrikedom och främjande av pollinatörer. I de flesta av kommunens sommarblomsplanteringar användes ätbart växtmaterial, mestadels grönsaker men även kryddor och bärbuskar. Eftersom fallstudien i det här arbetet utfördes under Stadsodlingsåret finns flera exempel på matlandskap som skapats i samband med det.

PLANERINGSDOKUMENT

För att få en bild av hur mat, livsmedel och relationen mat-människa-landskap ses på i planeringssammanhang i respektive kommun genomlästes flera av kommunernas planeringsdokument, policys och strategier. De planeringsdokument där kopplingar till mat hittades listas nedan.

Uppsala

Kommunala planeringsdokument

- Översiktplan för Uppsala (Uppsala kommun, 2016a)
- Ekosystemtjänster i Uppsala kommun (Uppsala kommun, 2015a)
- Policy för hållbar utveckling (Uppsala kommun, 2017b)
- Ekologisk hållbarhet - samlande ramverk för program och planer (Uppsala kommun, 2015f)
- Ekosystemtjänster i Uppsala Kommun (Uppsala kommun, 2015b)
- Landsbygdsprogram för Uppsala Kommun - 2017-2023 (Uppsala kommun, 2017a)
- Uppsalas landsbygder - nulägesbeskrivning del 1 (Uppsala kommun, 2015g)
- Lokaliseringsstrategier för social infrastruktur (Uppsala kommun, 2015c)
- Uppsalas parker - riktlinjer (Uppsala kommun, 2014)
- Upphandlingspolicy för Uppsala kommun med bolag (Uppsala kommun, 2014b)
- Naturvårdsprogram för Uppsala Kommun 2006-2009 (Uppsala kommun, 2006)

Regionala planeringsdokument

- Bedömningsgrunder - Bilaga till regional handlingsplan för landsbygdsprogrammet och havs- och fiskeriprogrammet 2014-2020 (Länsstyrelsen Uppsala län, 2016)

Övrigt

- Dialog om regional livsmedelsstrategi (seminarium) (Länsstyrelsen i Uppsala län, 2015)
- Bondens mat i Uppland (Bondens Marknad, 2017)

Sammanfattning

“Robusta transport- och försörjningssystem

De tekniska försörjnings- och transportsystemen är robusta, flexibla och samordnade. Förutsättningarna för närproducerad livsmedels- och energiproduktion utnyttjas. (...) Bebyggelse och samhällssystemen är rustade för omvärldsförändringar såsom störningar i drivmedelsimport och ett förändrat klimat.” (Uppsala kommun, 2016a, s. 17)

Citaten ovan och nedan är hämtade ur inledande avsnittet i Översiktsplan 2016 för Uppsala Kommun (2016a, s. 17), kallat Prioriteringar. Ett av fyra prioriteringsområden kallas “Föregångare i ansvarsfull samhällsutveckling” och innefattar rubrikerna ovan. Att vara resurseffektiv och utnyttja ekosystemtjänster är centralt. Det finns en ambition om att skapa mer lokala kretslopp, och att utnyttja de möjligheter som finns att producera livsmedel och energi inom kommunen. Det skrivs även på flera ställen om att utöka odlingsmöjligheterna i kommunen, främst för de sociala värdena som kommer med odlingsaktiviteter.

“Kretslopp, ekosystemtjänster och minimerat resursbehov

Kunskap om och förvaltning av biologisk mångfald och ekosystemtjänster ingår som en del i planeringen. Utformning och lokalisering av infrastruktur, bebyggelse och grönsstruktur bidrar till att minimera resursbehoven och främjar god samhälls- och kommunalekonomisk hushållning. Material i byggnader och utemiljöer väljs utifrån ett livscykelperspektiv.” (Uppsala kommun, 2016a, s. 17)

I dokumentet *Att ta hänsyn till och planera för ekosystemtjänster i planprocessen* skrivs det om försörjande ekosystemtjänster och matproduktion är en underrubrik (Uppsala kommun, 2015a). Dokumentet fungerar som ett verktyg för att identifiera och arbeta med ekosystemtjänster i planprocessen. Under rubriken matproduktion ingår det att undersöka livsmedelsproduktion i området, möjligheter till stadsodling och marknadsplatser, vilka synergieffekter sådana platser kan bidra med mera (Uppsala kommun, 2015a, s. 19). Pollinatörers vikt betonas och närhet mellan

biodlingar och jordbruk, särskilt ekologiskt, ska beaktas (s. 13). Möjligheter till naturpedagogik tas upp och däribland nämns odlingsrelaterade (jordbruk, 4H-verksamhet, stadsodling med flera) platser som viktiga (s. 17). Sociala interaktioner är en underrubrik till kulturella ekosystemtjänster, där café nämns som en mötesplats i den gröna strukturen (Uppsala kommun, 2015a, s. 16). Det framkommer tydligt att livsmedel ingår i flera ekosystemtjänster.

I likhet med dokumentet om ekosystemtjänster i planprocessen omnämns livsmedelsproduktion som försörjande ekosystemtjänst i dokumentet *Ekosystemtjänster i Uppsala Kommun* (Uppsala kommun, 2015b). Jordbrukets betydelse framhävs för att gynna lokal självförsörjning och livsmedelsproduktion i stort (Uppsala Kommun, 2015b). En karta visar på att en stor del av marken i kommunen utanför staden utgörs av åkermark. Mycket av den odlade marken utgörs dessutom av “större odlingslandskap med särskilda landskapsvärden” (Uppsala Kommun, 2015b, s. 14). Jordbruket är därmed en viktig ekosystemtjänst i Uppsala, sett till flera aspekter som också nämns (livsmedelsproduktion, biologisk mångfald, landskapsbild och kulturmiljö). I den samlade bedömningen för Uppsala skrivs det om den väntade befolkningsökningen i kommunen och konsekvenser det för med sig rörande ekosystemtjänster: “en ökad befolkning ger även större efterfrågan på rekreation, upplevelser och sociala mötesplatser i närområdet. Men det innebär ett ökat behov av dricksvatten, mat och material. I Uppsala kommun finns goda förutsättningar att möta detta behov med lokalt producerade varor och tjänster.” (Uppsala Kommun, 2015b, s. 36)

Dokumentet *Policy för hållbar utveckling* (Uppsala kommun, 2017b) behandlar frågor rörande livsmedel, men inte lika konkret som dokumentet ovan. Mänskliga rättigheter är en grundpelare för en hållbar utveckling, och som exempel nämns delaktighet, trygghet, jämlikhet och jämlika villkor. De kan alla kopplas till livsmedel i det långa loppet. Ansvarsfullt resursutnyttjande är en annan grundpelare: “Vi ska säkra en miljö som främjar folkhälsa, biologisk mångfald och som motverkar klimatförändringar.”

(Uppsala Kommun, 2017b, s. 23). Det går inte att bortse från livsmedelsproduktionens och -konsumtionens betydelse i någon av de tre riktningarna som eftersträvas. Uppsalaborna ska även ges möjlighet att aktivt delta i samhällsutvecklingen och kommunen ska främja goda levnadsvanor hos medborgarna, både gällande egen hälsa (i större bemärkelse folkhälsa) och främja levnadsvanor som bidrar till mindre miljöbelastning. Kostvanor nämns som en del i främjandet av goda vanor. Delaktighet i samhällsutvecklingen specificeras exempelvis genom att kommunen ska skapa mötesplatser där det finns möjlighet delta i utvecklingen på ett aktivt sätt (Uppsala Kommun, 2017b, s. 22).

Landsbygdsprogrammet (Uppsala kommun, 2017a) tar i högre grad än många andra kommunala planeringsdokument upp frågor som rör livsmedelsproduktion och -konsumtion, och sambandet dem emellan får ett tydligare uttryck. Det redogörs för konkreta satsningar om exempelvis lokala cirkulära livsmedelskedjor och även om samspelet som finns eller önskas finnas mellan stad och land. Ökad självförsörjningsgrad nämns många gånger, både för att gynna lokala verksamheter men även i samband med krisberedskap.

Dokumentet *Lokaliseringsstrategier för social infrastruktur* (Uppsala kommun, 2015c) behandlar begreppet social infrastruktur och vad det innebär i planeringssammanhang. Inledningsvis skrivs det om samhälleliga trender och samtida livsstilar som påverkar vårt beteende och våra behov, och hur våra livsmiljöer inte alltid stödjer de livsstilar vi har eller strävar efter. Social infrastruktur förklaras som något mer abstrakt än den tekniska infrastrukturen, som ett "smörjmedel" och stödsystem för det vardagliga livet. Det lokala och platsspecifika nämns flertalet gånger som en växande trend: "Tvärtom ser vi ett samhälle där lokal förankring och lokal identitet blir allt viktigare, där individer identifierar sig med sina bostadsområden, där lokalproducerade varor får högre status och där företag använder platser för att stärka sina varumärken." (Uppsala kommun, 2015c, s. 9) I sådana sammanhang förs tankarna snabbt till flera led i livsmedelskedjan.

Det talas även om den sociala infrastrukturens betydelse när det gäller ekologisk hållbarhet eller ett hänsynstagande i att utnyttja resurser skonsamt och effektivt. Dels handlar det om ett samspel mellan social och teknisk infrastruktur, exempelvis lokalisering av service i god förbindelse med hållbara transporter, men också vilka typer av service som lokaliseras var (Uppsala kommun, 2015c, s. 8). Livsmedelskonsumtion (dagligvaruhandel och restaurang/caféverksamheter) samt olika typer av livsmedelsproduktion bör inbegripas i ett sådant system då särskilt konsumtion fyller både praktiska och sociala funktioner.

Örnsköldsvik

Kommunala planeringsdokument

- Översiktsplan 2012 för Örnsköldsviks kommun (Örnsköldsviks kommun, 2012)
- Översiktsplan för Örnsköldsviks centrum (Örnsköldsvik kommun, 2005)
- Handelspolicy (Örnsköldsvik kommun, 2014a)
- Handelsstrategi Örnsköldsvik (Örnsköldsvik kommun, 2014c)
- Grönplan för Örnsköldsviks centralort (Örnsköldsvik kommun, 2011a)
- Landsbygdsstrategi för Örnsköldsviks kommun 2014-2018 (Örnsköldsvik kommun, 2014b)
- Örnsköldsvik - Omvärldsanalys 2014 (Sweco, 2014)
- Naturvårdsprogram (Örnsköldsvik kommun, 2011b)
- Måltids- och livsmedelspolicy för Örnsköldsviks kommun (Örnsköldsvik kommun, 2016)

Regionala planeringsdokument

- Regional livsmedelsstrategi för Västernorrland (Länsstyrelsen Västernorrland & LRF Västernorrland, 2015)
- Förstudie Höga Kusten – en möjlig kulinarisk region (Kårén & Rytönen, 2015)

Sammanfattning

Örnsköldsviks kommun består till stor del av skogsmark och det är ont om åkermark och odling. I kommunens översiktsplan, som antogs 2012 sägs det vara särskilt viktigt att behålla den jordbruksmark som finns för eventuella framtida livsmedelsförsörjning. Det är också en fråga om upplevelsevärde; aktiv och inaktiv jordbruks- och kulturmark ger ett naturskönt landskap och en attraktiv bygd. Kommunen ska verka för att öka efterfrågan på lokalt och ekologiskt producerade livsmedel, enligt Riktlinjer för jordbruk (Örnsköldsviks kommun, 2012, s. 52-53).

Under rubriken *Vad innebär social, ekonomisk och miljömässig (ekologisk) hållbarhet?* definieras hållbarhet i kommunen och det konstateras att den miljömässiga dimensionen är en förutsättning för att social och ekonomisk hållbarhet ska kunna utvecklas. "Eftersom vi är beroende av naturen och dess kretslopp både för deras livsuppehållande förmåga och som resursbas, måste vi se till att ekosystemets funktioner inte utarmas." Modern matproduktion och jordbruk, fiske och jakt tas upp som exempel på aktuella frågor om kretslopp, som ska hanteras så de inte äventyrar klimat, biologisk mångfald och återväxt (Örnsköldsviks kommun, 2012, s. 10). "Livskvalitetsfrågor" exemplifieras med attraktivt boende och möjlighet till naturupplevelser, och man framhåller att "Social hållbarhet kräver ett fungerande socialt liv där det finns service, mötesplatser och möjligheter för alla, där samhället är integrerat, tryggt, tillgängligt och jämställt och där det erbjuds delaktighet och inflytande.". Även jämlikhetsfrågor och global rättvisa tas upp (Örnsköldsviks kommun, 2012, s. 10).

I Örnsköldsvik är fiske stort både för rekreation och för livsmedelsproduktion och -förädling. Älvar, åar och sjöar är värdefulla för sportfiske och fisketurism och längs kusten finns kommersiell fiskodling. Fisket och turistnäringen nämns som en anledning till bevarande och återställande av vattendrag. I Örnsköldsviks fördjupade översiktsplan för centrum (2005, s. 38) nämns att fritidsfiske i fjärden ska tillgängliggöras ytterligare, för vilket en kajpromenad föreslås.

Till Örnsköldsvik kommer människor från hela världen

för att uppleva världsarvet Höga Kusten och skärgården. Att göra Örnsköldsviks centrum attraktivt med plats för aktiviteter, försäljning och arrangemang är därför viktigt (Örnsköldsviks kommun, 2012, s. 79-80). I FÖPen (2005, s. 6) beskrivs Örnsköldsviks historiska funktion som köping och plats för byten av varor och att denna funktion ska behållas; centrum ska vara en samlingspunkt och den självklara handelsplatsen. En önskan finns om mer aktivitet och liv ute kvällstid vilket fler pub- och matställen anses bidra till. ”Torghandeln är också en viktig del av stadens miljö. Förutsättningar finns att utveckla torghandeln enligt de lokala föreskrifterna” (Örnsköldsviks kommun, 2005, s.26).

För dagligvaruhandel finns riktlinjer om placering i eller i närheten av bostadsområden, i centrum eller med god tillgänglighet med buss (Örnsköldsviks kommun, 2012, s. 119). Vikten av dagligvarubutiker på landsbygden betonas i ett större resonemang om utmaningen i att behålla landsbygden levande på ett hållbart vis. Å ena sidan innebär det ökat bilberoende/privatbilism, men att det på landsbygden finns större möjligheter till självförsörjning lyfts som en positiv aspekt (Örnsköldsviks kommun, 2012, s. 109). Livsmedelsförsörjning, livsmedelsproduktion och upphandling utvecklas i *Landsbygdsstrategin för Örnsköldsvik kommun* (2014). I Västernorrland diskuteras livsmedelsförsörjning utifrån problembilden att allt färre bor på landsbygden. Dagligvaruhandel och drivmedel ses som servicemässiga förutsättningar för att fler ska bosätta sig där. ”Servicepunkter” med livsmedel och drivmedel som erbjuder ”hemsändning” finns, och näringsidkare får bidrag från Länsstyrelsen för att driva en servicepunkt (Örnsköldsviks kommun, 2014a, s. 21). Företagande och boende på landsbygden ska uppmuntras, och inom de gröna näringarna är vallodling viktigt då bete ger öppna landskap vilket är bra både för landskapsbilden (besöksmässigt attraktivt) och för naturvärden. Mjölks- och köttproduktion sägs ge större avkastning än spannmålsodling i denna region. Besöksnäringen sägs ha också stor betydelse för landsbygden och mat, hantverk, gårdsförsäljning och aktiviteter inom natur och kultur pekas ut som dragplåster. Att öka andelen närproducerade livsmedel är ett uttalat mål i Landsbygdsstrategin (Örnsköldsviks kommun, 2014b,

s. 23-24).

I Landsbygdsstrategin står också att Örnsköldsviks kulturella matarv ska vårdas inom de offentliga serveringarna, och att det vid upphandling ska ges goda förutsättningar för mindre odlare och entreprenörer. För att öka efterfrågan på lokala och ekologiska råvaror föreslås också en distributionscentral och ett större samverkansprojekt som kan samordna fler aktörer (Örnsköldsviks kommun, 2014b, s. 24). Idag finns viss samverkan i form av Nyttogården andelsjordbruk och Västernorrlandsgården (Hushållningssällskapet). Västernorrlandsgården förbinder lokala producenter med butiker och restauranger i regionen. Dessa initiativ har startats i liten skala av passionerade privatpersoner (Länsstyrelsen Västernorrland & LRF Västernorrland, 2015, s. 60).

För länet finns en livsmedelsstrategi; *Livsmedelsstrategi för Västernorrland* (2015) som Länsstyrelsen och LRF tagit fram. Strategier för ökad produktion står i fokus, och särskilt viktiga råvaror för länet är fisk, kött, och mjölk. Västernorrland är Sveriges största producent av regnbåge (landets överlägset vanligaste matfisk), och den näst största producenten av matfisk totalt sett. Arealen mark som används till spannmål, oljeväxter och köksväxter är mycket liten i jämförelse med marken som används för djur. Arealen för spannmålsodling och köksväxter (potatis, matlök, morot) har dessutom minskat kraftigt medan köttproduktionen har gått upp de senaste åren (Länsstyrelsen Västernorrland & LRF Västernorrland, 2015, s. 28-32).

I livsmedelsstrategin listas 36 trender som tros påverka livsmedelsproduktionen fram till år 2015. Med på listan finns:

- Ökad transparensen i livsmedelskedjan
- Ökad efterfrågan på närodlat och ekologisk mat
- Ökat krav från konsumenter på etiskt och hållbart jordbruk
- Moraliska diskussioner om matens miljöpåverkan blir allt vanligare

- Ökat intresse för mat bland konsumenter (Länsstyrelsen Västernorrland & LRF Västernorrland 2015, s. 62)

I kommunens handelsstrategi (Örnsköldsviks kommun, 2014c, s. 14-15) nämns matvagnar, en promenadvänlig stadskärna och platskänsla som trender för stadsrummet. Kommunen vill erbjuda upplevelser och aktivitet, och som exempel nämns att leka och äta vilket anses berika stadsmiljön och går i linje med trenderna. Små dagligvarubutiker med färre varor men bättre kvalitet nämns som en urban trend, och många är beredda att betala mer för ekologiskt. Kunder väljer att handla och vara på platser med service såsom matställen och en mångfald i utbud, eller på internet. Här står också att det är viktigt att stadsrummet möbleras så att möten uppstår.

I grönplanen (2011a) beskrivs parkerna som plats för välbefinnande, att grönytorna och dess funktioner ska bidra med fysisk och psykisk hälsa, mångfald och en god livsmiljö. Det råder brist på koloniträdgårdar, och kommunen bör arbeta aktivt för fler, för att på så vis öka ”invånarnas möjligheter till rekreation, gemenskap och meningsfull fritid.” (Örnsköldsviks kommun, 2011a, s. 15, 25)

Bra samlingsplatser där man kan elda och laga mat ute beskrivs som viktiga för utepedagogiken, liksom närhet till natur generellt och dess värde som lärmiljö. Här nämns även att; ”För att ge möjlighet för barn och ungdomar att lära sig kretslopp och miljömedvetenhet bör möjlighet till kompostering och odling ses över, även anläggande av svenska träd- och buskbestånd.” Detta är en av riktlinjerna och det är tänkt att odling ska användas i pedagogiken och skapa ett naturintresse (Örnsköldsviks kommun, 2011b, s. 19).

Sammanfattning - likheter och skillnader

Beröringspunkterna mellan mat, livsmedelssystem och kommunal planering går att hitta i både Uppsala och Örnsköldsvik. Det är dock tydligt att information om beröringspunkterna är spretig och stundtals krävs det noggrann granskning för att hitta aspekter av

livsmedelssystemet i planeringen. I dokument från de båda kommunerna går att läsa om:

- naturpedagogik
- ambitioner om utökade odlingsområden
- strävan efter socialt rika miljöer i staden, där mat spelar en central roll för att skapa/gynna handel, möten, folkliv och upplevelser.
- vikten av att bevara bördig jordbruksmark
- strategier för att bibehålla service (matvarubutiker) och värdeskapande på landsbygden (sociala förutsättningar, turism, attraktivitet) ofta kopplade till antingen handel eller produktion i form av odling eller förädling.

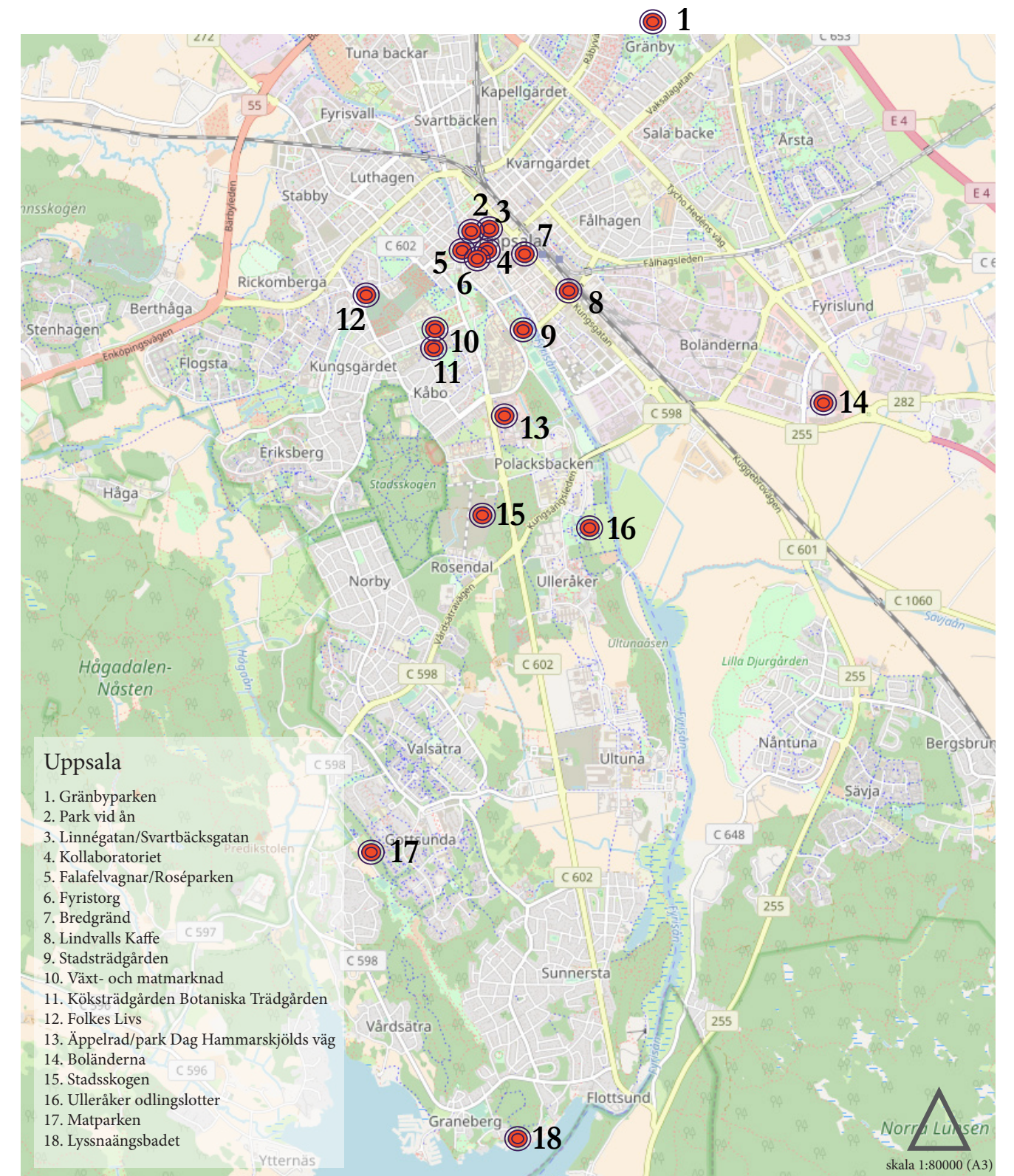
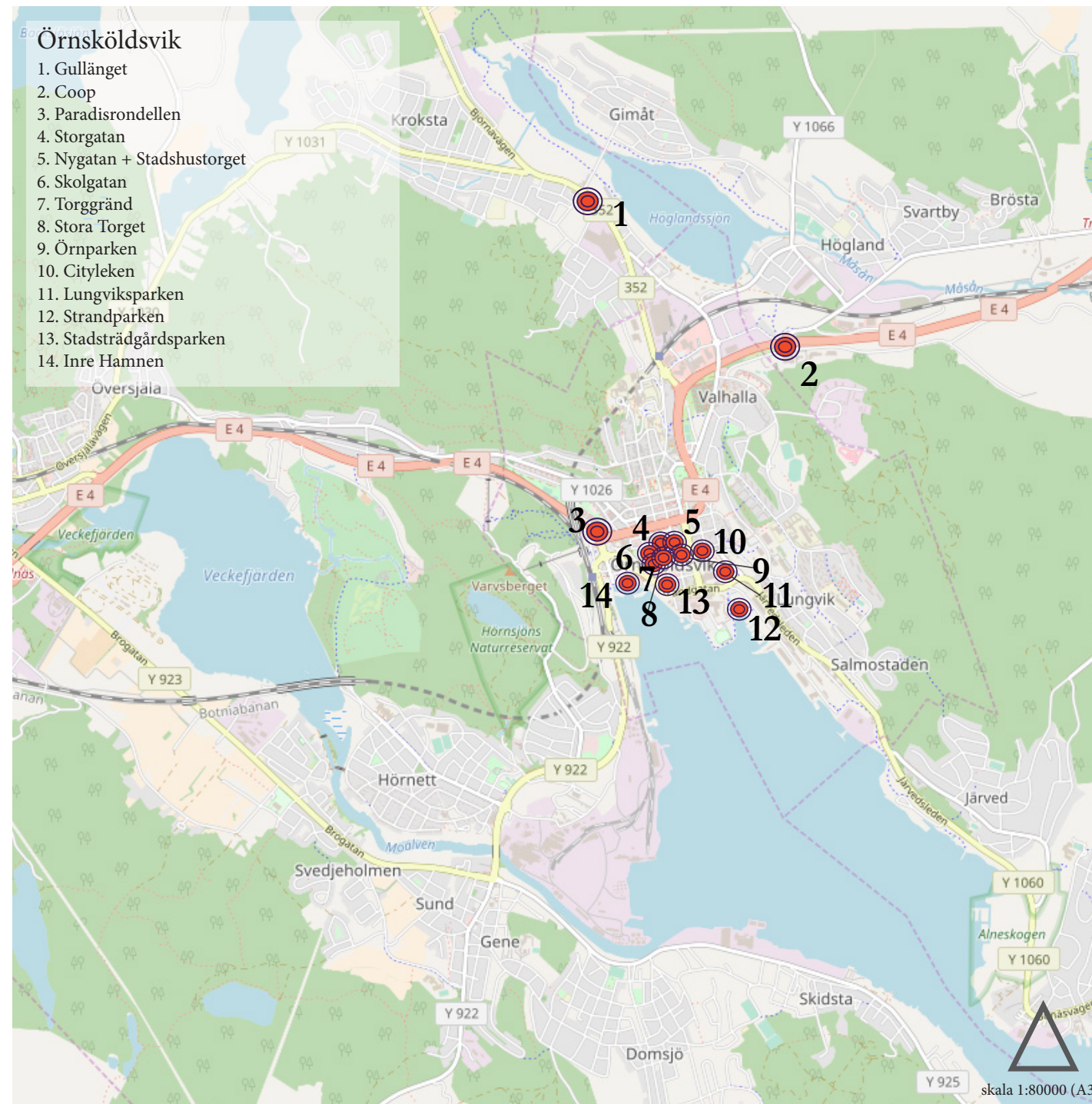
Utöver de gemensamma punkterna ovan skiljer sig planeringsdokumentens innehåll i fråga om mat och planering:

- Uppsala har mer utförliga mål och strategier gällande hållbarhet, kretsloppstänkande och ekosystemtjänster kopplade till livsmedelssystem än Örnsköldsvik. Inledande del i Uppsalas ÖP medan det inte nämns samma utsträckning i Örnsköldsvik.
- Överlag finns inga nämnvärda kopplingar till konkret hållbarhetsarbete i Örnsköldsviks ÖP.
- I Övik talas om fiske, både som fiskodling och fritidsfiske.
- Ytmässigt är Örnsköldsvik kommun ca tre gånger så stor som Uppsala kommun, och större delen utgörs av skog. I Uppsala är markförhållandena mer gynnsamma för jordbruk, som också utgör 22 % av markarealen, till skillnad från Örnsköldsviks 2 %.
- Uppsala har en något nyare ÖP (2016), än Örnsköldsvik (2012), och Örnsköldsvik arbetar med att ta fram en policy för ekologisk och social hållbarhet som bland annat kommer att lyfta ekosystemtjänster och gemensamma odlingar.

Varken Uppsala eller Örnsköldsvik har ett planeringsdokument med ett matrelaterat tema för kommunen, som det finns i exempelvis Eskilstuna (Rapport över resiliensanalys av Eskilstunas kommuns

livsmedelsförsörjning) och Södertälje (Odlingsstrategi etapp 1, se avsnitt Exempel). Örnsköldsvik omfattas däremot av en Livsmedelsstrategi framtagen för Västernorrlands län.

BESÖKTA PLATSER I FÄLTSTUDIerna

Figur 6. Kartorna visar de besökta platserna i respektive fältstudie. Geografiska gränsdragningar för platserna gjordes under steg 2, insamling av bakgrundsinformation. Mer exakta gränser för var en plats börjar och slutar avgjordes på plats. Till varje plats finns ett ifyllt fältstudieformulär.

Källa kartmaterial: © OpenStreetMaps

MATLANDSKAPSKARAKTÄRER

Nedan listas resultatet av de fältstudier som utfördes i Örnsköldsvik och Uppsala: nio matlandskapskaraktärer. Namnsättning, beskrivning av karaktären samt nyckelord och –element redovisas för varje karaktär.

- Stormarknadsområde
- Stadsmässigt vardagsrum
- Plats för picknick
- Marknadsplats
- Livligt matkultur-kluster
- Stadsdelscentrum - kvartersbutik
- Småskaligt odlingsområde
- Pedagogiskt matlandskap
- Matproduktion i stadsmiljö

	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K
51											
52	Kluster av matförsäljningsställen: Enstaka-tätt	1	2	3	4	5					
53											
54	Användare / konsumtionsgrupp	unga	gamla	barn	grupper	familjer	studenter	grovarbetare			
55		business	dagdrivare	motinärer	turister						
56											
57	I vilken grad Befolkat - folktomt /livligt	1	2	3	4	5					
58											
59	Andvändarbeteenden och aktiviteter	handla matvaror	lunchar	dricker	uteservering	fikar	picknick egen	grill			
60		picknick to-go	går och äter	står och äter	äter med andra		ensam				
61											
62	Produktion/ förädling?										
63											
64	Betydelse, minnen och associationer?	Vet om att det är ett gammalt sommarställe /ställe-område, men inte så tydligt									
65											
66	Rörelsestråk -inte alls /Tydligt stråk	1	2	3	4	5	Sorts "trafik":	gång, motorvägar, enstaka cykel			
67											
68	Knutpunkt -inte alls /Tydlig knutpunkt	1	2	3	4	5					
69											
70											
71	Estetiska/ upplevda faktorer och kriterier										
72											
73	Gemenskapskänsla på platsen: ingen alls - stark	1	2	3	4	5					
74											
75	Platskänsla: ingen alls - stark	1	2	3	4	5					
76											
77	Ljud (-typ och kvalitet)	Högt fagelskriar! Medtagen musik. Träsk och prat Vattenljud									
78											
79	Lukt (-typ och kvalitet)	Vatten, grill, "natur"									
80											
81	Visuell kvalitet (skönhet, behaglighet, attraktivitet)	Mycket naturligt, oerhört pga rumslighet, stötskott, grönt									
82											
83	Ljus	soligt	skugga växtl	skugga byggnad	gatlampor	lampor ute	väggbelysning	pollare			
84		effekt/dekoration	lampljus inifrån			markbelysning					
85	Stämning (tryggt, stilla andligt, vilt, hotfullt...)	Sommaridyll, semester									
86											
87	Säsongsspecifikt sommar (lövträdskugg, solvägg, utemöbler, gräs som sittplats, båtar)	Kiosk, brygga, bad som dragplacior									
88											
89	Tidsspecifikt, engångs /tillfälligt ?	Nej									
90											
91	Föränderlighet	Nej									
92											
93	Potential	Bra som det är									
94											
95											
96	1. Landscape of the fast-food takeaway	2. landscape of ethnic and exotic food restaurants and eateries	3. Farmer's markets, places for buyers of local and artisan foods	4. Small-scale grow your-own landscapes	5. The industrialised supermarket landscape	6. Social dining, bar and café-culture landscapes	7. The landscape of the urban food forage	Ingen av de ← mer picknick-plats med sommarstuga Vardagskaraktär i tydlig häng- och picknickmiljö. I avsaknad av andra matinfösk möjl. tydlig picknickplats			

Figur 7. Bilden visar ett ifyllt studieformulär. Sammanställning av formulären ledde till framtagandet av de nio matlandskapskaraktärerna.

STORMARKNADSOMRÅDE

Karaktär där stor skala dominerar och området är anpassat efter fordonstrafik. Stora öppna ytor i form av parkeringar och bilen är här det huvudsakligt trafikslaget. Kommersiell prägel med färgglada skyltar som lockar till konsumtion, med bilder och budskap om billiga matvaror. Trafik gör att miljön känns mindre trygg, tillgänglig och bekväm för fotgängare och cyklister. Trafikbuller är också påtagligt på de platser som studerats. Miljön lockar inte till vistelse utan är tydligt till för transport. Utemiljöer med låga visuella/rekreativa kvaliteter; ingen stark platskänsla.

Marken är till största del hårdgjord, mycket asfalt men ibland betongsten. Vanliga fasadmateriäl är plåt, betong och glas. Stora glasfönster förekommer vilket ger vyer in i exempelvis en livsmedelsaffär, snabbmatsrestaurang, drive through eller en mack. Det finns ont om sittmöjligheter, dock förekommer bänkar nära entréer och uteserveringar intill restaurangerna (mycket få gäster väljer att sitta ute vid tidpunkten för fallstudien.) Intill byggnader finns enstaka vegetativa inslag och generellt är frånvaron av växtmaterial påtaglig. Vyer mot skogs/odlings/”natur”landskap/ är däremot vanligt då denna sorts miljöer gärna placeras i utkanten av staden.

Nyckelord och -element

stormarknad, handelsområde, stor skala, öppna ytor, hårdgjort, fordonstrafikdominerat, drive through, stora reklamskyltar för livsmedel

Bokstav och siffra hänvisar till var bilden är tagen under fältstudierna. U står för Uppsala och Ö för Örnsköldsvik. Numreringen korresponderar till respektive lista på s. 34.

STADSMÄSSIGT VARDAGSRUM

Karaktär med relativt liten skala, ofta med stark rumslighet. Finnes vanligast i tät, stadsmässig miljö. I gaturummet finns plats för gående och tempot är lugnt (i jämförelse med vissa omgivande, bildominerade gator). Tydliga rörelsestråk med fotgängare som huvudsakligt trafikslag. Försäljning av färdig mat dominerar utbudet i form av av olika restauranger, caféer, barer, food trucks/ matvagnar, pizzerior men även råvaror förekommer i till exempel delikatessbutiker. Stora fönster ger ökad närvaro i gaturummet och visar upp (eventuellt bjuder in till, beroende på ekonomiska förutsättningar och intresse) cafékultur och att delta i en social miljö med tema ätande. Matproduktion kan vara en del av denna karaktär men pågår i så fall i bakgrunden, till exempel ett bageri med kafé. Kafékulturen är tydligare och därför viktigare för denna karaktär. Det är ett exempel på överlappande med kategorin "Matproduktion i stadsmiljö".

Vanligen finns uteserveringar längsmed trottoarer. Urnor och/eller planteringar med sommarblommor och perenner eller buskar ger gröna inslag i den annars mest hårdgjorda, innerstadsmiljön. Vanliga material på fasader och andra rumsliga strukturer är tegel, sten och trä. Skyltar och husfasader bestämmer färgskalan i varierande stilar. Platsens historia gör sig ofta påmind genom äldre arkitektur och gatustruktur.

Personer som vistas här är i blandade åldrar och på olika ärenden. Trots det lugna tempot finns en känsla av att människor passerar och är på språng, men vissa stannar upp och kan få miljön att samtidigt te sig som en knutpunkt.

Nyckelord och -element

social umgängeskultur, caféer och restauranger med stora fönster mänsklig skala, stolar/bänkar och bord, av uteserveringar är entréer till halvprivata mötesplatser, folkliv, gågata, hårda material, fikakultur

Ö4

U3

U3

Ö6

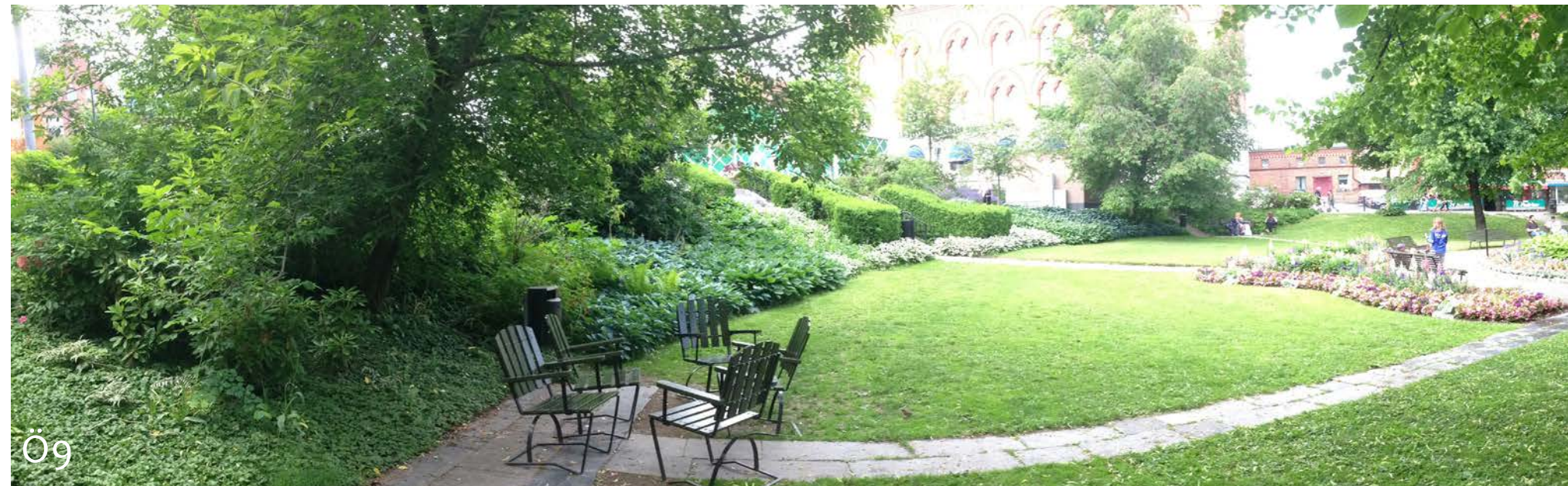
PLATS FÖR PICKNICK

Grön, lummig och inbjudande plats, oftast i eller intill en park av något slag. Skalan varierar men stark rumslighet är vanligt och då skapad av häckar, trädkronor, staket eller andra strukturer i olika nivåer. Mjuka former oavsett om strukturen skapas av växtlighet eller hårda material. Gräs, grus/stenmjöl och sand är vanliga markmaterial. Fungerar väl som plats att stanna till vid men ofta går det stråk invid eller genom platsen/parken. Lugnt tempo men aktiviteter som lek och spel eller sport livar upp.

Användargruppen är varierad med barnfamiljer är väl representerade. Olika sittplatser i form av bänkar, bänkar med bord och öppna gräsytor. Tak kan förekomma över någon sittplats. De många sittplatserna är viktiga för möjligheten till picknick. Eventuellt finns det en kiosk eller ett närliggande kafé med fikautbud och/eller restauranger. Ljudbilden utgörs av vind i lövverk, samtal och lekande barn, porlande vatten, trafik i närheten och diverse lek/rekreativa aktiviteter. Ätbara växter kan hittas, till exempel bärbuskar, fruktträd, fläder och ätbara ogräs.

Nyckelord och -element

picknick, fika, många sittplatser, parkmiljö, barnvänligt, ätbart växtmaterial, gräsytor, mjuka former, vila och rekreation, familjevänligt, plats för umgänge

MARKNADSPLATS

Marknadsplatser är ofta centralt belägna i staden. Historiska byggnader, en äldre gatustruktur, intilliggande äldre parkmiljö, statyer eller monument och liknande ger en tydlig och "gedigen" platskänsla. Skalan varierar mellan mänsklig och stor. Rumsligheten ges av byggnader växtlighet, såsom trädkronor. Försäljningen sker vanligen vid tillfälliga strukturer (bord, tält, takkonstruktioner) på en öppen torgyta, parkeringsplats eller liknande. Sten och tegel är dominerande mark- och fasadmateriäl. Sommarblomsurnor ger grönska och stadsmässighet under säsong. Intill marknadsplatsen finns ofta sittmöjligheter i form av bänkar och/eller bord. Typiska handelsvaror är lokalt odlade livsmedel, främst grönsaker men även kött, mejeriprodukter, annat mathantverk och växter. Karaktären innefattar platser som länge och ofta återkommande används som marknadsplatser såväl som platser som sällan eller sporadiskt huserar matvaruförsäljning. Matrelaterat skräp är vanligt förekommande.

Nyckelord och -element

torg, torghandel, lokalt mathantverk, råvaror, mötesplats, innerstadsmiljö, stenbelagt, offentlig plats

U6

U6

U10

U10

LIVLIGT MATKULTUR-KLUSTER

Karaktären verkar vanlig på stadsgator i rutnätsstruktur, ofta med en "mänsklig" skala på grund av smalare gaturum främst avsedda som gågator eller "shared space". Kan i större eller mindre utsträckning vara ett stråk med olika sorters trafik men ofta med begränsad tillgänglighet för fordonstrafik.

Restaurangernas skyltar och vimplar är färgglada med texter om och bilder på mat. En kommersiell karaktär. Vanligen hårdgjort med sparsam grönska i gaturummet, eventuellt finns sommarblomsplanteringar i urnor. Ogräs förgrönar. Olika markmaterial skapar avgränsningar. Eventuella uteserveringarna skapar mindre rumsligheter till hela gaturummet och ger tydliga gränser för ytornas tillgänglighet; för att få tillträde till uteserveringarna måste du handla. Enstaka publika sittplatser förekommer. Food trucks/matvagnar med snabbmat som erbjuder exempelvis kebab och falafel kan finnas och "internationell" mat serveras på pizzerior, sushirestauranger och östasiatiska restauranger. Bland restaurangerna kan det finnas affärer med råvaror från en viss matkultur. "Svensk" snabbmat som korv med bröd, kan också finnas i områdets utbud. För att karaktären ska vara tydlig krävs ett kluster av flera restauranger (eller liknande) längs en eller flera gator, i en korsning eller liknande. Ett så kallat Chinatown eller motsvarande är ett mycket tydligt exempel på denna karaktär. Doft av mat och matos är ett vanligt inslag i miljön.

Nyckelord och -element

innerstadsmiljö, gågata, utbud präglad av olika matkulturer, snabbmat, färgstarka skyltar, folkliv, kommers, multikulturella influenser, starka dofter av mat

U7

Ö7

Ö7

STADSDELSCENTRUM - KVARTERSBUTIK

Omfattning och utbud kan variera beroende på sammanhang, men karaktären hittas ofta i en stadsdel utanför stadskärnan. Oftast i ett bostadsområde, men går också att hitta i till exempel ett mindre industriområde. En mindre matvarubutik finns nästan alltid och därtill kan det finnas en liten restaurang (ofta snabbmat eller husmanskost), café, mindre butik, någon typ av samlingslokal, eventuellt träningslokal. Uteservering eller bänkar och bord kan vara placerade intill någon av lokalerna. Personer som besöker butikerna eller lokalerna gör det i sin vardag i meningen att de på väg till eller från arbete eller bostad stannar till. Detta medför en "vardaglig prägel" till platsen, som inte alltid är estetiskt tilltalande eller utformad för långvarig vistelse. Beroende på storlek och sammanhang kan en sådan här plats ha en liten torgaktig yta.

Trafiken tenderar att vara påtaglig gällande utformning av miljön och i ljudbilden. Trafikerade vägar finns intill. Gång- och cykelstråk vanligt intill vägen, även bilparkering. Flöden av trafik och människor varierar mycket under dagen. Skalan varierar från mänsklig till stor. Rumsligheten är inte särskilt påtaglig, snarare är platsen öppen och kan kännas kal. Hårda material som asfalt, betong och tegel dominerar. Sparsmakad växtlighet. Skyltar med reklam och erbjudanden från matvarubutiken påtalar att matvaror är huvudsakliga handelsvaror.

Nyckelord och -element

närbutik, kvartersbutik, matvarubutik, café, butik, samlingslokal, trafikdominerat, omgivande bostadsområde (eventuellt industriområde), hårda material, konsumtionsprägel, tidsberoende flöden av trafik och människor

Ö1

Ö1

U12

Ö1

U12

SMÅSKALIGT ODLINGSOMRÅDE

Odlingsområde för privatpersoner eller grupper som ofta odlar på sin fritid. Med odling menas alla typer av odling – från grönsaker till blommor, buskar och träd. Kan utgöras av kolonilotter, odlingslotter eller andra odlingsformer. Odlingsområdet har ofta raka linjer men mjuka former. Känsla av tillgänglighet varierar men odling kan lätt skapa en privat känsla, oavsett organisationsform.

Området kan ses som ett produktionslandskap (om än för eget bruk) med stor mångfald bland grödor, annat växtmaterial och djurliv. Matförädling eller försäljning finns sällan i anknytning till området. Vanligen är odlingsområdena belägna nära annan grönska i stadens perifera delar. Gångar och omgivande ytor är av genomsläppliga material, ofta gräs eller grus/stenmjöl. Odlingsintresse är största gemensamma nämnare för brukargruppen, men de här områdena besöks eller används även av motionärer och förbipasserande. Områdena inom karaktären har varierande tidsperspektiv; vissa är tydligt präglade av tillfällig odling medan andra är mer permanenta. Vanligt att det finns bord och/eller bänkar intill aktiviteten. Säsongsbunden variation. Beroende på tidpunkt under dagen och året kan platsen upplevas som mer folktom än livlig, dock finns tydliga spår av användning som gör den mänskliga närvaron påtaglig.

Nyckelord och -element

växtmaterial (ofta ätbart), genomsläppliga markmaterial, odlingslotter, kolonilotter, småskalig odling, säsongsbunden variation, tydliga tecken på aktivitet, mänsklig närvaro, sällskapsyta, sittplatser

U1

U4

U9

U17

U1

PEDAGOGISKT MATLANDSKAP

Platsen är helt eller delvis skapad för att lära ut om och demonstrera matrelaterade aktiviteter, exempelvis grönsaksodling i en offentlig köksträdgård. Pedagogiskt matlandskap och Småskaligt odlingsområde kan gå in i varandra om det finns inslag av lärande eller demonstration, men skillnaden är att lärandet eller uppvisandet här sätts i första hand. Till exempel kanske grönsakerna inte skördas för att huvudsyftet är att visa hur de växer, inte att producera mat.

Platsen har ofta en mindre skala med mycket och varierande gröna, växande inslag. Strukturer och rumslighet skapas av växter, staket, murar, grindar, fasader och diverse odlingsstrukturer såsom växthus, spaljéer, kompostanordningar och liknande. Skyltar och information om aktiviteten är påtaglig och bjuder in till vistelse, att titta på något närmare och interaktion. Det är inte ovanligt att det odlas på traditionellt vis med kulturarvssorter och -metoder. Om platsen inte är präglad av odling kan följande verksamheter tänkas, med element därefter: biodling eller djurhållning. 4H-gårdar är ett exempel där det ofta finns flera aktiviteter inom ämnesområdet natur-djur-odling-mat med huvudsyfte att utbilda unga.

Ibland kan tillgängligheten vara begränsad av grindar, öppettider eller liknande. Det finns ofta gott om sittplatser och vistelsezoner. Intelligande matförsäljning kan finnas i form av café, kiosk eller mindre marknadsplats. Ofta mycket folk i omlopp som går runt eller sitter ner och fikar. Den här typen av plats kan vara tillfällig, exempelvis under en odlingssäsong, eller mer permanent (botanisk köksträdgård).

Nyckelord och -element

informationsskyltar, offentlig köksträdgård, småskalig odling, del av annan verksamhet, värd för vandringar, kurser eller andra evenemang; kulturarv, folkbildning, upplevelsevärde, rekreativ grön miljö, djurhållning, biodling, främja pollinerare

MATPRODUKTION I STADSMILJÖ

Vanligtvis ett “fabriksmässigt” inslag i staden som inte alltid visuellt kan associeras till mat eller livsmedelssystem. Kan likna karaktären Stormarknadsområde i skala och form med mycket hårdgjord omgivning som i många fall inte inbjuder till vistelse. De ofta praktiskt utformade miljöerna präglas av logistiska behov. Karaktären kan också vara i liten eller mänsklig skala men fylla samma funktion. Produktionen sker i någon form av byggnad och vanligen är exteriör och omgivande ytor sparsmakade.

Tillgängligheten för allmänheten är i regel begränsad eller obefintlig. Skyltar vittnar om att det ryms någon form av livsmedelshantering, produktion eller förädling i byggnaden, eventuellt kan det finnas fönster eller någon annan typ av begränsad insyn. Trots att platsen ofta är otillgänglig för allmänheten kan den och produktionen ha historisk betydelse eller vara belägen i historiskt intressant miljö. I fältstudien finns exemplet kafferosteri som har en lång historia och stark närvaro i staden. Karaktären kan innefatta “vanliga” typer av produktion såsom bryggeri eller bageri men även nyare produktionsformer som högteknologisk (aqua-/hydroponisk) grönsaksodling. Vissa produktionstyper medför sinnliga upplevelser som påminner om matens närvaro, exempelvis doft av nybakt bröd eller nyrostat kaffe. Någon typ av livsmedelsförsäljning kan förekomma, men platsen är tydligare präglad av produktion eller förädling än försäljning. Om platsen tydligare är präglad av butiksförsäljning eller kombinerad försäljning med kafé hör en sådan plats ofta mer hemma i kategorin stadsmässigt vardagsrum, de två kategorierna kan gå in i varandra.

Nyckelord och -element

livsmedelsproduktion, byggnad med produktionslokal, livsmedelsförädling, fabrik (i stadsmiljö), kala och sparsmakade omgivande ytor, doft/ljud från produktionen, avskärmad verksamhet

U8

U8

U8

ANALYS

MATLANDSKAPSKARAKTÄRERNAS VÄRDE OCH POTENTIAL

Som tidigare beskrivits under Metod - bedömningar så är målet med bedömningsarbetet att försöka förstå om de olika matlandskapskaraktärerna kan bidra till att (åter) skapa/stärka relationen mat-människa-landskap, eller på annat sätt föra in mat som synsätt inom planering. För varje karaktär redogörs för (några av) karaktärernas *nyckelelement* och den potential som urskiljts enligt teorier om anknytning till mat, landskap, ekosystem, stadsbyggnad, samhällstrender. Potentialen sammanfattas i de gröna rutorna.

Stormarknadsområde

stor skala; stora ytor

Matlandskapet stormarknad är lättare att se som ett resultat av industrialisering, än en plats som kan skapa platsanknytning och förståelse för ekologiska samband gällande livsmedelsproduktion. Steel (2008, s. 114) menar att matvarubutiker och särskilt stormarknader endast uppfyller det praktiska införskaffandet av mat och att det är opersonliga platser som främjar ett individualistiskt samhälle. Gehl (2006, s. 69) beskriver hur stadsrummets dimensioner har betydelse för hur trivsamt en plats är; stora byggnader och stora ytor uppfattas som kalla och opersonliga.

stora reklamskyltar för livsmedel

Skyltar visar erbjudanden om mat vilket påminner om vad som säljs lokalerna. Skyltarna ger den annars anonyma platsen ett sammanhang kopplat till mat, men endast med en kommersiell avsikt.

Sammanfattning

Karaktären präglas av rationalitet och stor skala. Öppna ytor, fordonstrafik och hårda material är typiska element vilket ofta medför en ogästvänlig stämning. Parkeringsplatser eller andra öppna ytor skulle kunna samsas med fler funktioner, exempelvis som utrymme för vissa av de nya alternativa sätt att

skaffa mat (utlämningsplatser för prenumerationer, tillfälliga marknader) som förespråkas inom AFN, något som den kommunala planeringen kan vara med och påverka.

Stadsmässigt vardagsrum

socialt äta-utekultur; folkliv; äta tillsammans

Den delade måltiden skapar, enligt resonemang av Kenji Tierney & Onuki Tierney (2012, s. 121); Fischler¹ och Steel (2008, s. 246) en gemenskap mellan de som deltar i måltiden. Steel beskriver också maten som ett medel för att föra oss samman fysiskt vilket skapar relationer på ett sätt vi inte kan göra genom exempelvis medier eller tekniska hjälpmedel (Steel, 2008, s. 114). Social infrastruktur kan beskrivas som ett "smörjmedel" för vardagslivet (Uppsala Kommun, 2015c, s. 4) och platser där vi kan och vill äta tillsammans kan därför ses som en del av vår sociala infrastruktur. Utifrån kunskapen om vad det betyder för oss att äta tillsammans samt betydelsen av den sociala infrastrukturen i staden framkommer goda skäl att förstärka förmågan att främja den så kallade äta ute-kulturen.

stora fönster

Ätande som identitetsskapande aktivitet (Kenji Tierney & Onuki Tierney, 2012, s. 121; Steel, 2008, s. 246) förstärks genom synligheten och kontakten som bildas i ett folk- och restaurangtätt område. Enligt resonemang av Morgan (2015, s. 1385) om stadsodlingens förmåga att synliggöra matproduktion för att förstärka relationen till vad och var vi äter skulle kunna användas här.

gågata, folkliv

I det stadsmässiga vardagsrummet pågår flera aktiviteter samtidigt; mycket människor rör sig på gatan, någon vilar på en bänk, folk pratar på uteserveringarna, står och pratar eller är på väg in och ut ur affärer. Möjligheten att röra sig tryggt i gång-tempo kan relateras till viktiga sociala värden. Gehl (2006, s. 72) skriver till exempel att all betydande social aktivitet fortgår i miljöer där människor har ett långsamt tempo (eller är stilla) för att det finns tid att uppleva, pausa och bli involverad.

¹ Claude Fischler, presentation, NAFS Urban food studies, 2017-09-22.

Det ter sig så att uteserveringar och gångtempo bidrar till folkliv och mötesplatser i staden. Värdet av befolkade aktiva miljöer beskrivs av Gehl, som menar att det ger attraktiva platser och samtidigt är självförstärkande. "The positive process, something happens because something happens" (Gehl, 2006, s. 73). Exempel på aktiviteter i olika matlandskap som kan ha den effekten är odling (som Gehl också nämner), måltider på uteservering, aktiviteten runt en food truck, matmarknad, fiske och grillning i en park. Det kan innebära att det räcker med en eller några få som gör något, för att få fler intresserade att delta, eller stanna upp, kanske bli inspirerade eller starta en egen liknande aktivitet intill, om det så är att köa med 50 andra till den mest populära matvagnen.

Sammanfattning

En gata, ett kvarter eller i större städer en hel stadsdel kan innefattas i det stadsmässiga vardagsrummet - mat som samlande aktivitet främjar gemenskap och möten. Att äta tillsammans, att äta offentligt och att se andra äta aktiverar stadsrummet genom just matens närvaro. Karaktären förutsätter en mänsklig skala och lugnt tempo anpassat för fotgängare.

Plats för picknick

sittplatser; vila och rekreation; plats för umgänge

Att äta tillsammans kan även ske utanför restaurangens eller caféets väggar - på uteserveringar eller på andra offentliga platser och då associeras det främst till parkmiljöer. Picknick kan skilja sig från att äta ute på så vis att maten är medtagen eller lagas på plats. På sommaren representeras picknicken kanske tydligast av medhavd matsäck, eventuellt grillning, i en park. Oavsett form av konsumtion och tillagning är den sociala aspekten av en picknick betydande. Liksom att äta ute är det ofta en avkopplande aktivitet med mat i centrum. Om aktiviteten att äta på restaurang anses som rekreativ² bör picknick vara än mer kapabelt att skapa ro och återhämtning för oss, då vi vet att vistelse i gröna miljöer i sig bidrar till lugn, välbefinnande och minskad stress (Hartig & Kahn, 2016).

² Terry Hartig, presentation, NAFS Urban food studies, 2017-09-22.

I karaktären Plats för picknick finns ett utbud på sittplatser och strukturer, eller ”kantzoner” att stå intill, som vi gärna gör (Gehl, 2006, s. 150-151). I karaktären Stadsmässigt vardagsrum förekommer liknande strukturer som parkbänkar och uteservering, men även trappor. En viktig aspekt av stadsmiljöer med utrymme för ätande är inte bara att det finns sittplatser så att folk stannar upp, utan också placering, utformning och det helhetliga intryck platsen ger - vi tenderar att välja våra sittplatser med noggrannhet (Gehl, 2006, s.155). Att äta är just en sådan aktivitet som människor stannar upp för att göra. Tempot dras ned och uppmärksamheten riktas till smaker, dofter och omgivning. Inbjudande sittplatser kan därför skapa platser där mat finns, äts och syns på allmän plats som i längden underbygger och förstärker den typen av miljö.

I karaktären finns en konkret länk mellan fysiska element och synliggörandet av och plats för att äta, ibland även umgänge i form av grillplatser och/eller plats för medhavd mat och tillagning.

äta tillsammans

Utifrån ett landskapsarkitektoniskt perspektiv är det extra intressant att skapa, bibehålla eller förstärka platser för ätande i den offentliga miljön, där ätandet i sig är i fokus framför konsumtion. Det tydligaste exemplet från fallstudien är just picknickvänliga parker eller platser; platser som bjuder in till en kopp kaffe på en bänk, en lunch i solen eller picknick på helgen, korvgrillning en klar vinterdag, en grässlänt längs med ån där det intas glass samtidigt som det spanas på förbipasserande. Det må vara simpla platser, men för det urbana livet kan de betyda mycket. Men får vi en närmare relation till maten och landskapet bara genom att vara, umgås och äta på platserna i fråga? Det kanske är en överdrift att umgänge kring mat är ett medel för social hållbarhet, men platserna som beskrivs ovan är åtminstone en motvikt till många storskaliga, stressfyllda, rationella miljöer relaterade till mat i vår vardagliga livsmiljö.

Se också värdering av elementet äta tillsammans under Stadsmässigt vardagsrum.

ätbart växtmaterial

Platser med ätbart växtmaterial kan ses som exempel på icke domesticerade eller kultiverade former av pedagogiska matlandskap. Kajzer Mitchell et al. (2017, s. 520) skriver i sin studie om vildskörd som en del av eller nisch inom AFN, och om den kapacitet som finns i att sprida kunskap om den miljömässiga, sociala och ekonomiska påverkan som maten vi äter har på världen vi lever i genom dessa nätverk. Att sätta sig in i större samband gällande livsmedelskedjan genom att aktivt ställa sig utanför den är en pedagogisk vinst utöver de tydliga samband som skapas, bibehålls och/eller förstärks mellan hur och var något växer och att det plockas för att ätas. Detta bekräftas av Poe et al. (2014, s. 910) då många i deras studie, inklusive dem själva, vittnade om att vildskörd har medfört djupare förståelse för och relation till staden och framför allt att aktiviteten i sig skapar en känsla av tillhörighet till platsen/-erna i fråga.

Samma argument som används för att skapa en relation till naturen genom naturpedagogik (Uppsala Kommun, 2006, s. 29) går att använda för att skapa en förståelse för relationen mat-människa-landskap och speciellt då det ekologiska sammanhanget.

Vildskörd verkar alltså ha goda förutsättningar för att skapa, återuppbygga eller förstärka mat-människa-landskapsrelationer. Dels för att det enligt resonemang av (McPherson et al; Hull; Kaplan i Poe et al, 2014, s. 904) ger oss ett alternativ till den normativa syn vi ofta har på så kallad ”urban natur” som ges ett värde på grund av de ekosystemtjänster som de producerar och möjligheter till rekreation. Sällan uppskattas det värde som ligger i tillgången på råvaror till mat och medicin samt att den utgör en bred och beständig bas för att skapa och bibehålla relationer till och kunskaper om den urbana naturen.

Sammanfattning

Umgänge centrerat kring mat och fritid är återhämtande och kan skapa tillhörighets- och ansvarskänslor för platsen i sig och för urban natur i vidare mening. Möjligheterna till starkare relation till maten, varandra och landskapet är flera i rekreativa

matlandskap där kommersialitet är det huvudsakliga syftet, det uppmuntrar i högre grad till egna initiativ att interagera med miljön. Om det på platsen finns ätbart växtmaterial ges goda möjligheter för individen att skapa en direktkontakt till ett livsmedel och en plats genom att själv skörda, äta och därtill lära sig om olika växters egenskaper.

Marknadsplats

äta tillsammans

På en marknad blandas olika slags matrelaterade aktiviteter; konsumtion, smakprov, ätande, umgänge, möten mellan besökare och möten mellan försäljare och konsument. Blandningen av aktiviteter, utbud och folkliv har en tilldragande effekt. Som det framkommer i artikeln av Chang & Hsieh är motivet att bli mätt ofta underkastat motivet att umgås och att vistas bland andra i studien om motiven till att äta ute på kvällsmarknader i Taipei (2006). Ofta äger marknader rum på offentlig plats vilket gör dem till en angelägen planeringsfråga.

offentlig plats, mötesplats

Marknadsplatsen är en mötesplats för handlare (ibland även i rollen som producent) och konsument. Steel (2008, s. 120) skriver att handel är en förväntad och traditionell funktion i staden. Livsmedelshandeln finns numera ofta inomhus, i semioffentliga rum till skillnad från förr, då den skulle skötas på öppen gata och var en självklar del av stadsbilden (Steel, 2008, s. 120). Idag syns dock en popularitet kring matmarknader som visar på attraktionskraft och potential för möten, Milestad (2017) nämner till exempel Bondens marknad och reko-ringar. Det har troligtvis ett samband med att intresset för lokalproducerad mat ökar hos den urbana befolkningen (Feagan, 2007, s. 31) (Regeringen, 2017, s. 107).

Marknadsplatser där mellanhänderna är eliminerade sammanför konsument och producent (Milestad, 2017). Enstaka eller inga mellanhänder kan tänkas ge fler tillfällen för detaljerad och personlig kunskapsöverföring som tar konsumenten närmare maten och dess ursprung. Synliga råvaror, som i högre grad än förpackade livsmedel ofta

liknar grödans ursprungliga form, kan skapa nyfikenhet. I stadens offentliga rum kan råvarorna och själva handeln vara en sevärdhet som initierar samtal marknadsbesökare emellan, men även för de som råkar passera.

Se *folkliv*, *gågata* under Stadsmässigt vardagsrum angående värdet av mötesplatser och folkliv i staden.

torghandel

I *Regional Livsmedelsstrategi för Västernorrland* (Länsstyrelsen Västernorrland & LRF Västernorrland, 2015, s. 62) nämns vissa trender som tros påverka livsmedelsproduktionen. Det går att ana torghandelns roll och betydelse för medvetenhet kring hållbarhet och för stadens sociala liv. Exempelvis kan torghandeln vara en del i att "Transparensen i livsmedelskedjan ökar" och utifrån antagandet att handel utan eller med få mellanhänder ökar kunskap och medvetenhet kring ursprung på varan, kan torghandeln sägas bidra till nämnda trender; ökad efterfrågan på närodlad mat, högre krav på etiskt och hållbart jordbruk från konsumenterna och fler moraliska diskussioner om hur maten påverkar miljön (Länsstyrelsen Västernorrland & LRF Västernorrland, 2015, s. 62).

I *Ekosystemtjänster i Uppsala Kommun* (2015b) kan läsas att Uppsalas ökande befolkning genererar ett större behov av mat. Efterfrågan på rekreation, upplevelser och sociala mötesplatser ökar därefter och kommunens lokalt producerade varor och tjänster ses som goda förutsättningar för att möta behovet. Örnsköldsviks Handelsstrategi (2014, s. 14–15) tar upp efterfrågan på upplevelser och aktivitet i centrum i vilket mat (restauranger, matvagnar och dylikt) inkluderas liksom vikten av en promenadvänlig stadskärna. Den sortens samverkansplattformar som Regeringen uttrycker behov av i Livsmedelsstrategin (2017, s. 73); en förbindelse mellan lokala producenter och grossist/resturang, kan också tolkas som att det finns värde i fler plattformar som förmedlar varor direkt till konsument. Lukter, smaker och synintryck av råvaror som hanteras och tillagas verkar vara den sortens rekreation som kan leva upp till förväntningarna på upplevelsevärden i stadsmiljöer.

Torg har länge fungerat som det viktigaste elementet och samlingsplatsen i stadens struktur (Gehl, 2006, s. 85–89) och varit hjärtat i stadens matapparat (Steel s. 14–15, 120). Torget är en samlande arena för ovanstående, och ger plats åt den sortens konsumtion som kan anses som relationsskapande i kontrast till anonyma stormarknadsmiljöer. Tendenser till att återinföra torgets funktion som stadens nod för mat har blivit vanligare på senare år. Ekonomiska intressen bakom att befolka stadskärnor med konsumenter kan vara ett argument, men intentioner om trygga städer, gröna städer och självförsörjning, lokal ekonomi är också med i bilden.

Sammanfattning

Platser för konsumtion upptar mycket utrymme i städerna, och aktiviteterna (handel med livsmedel) som hör till är ofta en förväntad del och traditionell funktion i staden. Till skillnad från mycket annan konsumtion sker denna på offentlig plats vilket gör det till en angelägen planeringsfråga. På många håll är marknader något som ökar i popularitet och är en tilldragande aktivitet. Här kan finnas potential att föra konsumenten närmare matens ursprung, i mötet med handlaren/försäljaren – ibland producenten själv.

Livligt matkultur-kluster

gågata, folkliv, innerstadsmiljö, utbud präglat av olika matkulturer, snabbmat

Värdena i gångator med folkliv knyter an till Gehls teori om att människor dras dit där andra människor är och allra helst om det händer något att titta på eller engagera sig i (Gehl, 2006, s. 73), se stadsmässigt vardagsrum. Samma resonemang kan appliceras på denna matlandskapskaraktär. Centrala Uppsala och Örnsköldsvik har båda gator som är smala, till exempel gångator eller gator med plats för endast ett körfält och trottoar eller gator där träd skapar avgränsningar och en mindre dimension i en större. Gehl menar att detaljrikedomen och sinnesintryck av andra människor blir starkare i miljöer med korta avstånd, liksom aktiviteten högre och känslan av rummet som personligt och varmt (2006, s. 69). Även kantzonerna, där vi är mer benägna att stanna upp blir fler (Gehl, 2006, 150–151).

Enligt Kennedy Duckett (2018) fungerar ett rikt utbud av restauranger från många matkulturer som dragplåster, och i matlandskapet Livligt matkultur-kluster kan ett blandat utbud på restauranger och olika kök bedömas vara den huvudfaktor som befolkar platsen. Det gäller även eller särskilt kvällstid, och lukter, ljud och synintryck från den mat som lagas, serveras och intas står för en stor del av detaljrikedomen och aktiviteten som Gehl beskriver som attraktiv. Befolkade gångator med serverad mat av olika slag och ofta något lägre prisklasser, har därför potential att bidra till välkomnande, aktiva gaturum som dessutom uppfattas som trygga kvällstid.

snabbmat, kommers

Roe et al. (2016, s. 760) menar att snabbmatförsäljare i kluster kan nattetid skapa en social kultur som dels bidrar till en specifik identitet sett till den fysiska miljön, och dels till om individen väljer eller inte väljer att äta där beroende på önskad social tillhörighet. I planeringsarbete är detta ett fenomen att ta hänsyn till som berör identitetsskapande och tillhörighet. Lokalisering av restauranger, utformning av gaturum och tillståndsgivande är alla frågor för planering. Genom medveten planering kan det skapas förutsättningar för matpräglade mötesplatser, vilket i nästa led kan bidra till en mer mångfunktionell och levande stad.

Under rubriken Konsumtionstrender i Sverige i *En livsmedelsstrategi för Sverige* (Regeringen, 2017, s. 107) talas det om ökad bekvämlighet bland konsumenter gällande livsmedel i meningen att fler och fler måltider köps och intas utanför hemmet. Identitetsskapande kan vara ett betydande skäl till att äta ute (i meningen att köpa mat på restaurang eller motsvarande) (Chang & Hsieh, 2006). Se även resonemang under Marknadsplats.

multikulturella influenser, färgstarka skyltar

Påverkar enligt Roe et al. (2016, s. 762) gaturummets (eller platsens) användning, identitet och uttryck, se resonemang ovan.

Sammanfattning

Människor dras till aktivitet. Platsspecifika sociala kulturer skapar diversifierade mötesplatser som tillsammans bidrar till variation och mångfunktionalitet i stadsmiljön. Dygnsaspekten är en viktig komponent för karaktären. Karaktären indikerar att det finns stort värde i att skapa kluster av restaurangverksamheter.

Stadsdelscentrum – kvartersbutik

närbutik, kvartersbutik, matvarubutik, café, butik, konsumtionsprägel

Kan fungera som dragplåster vilket gör att människor sammanstrålar, se även mötesplats. I vissa fall kan det kanske kan talas om en lokal kultur på samma vis som Roe et al. beskriver, se snabbmat, kommers under Livligt matkultur-kluster.

Det ska poängteras att den sortens konsumtion som är typisk för denna karaktär inte har samma pedagogiska funktion som exempelvis torghandel har eftersom det oftast inte är producenten som säljer sina varor direkt till konsumenten. Butiken eller försäljning kan ske i samma anonyma miljö som beskrivs under Stormarknadsområde. De sociala aspekterna väger här tyngre, även om det finns möjligheter att på den här typen av plats skapa mindre, lokala marknader beroende på skala och geografiskt läge – den typen av plattform för att främja kontakt mellan producent och konsument som beskrivs av både Regeringen i livsmedelsstrategin och Uppsala kommun samt utgör en stor del av idén bakom AFN.

Sammanfattning

Vardagsmiljö som ofta är en mötesplats. Omgivningen avgör hur stark matprägel är, om torghandel finns diversifierar det utbudet och matprägel blir starkare. Finns stor potential att utnyttjas som plats för olika slags AFN, exempelvis utlämning av grönsaksprenumerationer och lokal matmarknad.

Småskaligt odlingsområde

odlingslotter, kolonilotter, småskalig odling, säsongsbunden variation

Att inkludera pedagogiska inslag i våra (offentliga) livsmiljöer är enligt Viljoen et al. (2004, s. 84) ett sätt att skapa, bibehålla eller förstärka kunskap om odling och om odlingens betydelse i större sammanhang. Platser som visar hur (grönsaks)odling går till kan ses som ett matlandskap med tydliga pedagogiska och/eller demonstrativa inslag.

Likt Lindeblad (2006, s. 316) och Gehl (2006, s. 119–120) resonerar, är trädgårdar i staden platser för sociala aktiviteter och rekreation och ett uppskattat inslag bland stadsborna. Det kan skapa större mening i vardagen att ha en plats att gå till, en anledning att gå ut, att det finns något att göra, och att det finns andra där – att heja på, umgås med eller bara betrakta. Meningsfull fritid, rekreation och gemenskap för fler är även Örnsköldsviks kommuns motiv till att arbeta för fler kolonilotter (Örnsköldsviks kommun, 2011a, s. 15, 25).

Odlingar kan skapa engagemang för en plats (Gehl, 2006, s. 119–120), kanske från fler är just den eller de som odlar. Tecken på mänsklig aktivitet som kombineras med grönska och säsongsskiftningar, tycks locka icke-odlare, som väljer att passera på gångstigar förbi och igenom odlingen.

Stadsodling på offentlig plats kan också ses som ett sätt att dela på våra gemensamma tillgångar (Uppsala kommun, 2015, s. 7), vilket ofta är en strävan som uttrycks i omställningen till en mer hållbar livsstil.

tydliga tecken på aktivitet, mänsklig aktivitet

Se *gågata, folkliv* i Stadsmässigt vardagsrum

ätbart växtmaterial

Se värdering under Plats för picknick

plats för umgänge, sittplatser

Se värdering under Plats för picknick

Sammanfattning

Mångfunktionaliteten gör odlingsområden till matlandskap att värna om. Ofta finns utrymme för rekreation och umgänge, produktion (odling), kunskapsinhämtning om växter, mat och säsongsvariation. Ätbart växtmaterial utöver det som odlas berikar platsen ytterligare. Det sociala sammanhanget kan vara ack så värdefullt.

Pedagogiskt matlandskap

Offentlig köksträdgård, biodling, djurhållning

Odling på offentlig plats är ett tydligt och tillgängligt exempel på det som Morgan (2015, s. 1385) menar är en av stadsodlingens stora fördelar: synliggörandet av matproduktion som kontrast till industriell livsmedelsproduktion. Att konsumera lokalt odlad mat är enligt Olsson et al. (2016, s. 2) ett sätt att knyta an till en plats och därigenom få en större förståelse för platsens sociala och ekologiska mekanismer. Liksom grundaren till takodlingen Ostergro resonerar (muntligt, 2016) finns en pedagogisk vinst med demonstrativ odling som kan associeras till odling i större skala.

Även om pedagogiska matlandskap inte är offentliga platser för personlig skörd finns det i resonemangen många fördelar att ta vara på i utformning av pedagogiska matlandskap. I fall då pedagogiska matlandskap inte utgörs av odling, som exempelvis biodling eller djurhållning, anses ändå att samma typ av resonemang kan användas. Biodling är nästintill lika konkret som odling gällande arbetsinsats och produkt; till och med verket skörda används för att ta hand om honungen som bina producerar. Att djurhållning kan vara en typ av demonstration för matproduktion är uppenbart. Hur mjölkning och äggplockning blir till livsmedel är dock enklare att förstå än hur djur blir till kött, eftersom slakt inte sker på platsen där djuren vistas.

del av annan verksamhet, värd för kurser, vandringar, folkbildning

Viljoen et al. (2005, s. 39) skriver liksom Uppsala Kommun (2006, s. 35) om att skapa en förståelse för ekologiska samband och kretslopp för att utvecklingen framåt ska

gå i önskad (mer hållbar) riktning. De menar att god planering och utformning av våra livsmiljöer inbegriper förståelse och även imitation av ekologiska system och kretslopp. Skolträdgårdar är ett annat tänkbart exempel på pedagogiskt matlandskap, särskilt med tanke på resonemanget om vikten av att tidigt skapa en förståelse för ekosystem (Uppsala Kommun, 2006, s. 35). Viljoen et al. (2005, s. 39) menar att makt att påverka utformningens riktning finns hos diverse beslutsfattare, här tolkat som både politiker och tjänstemän (planerare), men även allmänheten kan påverka beslutsfattare att jobba för att alltmer implementera en pedagogik och praktik som tar hänsyn till ekologiska samband och kretslopp.

småskalig odling

Se värdering av elementet under Småskaligt odlingslandskap.

ätbart växtmaterial

Platser med ätbart växtmaterial är exempel på icke domesticerade eller kultiverade former av pedagogiska matlandskap (Kajzer Mitchell et al. 2017, s. 520). Beroende på sammanhang kan pedagogiska matlandskap vara avsedda för pedagogisk verksamhet eller demonstration, men platser i det vilda kan också ses som pedagogiska matlandskap. Se även värdering av elementet under Plats för picknick.

rekreativ grön miljö

Som redan konstaterat är vistelse i gröna miljöer avkopplande (Kahn & Hartig, 2016).

främja pollinerare

Pollinering är en förutsättning för (viss) matproduktion och ses som en producerande ekosystemtjänst (Regeringen, 2017, s. 27).

Sammanfattning

Som förstås av namnet är kapaciteten stor att skapa förståelse för hur mat produceras och/eller förädlas. Bygger mycket på avsändarens ambition och anledning till förmedling.

Matproduktion i stadsmiljö

livsmedelsproduktion – byggnad med produktionslokal;

livsmedelsförädling; fabrik (i stadsmiljö)

Enligt Morgan (2015, s. 1391) finns flertalet tecken som tyder på att matproduktionen bryts ner i mindre bitar och tar sig in i stadsmiljön på nya (nygamla) vis. För de som vistas i staden synliggörs matproduktionen vilket är motsatt till den enligt Morgan (2015, s. 1391) ökade distansen i och med industrialiseringen. Att genom synliggörande av produktionen återuppbygga matproduktionens närvaro i livsmiljön bör därför kunna sägas skapa och förstärka mat-människa-landskapsrelationen och det kan vara en del i arbetet med att skapa en hållbar, lokal livsmedelskedja (Uppsala kommun, 2017a, s. 7).

Sammanfattning

Stor potential för att förmedla hur produktion går till, vilken yta och ibland andra resurser (råvaror) som krävs för att produktionen ska vara möjlig. I vissa fall finns möjlighet att skapa relation mellan producent och konsument. Lokalisering och tillståndsgivande av produktionsplatser och -byggnader ansvarar den kommunala planeringen för.

KARAKTÄRERNAS FUNKTIONER

Under arbetet med karaktärerna visade det sig att indelning i funktioner underlättar synen på de olika karaktärerna, i vilka sammanhang de förekommer och är intressanta att diskutera. Funktionerna är produktion, konsumtion, demonstration, skörda själv samt rekreativa matlandskap för att äta och socialisera och de beskriver funktion snarare än form eller synsätt. Flera av karaktärerna passar under två eller tre grupper, vilket är markerat i listan nedan med “(dubbel)” eller “(trippel)”.

Produktion

Matproduktion stadsmiljö
Småskaligt odlingsområde (trippel)

Konsumtion

Stadsdelscentrum - kvartersbutik
Livligt matkultur-kluster
Marknadsplats
Stadsmässigt vardagsrum (dubbel)
Stormarknad

Demonstration

Pedagogiskt matlandskap (dubbel)

Plocka eller skörda själv

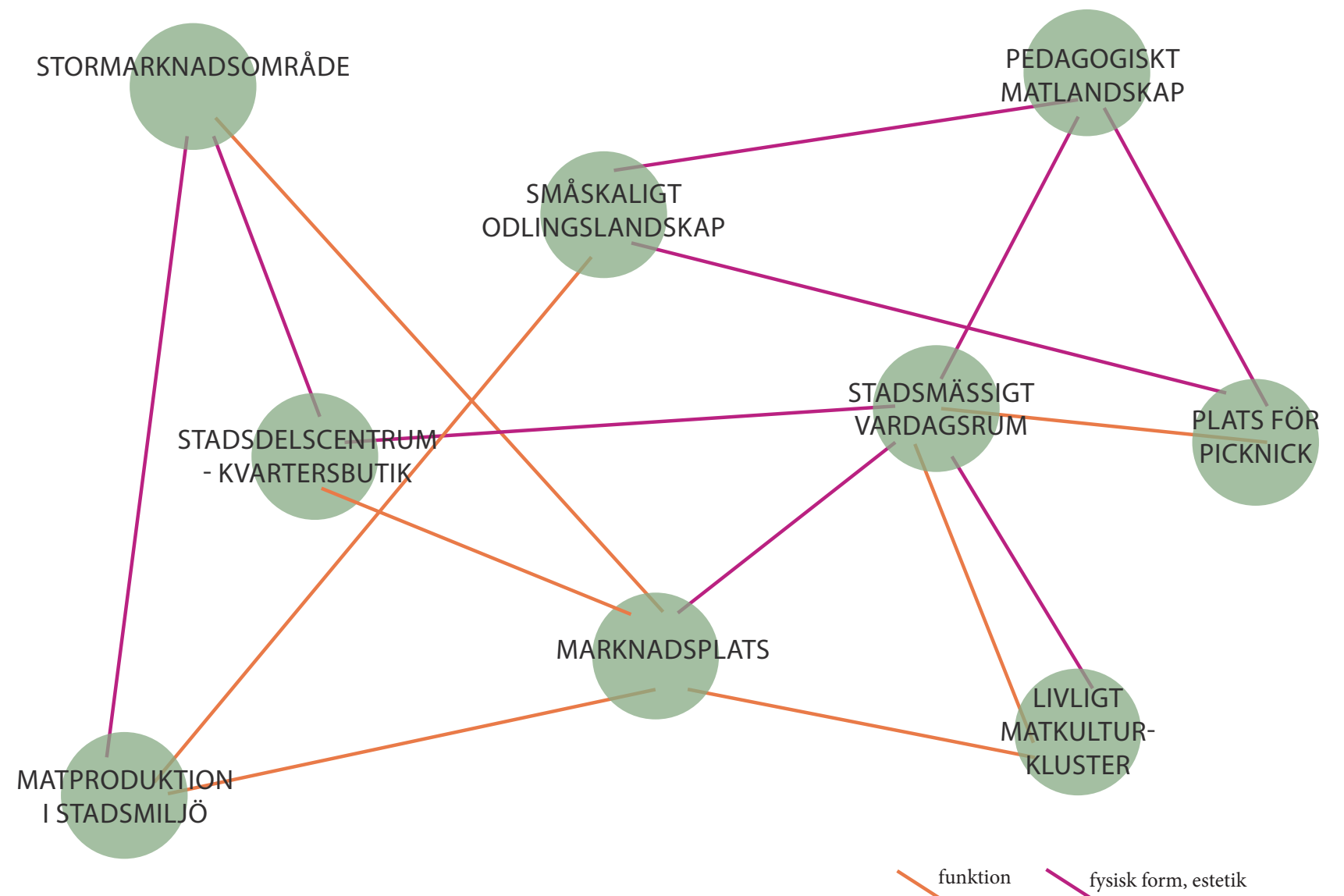
Plats för picknick (dubbel)
Småskaligt odlingsområde (trippel)

Rekreativa matlandskap för att äta och/eller socialisera

Plats för picknick (dubbel)
Stadsmässigt vardagsrum(dubbel)
Småskaligt odlingsområde (trippel)
Pedagogiskt matlandskap (dubbel)

FUNKTIONELL ÖVERLAPPNING

I terminologin för synsättet matlandskap inom planeringsarbete kan funktionsindelningen fungera som ett komplement till karaktärerna. I resonemang om mångfunktionalitet som planeringskoncept, som följer nedan är det särskilt relevant att tala om matlandskapens funktioner och huruvida en karaktär fyller flera funktioner. Den funktionella överlappningen antyder på så vis att

Figur 8. Av bilden kan avläsas att olika slags matlandskapskaraktärer kan fylla samma funktion men ha skilda uttryck gällande fysisk form och estetik. En karaktär kan också fylla flera funktioner.

flera behov, exempelvis livsmedelsproduktion och social interaktion, kan tillgodoses på en plats. Olika karaktärer kan fylla liknande funktion men ha skilda uttryck för estetik och form, se figur 8. Exempelvis är Småskaligt odlingslandskap och Matproduktion i stadsmiljö producerande matlandskap, men de skapar vitt skilda miljöer.

MÅNGFUNKTIONALITET FÖR HÅLLBARHET

I hållbarhetsarbete är flexibilitet och mångfunktionalitet viktiga egenskaper i formandet av våra framtida livsmiljöer

(Boverket, 2010). Rumslig flexibilitet skapar, enligt rapporten Lokaliseringsstrategier för social infrastruktur (Uppsala Kommun, 2015c, s. 7) betydelsefulla platser med stark lokal identitet för till exempel ett bostadsområde. Lokal identitet och delandekonomi är fenomen som hittas i rörelsen mot ett mer hållbart sätt att leva. Fenomenen kan uttryckas som en kollektiv värdering: lokalproducerade varor får högre status eller som kollektiv användning av resurser och utrustning (Uppsala kommun, 2015c, s.7). Poe et al. (2014, s. 904) menar att främjande av vildskördande i staden kan ge oss ett alternativ till den normativa syn vi ofta

har på så kallad “urban natur” som ges ett värde på grund av de ekosystemtjänster som de producerar och möjligheter till rekreation. Att skapa relationer till platser genom att plocka eller skörda mat kan, liksom lokalproducerade råvaror, medföra att de kollektivt värderas högre.

Mångfunktionalitet handlar således om att ekonomiska investeringar ska utnyttjas fullt ut och minimera den tid som en yta ”väntar” på användning, samtidigt som möjligheterna till samfinansiering blir fler. Det handlar också om miljömässig hållbarhet genom att energiförbrukning hålls nere och resurser för nyproduktion begränsas. Mångfunktionalitet är därtill en förutsättning för socialt hållbar stad, som skapar möten mellan människor inom olika verksamheter, mellan generationer och stadsdelar, vilket förbättrar förutsättningarna för att öka trygghet, ökat inflytande och ansvarskänsla för platsen samt för att minska socioekonomiska och geografiska klyftor bland medborgarna.

Utifrån ett hållbarhetsperspektiv innefattar vissa matlandskapskaraktärer många förutsättningar för att synliggöra, ta tillvara på och utveckla livsmiljöer med många funktioner. Det betyder inte att alla typer av matlandskap är mötesskapande, trygga platser där det finns en stark lokal identitet och där människor värnar om platsen ifråga och dessutom producerar egen mat eller skapar en relation till platsen och maten de äter. Vissa typer av matlandskap är ogästvänliga, rationella platser som inte fyller nämnvärda sociala funktioner, exempelvis stormarknad. Men (den monofunktionella) funktionen i sig, att på ett för alla parter ekonomiskt fördelaktigt sätt sälja och konsumera livsmedel, är viktigt. Det skapar ett stort utbud av varor – en mångfald – i matvarubutiken. Kanske är monofunktionella miljöer en konsekvens att acceptera för att vi ska få ett rikt utbud i butikshyllan? Är det endast ekonomisk rationalitet som hindrar att vi kan ha mångfunktionella miljöer som samtidigt ger oss den mångfald av varor som vi vill ha?

Ett producerande matlandskap från fallstudien är ett centralt beläget kafferosteri. Det upptar ungefär ett kvarter i närheten av resecentrum i Uppsala. Byggnaden är relativt

stor med kala fasader och få fönster. Staket omgärdar fastigheten, och på ena sidan finns lastutrymme för logistik. Fasaderna är utsmyckade med målningar relaterade till kaffeodling och bearbetning, och det finns skyltar som talar om namn och företagets långa historia. Därtill kommer doften som vid rostning sprider sig över staden. Rosteriet kan ses som en anonym och otillgänglig byggnad i ett centralt läge med en funktion som fabrik. Utsmyckningarna och doften påminner om vad som pågår i byggnaden, men det kan ändå konstateras vara en monofunktionell plats. Ur ett relationsskapande perspektiv är det värdefullt att inte dölja produktionen och (en liten del av) de resurser som krävs för att vi ska få den mat vi vill ha, men kan sådana monofunktionella producerande matlandskap prioriteras i städer med allt högre krav på mångfunktionalitet?

Rundgren (2016) och Olsson et al. (2015) finner en tänkbar lösning i den peri-urbana miljön, där matproduktion (med betydande avkastning) kan kombineras med rekreation, biologisk mångfald, pedagogik och i vissa fall konsumtion. Allt kan inte finnas överallt, men som redan konstaterats finns potential att skapa mångfunktionella matlandskap även i staden. Det kan konstateras att mångfunktionalitet är ett koncept som med fördel appliceras i många skalor – tankegångar som redan beskrivits utförligt av bland andra Viljoen & Howe i konceptet CPUL.

NY LIVSMEDELSLOGISTIK TAR PLATS I STADEN

De så kallade alternativa formerna att skaffa mat kräver något sorts utrymme som alla kan ses som matlandskap, även om vissa inte är lokaliserade i det offentliga rummet. Mötesplatser för Reko-ringar, utkörning av grönsakskassar på prenumeration eller via internethandel, skördeutdelning i andelsjordbruk och olika typer av marknader tar utrymme i anspråk. Morgan (2015, s 1389) förespråkar nya typer av planeringspolicier med fokus på mat, som involverar planerare, inköpare och samtalspartner från samhället – företrädare för konsumenterna, kan skapa förutsättningar för decentralisering och samverkan för frågor om livsmedelsförsörjning.

I nästa led är det tänkbart att nya utrymmen för lagring kommer att behövas i framtiden i och med

nya eller omprioriterade former av livsmedelslogistik. Det konceptuella förslaget med moderna jordkällare (Hållbar Stad, 2014) är en yttring för att lagring är en idag förbisedd del av ett ökat privat odlande. Det finns all anledning att som planerare fråga sig vilka andra utrymmen kommer vi att behöva ägna åt nya former av livsmedelslogistik i framtiden.

MATLANDSKAPSKARAKTÄRISERING SOM DEL I PLANERINGSARBETE

Som visat i arbetet hittills är stadens matlandskap mångfacetterade sett till funktion, fysisk form och vistelsevärde. Det betyder att synsättet matlandskap spänner över många planeringsområden (exempelvis översiktsplanering, detaljplanering, tematiska tillägg, landsbygdsfrågor, de olika hållbarhetsaspekterna, upphandling med flera) och, som i planering i stort, är visioner, värderingar, och riktningar avgörande för på vilket sätt matlandskap ses. Liksom andra tematiska planeringsdokument (ekosystemtjänster, social infrastruktur, kulturmiljö) kan det även finnas mycket information och insikter att hämta i ett planeringsdokument med tema matlandskap. Tänkbara situationer då det skulle vara användbart att göra en matlandskapskaraktärisering:

Stadsdelsutveckling – som ett sätt att analysera befintlig miljö och potentialer med betoning på mat och livsmedelssystemets påverkan på vår livsmiljö (Nenzén³)

Fördjupad översiktsplan – exempelvis för en stadskärna eller stadsdel för att ta reda på vilken plats och roll livsmedelssystemet (livsmedelslogistik, restauranger, handel, offentliga platser med picknickmöjligheter med mera) har i förhållande till det som i övrigt undersöks eller planeras. (Granvik⁴)

Odlingsstrategi likt den från Södertälje. Sett till både fritidsodling och kommersiell odling kan förståelsen för dess respektive roller i det mer omfattande sammanhanget

³ Samtal med Marie Nenzén, Stadsbyggnadsförvaltningen Uppsala kommun, 2017-12-19

⁴ Samtal med Madeleine Granvik, forskare SLU Ultuna, 2017-12-15

i livsmedelssystemet vara meningsfullt att ta i beräkning. (Lane⁵)

Regionala planeringsstrategier. Många län/regioner har redan eller är igång med att ta fram livsmedelsstrategier. Örnsköldsvik är en del av Västernorrlands län vars livsmedelsstrategi antogs 2015. I Uppsala län pågår arbetet när det här skrivs (Länsstyrelsen Uppsala län, 2015). 2015 hade fem av tjugoen län en livsmedelsstrategi och tio var på gång att ta fram en sådan (KSLA, 2015, s. 5), vilket tyder på ett behov och intresse av att sammanfoga livsmedelssystem och planeringsfrågor.

VIDAREUTVECKLING AV METODEN

MATLANDSKAPSKARAKTÄRISERING

Fallstudierna har genomförts i Uppsala och Örnsköldsvik. Resultatet är nio matlandskapskaraktärer som vi har kunnat identifiera i de båda städerna. Identifieringen har alltså varit platsspecifik men resultaten från platserna har generaliserats till karaktärer. I en “vanlig” LCA är resultaten platsspecifika och inte menade att användas i andra sammanhang. Tanken med matlandskapskaraktärerna däremot är att de ska vara generella i den grad att liknande karaktärer ska gå att finna i andra svenska städer. Identifieringen behöver testas i andra städer för att påståendet ska kunna verifieras. En möjlighet är att genomföra fältstudier på samma vis som vi gjort med hjälp av fältstudieformuläret. Platsen blir då grundligt genomgången ur flera aspekter vilket kan ge information om allt ifrån formspråk och växtmaterial till stämning och huvudsaklig användning. Om det behovet har fyllts på annat vis och det är just matlandskap som är intressant att utforska ser vi möjlighet till att fokusera på det direkt.

Vi har påbörjat ett fältstudieformulär (se figur 9) med vilket tanken är att underlätta identifieringsarbete i andra städer. Vi har utgått ifrån karaktärerna vi kommit fram till och nyckelelementen i karaktärsbeskrivningarna. Tanken är att användaren av formuläret på förhand läst karaktärsbeskrivningarna och är någotsånär insatt

5 Samtal med Jordan Lane, arkitekt/projektkoordinator Södertälje kommun, 2017-11-27

i ämnet innan karaktäriseringen påbörjas. Med fördel kan användaren dessutom vara bekant med området/stadsdelen/staden där karaktäriseringen ska utföras, och på förhand ana vilka karaktärer som kommer finnas. Formuläret kan då användas mer som en checklista, för att se hur väl en karaktär stämmer in på en plats eller ett område, där det är lika intressant att se hur väl en plats överensstämmer med en karaktär som att se vad som är avvikande.

Matlandskaps-karaktär	Stormarknadsområde	Stadsmässigt vardagsrum	Plats för picknick	Marknadsplats	Livligt matkultur-kluster	Stadelscentrum - kvartersbutik	Småskaligt odlingsområde	Pedagogiskt matlandskap	Matproduktion i stadsmiljö
Dominerande funktion(er)	Konsumtion	Konsumtion	Rekreation	Konsumtion	Konsumtion	Konsumtion	Produktion + Skörda själv	Demonstration	Produktion
		Rekreation	Skörda själv		Rekreation		Rekreation	Rekreation	
Omgivning - läge i staden	Utkant av staden	Centrum	Parkmiljö	Torg	Innerstad	Bostadsdominerat område	Stadens utkant	Varierar	Varierar: centralt småskaligt - utkant/industriområde storskaligt
	Beläget i handels/industriområde	Gågata		Centrum	Gågata	Stadsdelscentrum	Grön infrastruktur (park, övergivna områden)		
		Samling av caféer och restauranger					Centralt (små stadsodlingar)		
Skala	Stor skala	Mänsklig skala	Mänsklig skala	Mänsklig - stor skala	Mänsklig skala	Mänsklig-stor skala	Liten-mänsklig-stor skala	Varierar	Mänsklig-stor
Representativt innehåll - aktivitet	Stormarknad (livsmedelsaffär)	Uteserveringar (på trottoar)	Picknick	Torghandel	Utbud präglat av olika matkulturer	Matvarubutik (kvartersbutik)	Odlingsyta	hur exempelvis matproduktion går till (metod, arter, resurshantering,	Livsmedelsproduktion- eller förädling. Skulle också kunna
	Drive through	Stora fönster mot gatan	Fika	Lokala råvaror, mathantverk	Snabbmat	Café	Sittplatser intill odlingsyta	Öppet (inbjudande) för allmänheten, helt eller delvis	
	Öppna ytor (p-platser)	Byggnader med verksamhet i gatuplan	Lek, sport		Restauranger	Samlingslokal		Plats för umgänge	
			Skörd			ev Torg			
Dominerande trafikslag	Påtaglig fordonstrafik	Gång- och cykel	Gång	Gång	Gång	Gång intill verksamhet	Gång	Varierar	Varierar beroende på omgivning, men ofta motortrafik
		Shared space		Cykel- och fordonstrafik intill		Omgivande ytor motortrafik i närheten	Ev cykelvägar och motortrafik i närheten		
Estetik - material - strukturer	Hårda material dominerar	Hårda material	Växtmaterial	Hårda "gedigna" material (sten)	Färgstarka skyltar	Hårda material	Varierat växtmaterial	Varierar	Varierar
		Ev inslag av växtmaterial	Bänkar&bord	Inslag av växtmaterial	Hårda material	Skyltar med erbjudanden	Icke hårdgjort		
			Gräsytor			Rationella materialval			
Sociala värden		Social umgängeskultur (fika)	Plats för umgänge	Mötesplats	Folkliv	Mötesplats (se andra)	Mötesplats	Umgänge genom kunskapsutbyte	Ev möjligheter att bjuda in utomstående för inblick i
		Folkliv	Mötesplats - se andra			Samlingslokal?	Kunskapsutbyte	Ökad förståelse för någon del av livsmedelskedjan	
		Mötesplats - se andra	Barnvänligt				Hälsofrämjande		
Tempo	Relativt högt	Lugnt	Lugnt		Medel-snabbt	Varierar	Långsamt	Långsamt (för att fylla pedagogiskt syfte)	Varierar
Sinnesintryck	Buller (hörsel)	Inbjudande atmosfär (syn)	Grön miljö (syn)	Råvaror (syn)	Färgsarka skyltar (syn)	Skyltar med erbjudanden (syn)	Växtmaterial (syn, hörsel, känsel, doft, smak)	Varierar, men nästan alltid synintryck	Varierar, men nästan alltid synintryck
		Ev doft (lukt)	Grön miljö (känsel)	Råvaror (känsel)	Mat (lukt)	Folkliv (hörsel, syn)			Doft om produktionen avger sådan
			Blommande växter (doft)	Folkliv (hörsel, syn)	Folkliv (hörsel, syn)				
				Trafik (hörsel)					
Värdeord(??)									
Säsongsbetoning									
Relationsskapande faktorer			Skörda mat	Möte producent-konsument			Odla och skörda mat		Möte producent-konsument
Ekosystemtjänster									
Markanvändning/Ägande									
Upplevd tillgänglighet									
Platskänsla - tydlig identitet									
Föränderlighet/Tillfällighet/Regelbundet återkommande									
Potential									

Figur 9. Påbörjat fälstudieformulär som, efter ytterligare bearbetning, skulle kunna användas för identifiering av matlandskapskaraktärerna som tagits fram i det här arbetet.

DISKUSSION

Som konstaterat flertalet gånger kan mat som planeringsfråga handla om alltifrån översiktlig planering till utformning av små platser i staden, om att möjliggöra matrelaterade verksamheter, livsmedelslogistik, ätbart växtmaterial i den urbana naturen, om odling, picknick, restauranggator - och det pendlar ständigt mellan en individuell och kollektiv utgångspunkt. Matlandskapskaraktärisering med metoden LCA är ett sätt att ta sig an till matens roll i planeringssammanhang.

VAD KAN STYRAS AV PLANERARE?

Matlandskap som innebär odling i staden, pedagogiska inslag av skyltar med information och matmarknader med engagerade försäljare värderas som tydliga uttryck av matens prägel på livsmiljön, och som förstärker relationen mellan mat, människa och landskap. Vem som äger marken i fråga, som kan vara svårare att avgöra utifrån upplevelsen av platsen, är en avgörande faktor som inte diskuterats i arbetet. Markägaren har en viktig roll i om och hur en plats förändras, vem som välkomnas och vilka aktiviteter som tillåts. Kommunens mark- och planeringsenhet (eller motsvarande) är en väsentlig aktör i arbetet med matlandskap eftersom den ansvarar för planering, utformning och skötsel av gator, torg, parker och andra offentliga rum i staden.

Kommunala planeringsdokument är huvudsakliga styrmedel för planeringspraktiken i en kommun, vilket också påvisas i fallstudierna i det här arbetet. I analysen redogörs för olika typer av dokument eller sammanhang, både genom faktiska exempel och potentiella situationer, där matlandskap skulle kunna vara ett tema. Det förutsätter kunskapsutbyte och samarbete över gränser inom den kommunala organisationen och en politik som förstår angelägenheten i att beakta livsmedels betydelse för samhällsutvecklingen och potential att förbättra livsmiljön i staden. Därtill krävs att tid och pengar avsätts till framtagande av styrande dokument som kan leda vägen samt mod att våga prova.

Vissa matlandskapskaraktärer har inslag som på sikt kan öka den generella förståelsen för vad mat är, var den kommer ifrån och vilka resurser som krävs från jord till bord. Om planerare är medvetna om vilka inslag det gäller, kan de bättre tas till vara och få en långsiktig inverkan. Exempel på sådana inslag är bland annat plats (och gynnsamma tider) för torghandel, matvagnar/food trucks och marknader, uteserveringar, ätliga växter i parker och intill lekparkar, lagringsutrymmen samt hur skala och rumslighet påverkar upplevelsen av en plats. Den sociala infrastrukturen inbegriper både den fysiska och sociala miljön. Välplacerade bänkar, bänkar med bord och andra sittplatser är också en planeringsfråga för kommunen. Genomtänkt möblering kan skapa befolkade miljöer som saktar ner tempot, som är trivsamma och medför att fler tar möjligheten att sitta ner och äta i det offentliga, icke-kommersiella rummet.

Fallstudierna i Örnköldsvik och Uppsala tyder på att matlandskapskaraktärisering fångar in sociala aspekter såväl som ekologiska. Kriterierna i fältstudieformuläret till fallstudierna valdes utifrån att de kan beröras av eller beröra stadens matlandskap, med rubrikerna Fysisk form, Sociala/kulturella faktorer och Estetiska/upplevda faktorer som ram. Det resulterade i ett brett spektrum av kriterier, allt från rörelsestråk till skala, hårdgjord miljö, sittplatser, höjder, (växt)material, säsongsbetonning, lukter, ljud, platskänsla och visuell kvalitet. Det breda urvalet av kriterier ger en idé om att mat i staden i mångt och mycket är bundna både till en social kultur och ekosystemet. En LCA av detta slag hjälper till att rikta uppmärksamheten mot detaljer som tillsammans ger ett nytt sammanhang, ett matperspektiv, och verkar kunna tydliggöra samband mellan mat, människan och stadsmiljö.

Identifikation av dessa samband kan förstärka synergier mellan ekologiska och sociala värden i staden. Ett exempel på hur man i kommunal planering kan jobba med livsmedel som utgångspunkt och hur det berör hela samhällets mående är Södertälje kommuns Odlingsstrategi (Södertälje kommun, 2017). Odlingsstrategin omfattar både stad och landsbygd, relaterar till bland annat ekosystemtjänster, jordbruksmarkens värde och socialt företagande. Den

skapar också arbetstillfällen och är ett redskap för pedagogik och terapi.

MAT SOM PEDAGOGISKT VERKTYG

Som Swan & Flowers påpekar i sin artikel manifesteras mat genom en mängd uttryck: kollektiva, materiella, sensoriska, politiska och genom förkroppsligande (2015, s. 160). Swan & Flowers tar upp exempel från artiklar med en pedagogisk ingång till mat, som visar på olika sätt att använda mat som pedagogiskt verktyg inom miljökunskap och hållbarhet. Det kan vara odlingsverksamhet med barn, odling som del av vuxenutbildning, matlagning som gemenskapande aktivitet, permakultur som ideologisk grund för annat lärande eller utomhusklassrum.

Flera författare och verksamma aktörer (Olsson et al., grundaren till Östergro takodling samt personerna som driver musselodlingen i Köpenhamn) påpekar att de pedagogiska värdena ofta är de mest betydelsefulla i stadens matlandskap; att förstå hur det går till och att skapa en relation till mat är viktigare än att producera större mängder. Steel (2008, s. 320) resonerar i samma riktning då hon påstår att mat kan ses som en representation för det landskap där den är odlad eller producerad.

Matlandskapskaraktärerna innehåller många element som inte är utformade just för utbildning, men kan ses som just en representation av landskapet, eller ledtrådar om att en färdig måltid krävt tid, transport, energi, styckning, jäsning, rensning, tid, transport och/eller markyta. Slakt sker inte i det offentliga rummet i dagens Sverige, men i kontexten kan dock slakt eller marknadshandel med levande djur tänkas ha bidragit med (och bidra med, på platser i världen där det är mer vanligt) insikter om vad vårt ätande innebär. Frågan är om dessa element och matlandskap kan vara värdefulla för att föra invånare lite närmare ekosystemet. Detta arbete har inte mätt vilken effekt som matproduktionens närvaro i staden har på samhället, det skulle i så fall behöva jämföras över en längre tid, förslagsvis genom att mäta invånarnas attityder till matens värde och bilden av människans roll i ekosystemet. Det kan dock tänkas att utveckling av dessa

element och de matlandskapskaraktärer de återfinns i skulle kunna uppnå motsatsen till “syns det inte finns det inte”, i likhet med Paul Selmans (2012, s. 4) teori om att människans brutna relation till landskapet beror på ett osynliggörande av och en distans till landskapens naturliga processer.

I denna fallstudie exemplifieras karaktären pedagogiskt matlandskap med en botanisk köksträdgård, som under odlingssäsongen har många aktiviteter för att sprida kunskap om att odla en köksträdgård. Många pedagogiska element framkom i fallstudierna; skyltar, odlingar, stadsvandringar, kurser (matlagning, odling, växtkunskap), marknader, fruktträd och bärbuskar, matproduktion/förädling.

MAT SOM BRYGGA MELLAN STAD OCH LAND

Det nyväckta intresset för matens roll och livsmedelssystemens inverkan på planering medför en potential att överbrygga dikotomier som man länge dragits med inom planering; natur-kultur, stad-land och urban-rural (Morgan, s. 1384). Matlandskapskaraktärisering kan förväntas bidra till en än mer gränsöverskridande syn på produktion- och konsumtionslandskap, trots att karaktäriseringen gjorts på stadslandskap. Kanske kan invånare i städer ha större medverkan i livsmedelssystem än att endast konsumera sådant som produceras på andra platser? Småskalig stadsodling och skördemarknader gör inte staden till ett produktionslandskap i likhet med jordbruk på landsbygden, men stadsodling och andra former av medskapande kan vara nog så viktiga inslag för att öka förståelsen för matens ursprung och respekt för mark, arbetskraft, råvaror och djur. Om kommunen kan planera på ett sätt som bidrar till den förståelsen tycks det rimligt att de har en uttalad ambition att göra det.

I vidare diskussioner om mat, livsmedelssystem och planering bör storskaligt jordbruk i rurala miljöer behandlas eftersom den urbana befolkningen i mycket stor omfattning är beroende av det. Forskare och författare som skriver om livsmedelssystem och planering påpekar potentialen i landskapen på gränsen mellan urbana och rurala, så kallade peri-urbana landskap. Sådana områden

kan utvecklas till mångfunktionella jordbrukslandskap eller intensiva odlingar av (skogs)trädgårdskaraktär med andra funktioner invävda (rekreation, ekosystemtjänster, visuella kvaliteter, skydd av jordbruksmark) (Olsson et al. 2016, s. 14; Morgan, 2015, s. 1391; Rundgren, 2016, s. 330; Steel, 2008, s. 322).

JÄMFÖRELSE MELLAN ÖRNSKÖLDSEVIK OCH UPPSALA

Örnsköldsvik och Uppsala är två städer som skiljer sig åt på fler sätt men framförallt i storlek. Örnsköldsvik är en liten stad, men med vissa urbana kvaliteter. Fallstudien vittnar om en förutsedd skillnad i mångfald mellan det mer urbana, folktäta Uppsala och det mindre Örnsköldsvik. Liksom studien visat, att den mindre staden Örnsköldsvik har ett mindre utbud av matlandskapskaraktärer kan liknande resultat väntas för städer och orter med färre invånare, restauranger, kaféer, mataffärer, torg och offentliga rum i staden. Här kan också behovet av odlingsmöjligheter centralt ha bedömts som mindre, när fler har egna trädgårdar och närmare till landsbygd och natur. I Örnsköldsvik fanns till exempel inga offentliga, permanenta gemensamma odlingar.

De båda städernas storlekar anses passa för matlandskapskaraktärisering, även om Uppsala visade sig ha fler och mer diversifierade karaktärer och därmed mer underlag att bearbeta sett till både planeringsunderlag och faktiska platser. I mindre städer/orter kan det vara mer lämpligt att överväga en annan metod eller modifiera matlandskapskaraktäriseringen då underlaget kan bli för innehållsfattigt. I stället för en geografisk avgränsning kan det tänkas vara relevant att undersöka vilka matlandskap på andra platser som staden/orten i fråga är beroende av (handel på annan ort, internethandel, privata matlandskap såsom egen trädgård). Om matlandskapskaraktärerna är få är det kanske mer givande att tala om matlandskap utifrån funktion för att få en tydligare bild av de olika matlandskapens relevans och innehåll; ett omgivande odlingslandskap kan för en liten ort vara en dominerande karaktär som gör matens inverkan på livsmiljön mycket tydlig, medan andra matlandskap såsom restaurangmiljöer inte existerar. Platser för picknick är kanske inte relevant

att diskutera i en liten ort med mycket omgivande natur, men andra typer av matrelaterade samlingsplatser (gårdsbutik, friluftsmuseum) kan ha stor inverkan på exempelvis turism och lokal identitet.

MATENS PÅVERKAN PÅ DEN FYSISKA MILJÖN

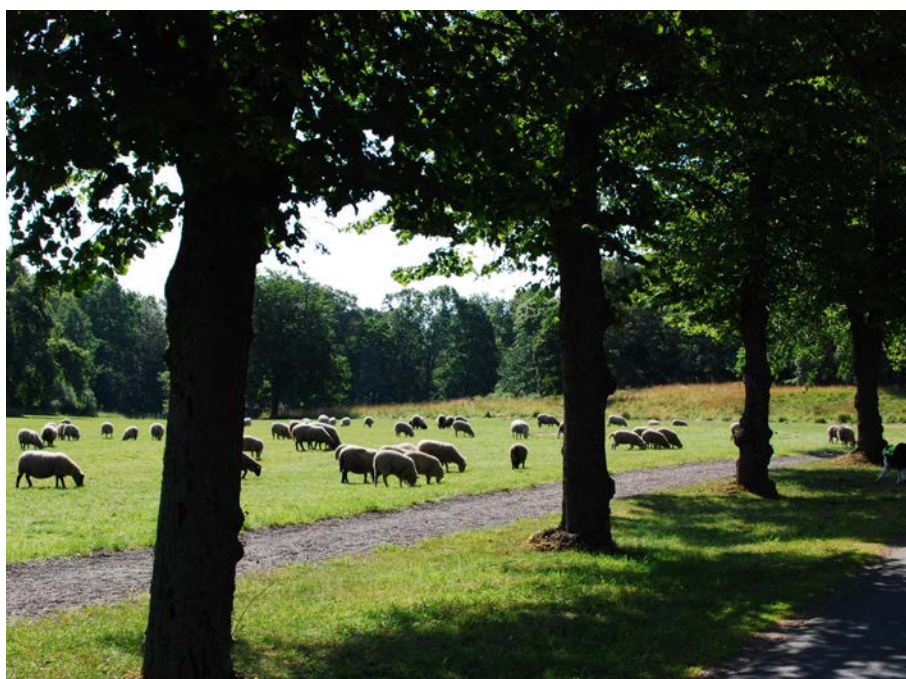
Mat skapas eller förädlas ofta i anonyma byggnader genom processer vi inte förstår eller har inblick i, inte heller vilka råvaror som används, vilket är en huvudsaklig orsak till distansen mellan människan och matens vägar. Landskapet som industriell matproduktion sker i är vanligen ett storskaligt, svåråtkomligt (för icke motorburna transportsätt) och ovälkommande vilket inte bara kan sägas bidra till ökad distans, det skapar också intetsägande, monofunktionella miljöer, ofta belägna i industriområden i stadens utkant. Mat inhandlas ofta i liknande, intetsägande miljöer sett till både utemiljön som representeras av karaktären Storskalig stormarknad (se sida 35), och insidan - Steels påpekande om matvarubutiker som intetsägande depåstopp (2008, s. 114).

Ovan nämnda matlandskap premierar bilen framför gång- och/eller cykeltrafik, består av stora asfalterade ytor och gör reklam för billig mat. Med antagandet att bilar fortsatt körs på fossila bränslen och stormarknader bidrar till att matens värde degraderas, så kan dessa matlandskap inte påstås bidra till mer hållbara livsmiljöer i staden. Å andra sidan kan billig mat ge fler möjlighet att äta näringsrikt och varierat, och stormarknaden behöver inte exkludera billösa om den är tillgänglig via buss, gång eller cykel. Vidare arbete med den typ av matlandskap som inte stärker relationen till livsmiljön, kan fokusera på hur de kan utvecklas till att skapa mer platskänsla till exempel.

Andra typer av matlandskap har påträffats under arbetet men har hittills inte tagits upp, och fler kan förväntas dyka upp i samband med att AFNs utvecklas i fler städer. Betesmarker (se figur 10) och skogsträdgårdar är två producerande matlandskap som kan komma att få en större roll i framtiden, åtminstone om planeringskonceptet mångfunktionalitet fortsätter att vinna mark. Jordbruksparken i Barcelona är jämfört med de karaktärer som presenteras i det här arbetet större

till ytan och belägen i en peri-urban miljö, som det ur synsättet hållbara matlandskap verkar finnas goda utsikter för. I jordbruksparken flätas grönområden, jordbruksmark och bebyggd miljö in i varandra, där kan betesmarken ingå som ett element bland andra. Kanske kan konceptet användas även i mer urbana odlingsområden, exempelvis miljöer som liknar karaktären småskaligt odlingsområde. I sådana områden är skala och omfattning lämpliga för skogsträdgårdar, se figur 11.

I Södertäljes odlingsstrategi finns ytterligare exempel på matlandskap som kan komma att bli mer aktuella, där odling som del av andra institutioner är särskild nämnvärda sett till funktioner och vilka sorts miljöer de skapar. Skolträdgårdar, odling som del av daglig verksamhet och odling som del av terapi är exempel som ges, och de kan sägas tillhöra karaktären pedagogiska matlandskap. I strategin lyfts planeringens roll i bevarandet av jordbruksmark och i skapandet av lokala cirkulära livsmedelssystem, samt överlag i utvecklingen mot ett mer hållbart och grönt samhälle. En odlingsstrategi är ett av de tänkbara sammanhang där matlandskapskaraktärisering kan fungera som verktyg för planerare, liksom i stadsdelsutveckling och livsmedelsstrategier. Fördelaktigt vore kanske en kartläggning av matlandskap inom ett område (stadskärna, stadsdel, innerstad, kommun) för att de ska kunna diskuteras i andra planeringssammanhang. På

Figur 10. Urban natur eller större parkmiljöer kan brukas som betesmark. Foto: Jessica Jansson

Figur 11. Skogsträdgård i Fisksätra med över 130 sorters bär, frukter, örter och kryddor. Trots namnet kan skogsträdgårdar rymmas på relativt små, "överblivna" ytor. Foto: Jenny Frejing / NVP

så vis undviks att olika karaktärer framkommer som syftar till samma platser samtidigt som livsmedelssystemets prägel på livsmiljön synliggörs och kopplas till skilda ämnen inom planering; platser, logistik, beteenden, sociala och ekologiska strukturer. Fältstudieformuläret för identifiering av karaktärer, snarare än framtagande av karaktärer (se figur 9), skulle då kunna komma till användning, om än i en mer genomarbetad version.

Kajzer Mitchell et al. (2017, s. 519) föreslår att aktivt deltagande i vildskörd med efterföljande aktiviteter som att ta tillvara, konservera och konsumera, kan medföra att konsumenter utvecklar ett mer kritiskt förhållningssätt till den kapitalistiska livsmedelsproduktionen, som de alternativa livsmedelsrörelserna (AFN) försöker röra sig ifrån, eftersom personer som deltog i vildskördande ansåg att det skapat en starkare tillhörighet till platsen och större förståelse för staden. Att identifiera platser för vildskörd i städerna kan därför tänkas ha flera positiva effekter på

staden; kritiska konsumenter och fler som känner mer för sin stad. En hypotes är att det även bidrar till att man bryr sig mer och känner större ansvar för sin stad.

ARBETETS INRAMNING

Sociala aspekter (resursfördelning, rättvisa, klass, normer etc.) i synsättet matlandskap behandlas inte särskilt utförligt i det här arbetet på grund av utrymmesskäl. Sådana aspekter är dock angelägna gällande matlandskap. Viss koppling finns i karaktären Rekreativa matlandskap för att äta/socialisera, och beröringspunkter mellan livsmedel och socialt hållbarhetsarbete återfanns i några av kommunernas planeringsdokument, se exempelvis rapporten Lokaliseringsstrategier för social infrastruktur (Uppsala kommun, 2015c). Avfall är en oundviklig del av livsmedelskedjan som inte berörts i detta arbete. Avfallshantering är liksom mat närvarande i en stor del av livet och kräver utrymme i det

lilla såväl som det stora. För att tala om livsmedelssystemet i termer av kretslopp bör avfall inkluderas, likaså kompostering, näringsåterföring och utvinning av andra gödselmedel. Utrymmen för avfall har endast exemplifierats i fallstudierna (observation av soptunnor, skräp och dylikt) men inte studerats vidare i arbetet - men som det spekulerats i är det ett framtida ämne för stadens matlandskap.

METODEN LCA

Det är vanskligt att spekulera kring huruvida matlandskapskaraktärisering är den mest lämpliga metoden då det inte finns andra kända studier att jämföra med. Karaktäriseringen har givit en bred bild av vad stadens matlandskap kan innebära. Det är vitt skilda miljöer och platser som här kallas matlandskap, vilket metoden kunnat anpassats efter. LCA är framtagen för att identifiera landskapskaraktärer i större skala (större geografisk omfattning) men guiden som beskriver genomförandet med de olika stegen har varit till stor hjälp i identifierings- och analysprocessen med nyttiga perspektiv, frågeställningar och tips.

Det vore intressant att se hur resultaten skulle variera mellan fältstudier gjorda av två eller flera personer i samma stad. Beroende på tidigare kännedom och kunskap tillskansad under arbetets kunskapsinhämtningsfas skulle troligtvis platsval och resultat skilja sig åt. Många karaktärer skulle sannolikt likna de som arbetats fram i det här arbetet, särskilt med tanke på att vi utgick ifrån de karaktärer som Roe et al. funnit i sin studie och fann liknande. Funderingen återstår dock; vilka platser rymdes inte inom ramen för detta arbete, och vilka eventuella konsekvenser har det fått för resultatet?

Under karaktäriseringen var det nödvändigt att generalisera fältstudiernas innehåll för att arbeta fram karaktärer. Det fokuseras mycket på odling i det här arbetet eftersom det bland annat är en väsentlig del av livsmedelssystemet. Olika slags odling har olika funktioner och odling tillämpas i olika skalor. I Örnsköldsvik finns dock inte mycket odling att hitta i urban miljö. Utifrån synsättet matlandskap är det något som saknas och därför

kan det ifrågasättas hur det platsspecifika förhåller sig till det generella i studien. Kanske kan synsättet matlandskap struktureras med hjälp av andra metoder än LCA som komplement för att ytterligare adressera skillnader mellan det platsspecifika och det generella?

Värderingarna är gjorda utan att rådgöra med andra intressenter trots att det förespråkas i guidematerialet för LCA (Swanwick och Land use consultants, 2002, s. 52). Att involvera planerare eller andra kunniga inom ämnet hade sannolikt gett större nyans till värderingsarbetet men på grund av arbetets tidsram var det inte möjligt.

I FRAMTIDEN

För att befästa matlandskapskaraktärernas pålitlighet som medel för synsättet matlandskap bör fallstudier göras i andra städer, med geografiska och demografiska förutsättningar som både liknar och skiljer sig ifrån Uppsala och Örnsköldsvik.

I framtida studier bör det övervägas vilka aspekter som ska inbegripas i begreppet matlandskap, se rubrik Arbetets inramning under Metoddiskussion. Beroende på platsens förutsättningar och syftet med matlandskapskaraktäriseringen kan inramningen anpassas. Version två av fältstudieformuläret, som utvecklades under senare delen av arbetet (se rubrik/bilaga) är tänkt som ett redskap för en snabbare karaktärisering än den som tillämpades i detta arbete. Det formuläret är dock endast framtaget i teorin och är inte testat.

I diskursen kring mat och lärande finns många olika ingångar och kulturella uppfattningar. Detta arbete har utgått från det något snäva perspektiv som två svenska landskapsarkitekturstudenter har, när städerna granskats, tolkats och värderats, och även hur litteraturen tolkats. Därifrån utgår också slutsatser om aktiviteter och åtgärder som skapar relation till ekosystemet, och kan främja hållbara städer. Med tanke på Flowers & Swan's poäng, att många sociologiska perspektiv lämnas därhän, att antaganden i lärandet har tveksamma grunder, och att det saknas analyser utifrån kön, klass och ras, är det viktigt att reflektera kring planerarens värderingar

och bakgrund och hur det kan påverka hur vi planerar. Särskilt intressant är det i en studie med en metod som bygger på subjektiva uppfattningar och värderingar, så som LCA. Matlandskapskaraktärer kan dessutom leda till strategier som förmanar till olika aktiviteter och ingrepp, och då bör det övervägas vem vi bygger staden för. Det kan till exempel innebära att rådgöra med intressenter och invånare vilket är vedertaget i planering generellt (exempelvis genom samråd, medborgardialog och dylikt). I framtida studier ses stor potential i att involvera både professionella aktörer och invånare under flera steg i arbetet med matlandskap.

SLUTSATS

Att karaktärisera, beskriva och analysera matlandskap i Uppsala och Örnsköldsvik med hjälp av LCA är ett sätt att synliggöra och skapa förståelse för var mat kommer ifrån och vilka resurser som krävs för matens tillblivelse. Mat och livsmedelssystemens prägel på livsmiljön är det centrala temat i arbetet. Matlandskapskaraktärisering används som ett redskap för att konkretisera prägeln samt att skapa en terminologi för synsättet. Resultatet av denna kombinerade litteratur- och fallstudie visar att metoden kan fungera väl för att identifiera och konkretisera de element i staden som är knutna till livsmedelssystem, och som kan styras, formas och planeras för.

Produktion, odling, förädling, konsumtion, rekreation, ätande och umgänge är livsviktigt men likaså källor till nöje och välbefinnande - förutsättningar för det urbana livet. Värdering av karaktärernas huvudelement konkretiserar prägeln ytterligare samt tydliggör vilka element som främst stärker mat-människa-landskapsrelationen. Mångfunktionella matlandskap, platser med ett lugnare tempo och sittplatser, ätbart växtmaterial, möjlighet till interaktion, mänsklig skala, handel och aktiviteter som främjar personliga möten, och icke-kommersiella alternativ var element som bidrog till att vissa matlandskap bedömdes ha stor potential att stärka relationen mellan människa, mat och landskap. En särskilt tydligt element med stor potential, som också är mångfunktionellt är odling. Odling synliggör mat, matens (och därmed människans) koppling till naturen och

jorden, skötselbehov med mera. Dessutom sammanför det människor, aktiverar platser och skapar platskänsla.

Med en ökad förståelse för hur mat och ätande är ett medel för rekreation i meningen återhämtning, avkoppling och fritidssysselsättning kan urbana miljöer anpassas för att fylla de behoven i större utsträckning än de gör idag. I det ingår den sociala aspekten av ätande, identitetsskapande, att se andra, att vara del av ett större sammanhang. Människan mår i sin enkelhet bra av att äta tillsammans och därför behövs platser där vi kan göra det. Genom att sammanföra kunskap om ätande som aktivitet med miljöpsykologisk teori finns god potential att skapa och utveckla miljöer för gemensamma måltider. Ur ett landskapsarkitektoniskt perspektiv är det extra intressant med platser för ätande i den offentliga miljön, där ätandet i sig är i fokus framför konsumtion. Ett tydligt exempel från fallstudien är picknickvänliga parker eller platser. Interaktion och engagemang i den nära livsmiljön kan skapa relation till platsen i fråga, vilket inger en ökad respekt och ansvarskänsla för platsen. Det ökar även medvetenheten kring de förutsättningar och resurser som krävs för att växter ska växa och att mat ska bli mat. Marknader är till skillnad från picknickvänliga parker konsumtionsfokuserade miljöer på offentliga platser, men som framkom i artikeln av Chang & Hsieh är motivet att bli mätt ofta underkastat motivet att umgås och att vistas bland andra. Platser där vi kan och vill äta tillsammans kan ses som en del av vår sociala infrastruktur (Uppsala kommun, 2015c) och i ett planeringsparadigm med mötesplatsen som det högst värderade fenomenet i den urbana miljön finns allt att vinna på att hitta, skapa och utveckla platser att äta på, tillsammans.

Samtidigt är mat och livsmedelssystem en stor utmaning i termer av hållbarhet. Tidigare forskning och samtida exempel poängterar att synliggörande och att skapa medvetenhet om matens prägel på livsmiljön är betydande i hållbarhetsarbete. Att använda sig av synsättet matlandskap som planeringsverktyg verkar vara ett konkret sätt att se hur planering, mat och livsmedelssystem är sammanflätade. Matlandskap som synsätt kan, enligt värdering med hjälp av tidigare forskning och beprövad

erfarenhet, bidra till ett mer hållbart förhållningssätt till mat och livsmiljöer. Steel (2008, s. 309-310) menar att ett psykiskt, fysiskt och emotionellt närmande till mat gör att den värderas högre och att människor i större utsträckning är beredda att betala det fulla priset - både i butiken och i fråga om resurser. Kan stadsplanering närma sig livsmedelssystemet på liknande vis så kan planering med mat som utgångspunkt börja betraktas som ett fullvärdigt verktyg för att skapa hållbara och trivsamma stadsmiljöer. I likhet med konstaterandet av Roe et al. (2016) kan det befästas att mycket finns kvar att utforska och fördjupa inom synsättet matlandskap utifrån mat och människans samspel med platserns komplexitet, funktioner, behov samt hur livsmiljön förhåller sig eller blir till som resultat av livsmedelssystem.

Foto: Jessica Jansson

REFERENSER

- Andersson, Y. (2016) En jordbrukspark för periurban odling. *Landskap*, 2016 (7), s. 20-23.
- Anon (2004) *Prismas engelska ordbok: engelsk-svensk, svensk-engelsk*: [90000 ord och fraser] 1. uppl., Stockholm: Norstedts ordbok.
- Bondens Marknad (2017) *Bondens idé*. Tillgänglig via: http://www.bondensegen.com/bondens_ide.htm [2017-12-29]
- Boverket (2010) *Mångfunktionella ytor - klimatanpassning av befintlig bebyggd miljö i städer och tätorter genom grönsstruktur*. Karlskrona: Boverket. Tillgänglig via: http://www.boverket.se/Global/Webbokhandel/Dokument/2010/Mangfunktionella_ytor.pdf
- Boverket (2016) *Så planeras Sverige*. Tillgänglig via: <https://www.boverket.se/sv/samhallsplanering/sa-planeras-sverige/> [2018-02-02]
- Boverket (2017) *Begreppet hållbar utveckling*. Tillgänglig via: <https://www.boverket.se/sv/PBL-kunskapsbanken/planering/oversiktsplan/hallbar-utveckling-i-oversiktsplaneringen/begreppet-hallbar-utveckling/> [2018-01-03]
- Butler, A. & Berglund, U., (2014) Landscape Character Assessment as an Approach to Understanding Public Interests within the European Landscape Convention. *Landscape Research*, 39(3), s. 219-236.
- Chang & Hsieh (2006) Leisure motives of eating out in night markets. *Journal of Business Research*, 59(12), s. 1276-1278.
- Cody, K. (2015) *The Internationalization of Alternative Food Networks: Farmers' Markets, Community Gardens, and Agricultural Exchange*. Diss. UC Santa Cruz: Sociology.
- Delind, L. (2006) Of Bodies, Place, and Culture: Re-Situating Local Food. *Journal of Agricultural and Environmental Ethics*, 19(2), s. 121-146.
- Feagan, R. (2007) The place of food: mapping out the 'local' in local food systems. *Progress in Human Geography* 31(1), 23-42.
- Flowers, R. & Swan, E. (2015) Clearing up the Table: Food Pedagogies and Environmental Education - Contributions, Challenges and Future Agendas. *Australian Journal of Environmental Education*, 31(1), s. 146-164.
- Gehl, J. (2006) *Life between buildings: using public space*. 6. ed. Köpenhamn: The Danish Architectural Press.
- Gren, Leif (2017) *Europeiska landskapskonventionen* (ELC). Riksantikvarieämbetet. Tillgänglig via: <https://www.raa.se/samhallsutveckling/internationellt-arbete-och-eu-samarbete/europaradet/europeiska-landskapskonventionen/> [2018-03-06]
- Hartig, T. & Kahn, P.H. (2016) Living in cities, naturally. *Science*, 352(6288), s. 938-940.
- Holloway, L. et al. (2007) Possible Food Economies: a Methodological Framework for Exploring Food Production-Consumption Relationships. *Sociologia Ruralis*, 47(1), s. 1-19.
- K. Kårén & P. Rytkönen (2015) *Förstudie Höga Kusten - en möjlig kulinarisk region, slutrapport*. Hushållningssällskapet Västernorrland, Södertörns Högskola. Tillgänglig via: <http://www.sh.se/smakatlas> [2017-04-10]
- Hållbar Stad (2014-12-17) *SkafferiHub - mötesplats med matfokus*. Tillgänglig via: <https://hallbarstad.se/urbio/skafferiHubben-motesnod-med-matfokus/> [2018-01-28]
- Jansson, E. (2006) *Landskapskaraktärsanalys: ett försök i Sverige*. Landskapsarkitektprogrammet. Alnarp: Sveriges lantbruksuniversitet. Tillgänglig via: https://stud.epsilon.slu.se/11073/1/jansson_e_170929.pdf [2017-04-17]
- Kajzer Mitchell, I., Low, W., Davenport, E., & Brigham, T. (2017) Running wild in the marketplace: The articulation and negotiation of an alternative food network. *Journal of Marketing Management*, 33(7-8), s. 502-528. Tillgänglig via: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/0267257X.2017.1329224> [2018-03-19]
- Kenji Tierney & Onuki Tierney (2012) *Commensality: Food as a metaphor for the collective self*. I: Pilcher, Jeffrey M. (red.) (2012). The Oxford handbook of food history. Oxford University Press. Tillgänglig via: https://books.google.se/books?hl=sv&lr=&id=KDNpAgAAQBAJ&oi=fnd&pg=PA117&dq=commensality+food+claude+fischler&ots=Xoqiu2uE-i&sig=Va1Nff-JrJg3soSVK7KHkY3757s&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false [2018-01-12]
- Kennedy Duckett, M. (2018) Places you need to visit in 2018. *National Geographic*. Tillgänglig via: <https://www.nationalgeographic.com/travel/features/best-trips-destinations-2018/#cover> [2018-01-25]
- KSLA (2015) *Regionala livsmedelsstrategier - en kartläggning av regionala livsmedelsstrategier i Sverige*. Tillgänglig via: <http://www.ksla.se/publikationer/rapporter/regionala-livsmedelsstrategier/> [2018-03-22]
- Kågström, O. (2002) *Örnsköldsvik vid tiden kring 1908*. Ågren Tryckeri. Tillgänglig via: <http://www.ornskoldsvik.se/upplevaochgora/ornskoldsviksmuseumochkonsthall/skrifter/skriftersid3.4.1c837f7a147e60b9ffb78ead.html> [2017-05-01]
- Lindeblad, Karin (2006). Den gröna staden. *Nya stadsarkeologiska horisonter*. s. 301-318.
- Länsstyrelsen Uppsala län (2015) *Dialog om regional livsmedelsstrategi*. Tillgänglig via: <http://www.lansstyrelsen.se/uppsala/Sv/kalender/2015/Pages/dialog-om-regional-livsmedelsstrategi.aspx> [2018-01-06]
- Länsstyrelsen Uppsala län (2016) *Bedömningsgrunder - Bilaga till regional handlingsplan för landsbygdsprogrammet 2014-2020*. Tillgänglig via: <http://www.lansstyrelsen.se/uppsala/Sv/publikationer/2016/Pages/bedomningsgrunder--bilaga-till-regional-handlingsplan-for-landsbygdsprogrammet.aspx> [2018-03-22]
- Länsstyrelsen Västernorrland & LRF Västernorrland (2015) *Regional livsmedelsstrategi för Västernorrland*. Tillgänglig via: https://www.lrf.se/globalassets/dokument/mitt-lrf/_regioner/vasternorrland/regional-livsmedelsstrategi-for-vasternorrland--oktober-2015.pdf [2017-02-07]

- MacKendrick, N. (2014) *Foodscape*. Tillgänglig via: <https://contexts.org/articles/foodscape/> [2017-12-28]
- Mikkelsen, B.E., (2011) Images of foodscapes: Introduction to foodscape studies and their application in the study of healthy eating out-of-home environments. *Perspectives in Public Health*, 131(5), s. 209–216.
- Milestad, R. (2017) *Det nya matlandskapet (?)* Presentation på seminariet Matens nya vägar till staden, 2017-10-15, KSLA, Stockholm. Tillgänglig via: <http://www.ksla.se/wp-content/uploads/2017/09/Rebecka-Milestad-1.pdf> [2017-12-17]
- Morgan, K. (2015) Nourishing the city: The rise of the urban food question in the Global North. *Urban Studies*, Vol. 52(8), s. 1379-1394.
- Olsson, E., Kerselaers, E., Kristensen, L., Primdahl, J., Rogge, E., & Wästfelt, A. (2016) Peri-Urban Food Production and Its Relation to Urban Resilience. *Sustainability*, 8(12), s. 1340. Tillgänglig via: <http://www.mdpi.com/2071-1050/8/12/1340> [2018-03-08]
- Orrù, Anna Maria (2016) *Organoleptic interfaces: exploring embodied methods in foodscapes*. Licentiatavhandling Göteborg: Chalmers tekniska högskola. Tillgänglig via: <http://publications.lib.chalmers.se/records/fulltext/236787/236787.pdf> [2018-04-17]
- Poe, M. R., Le Compte, J., McLain, R., & Hurley, P. (2014). Urban foraging and the relational ecologies of belonging. *Social & Cultural Geography*, 159, 901–919.
- Regeringen (2017) *En livsmedelsstrategi för Sverige - fler jobb och hållbar tillväxt i hela landet*. Stockholm: Regeringskansliet. (Prop. 2016/17:104) Tillgänglig via: <http://www.regeringen.se/rattsdokument/proposition/2017/01/prop.-201617104/> [2018-01-03]
- Riksantikvarieämbetet (2011) *Slutrapport av regeringsuppdraget till miljö- och kulturmyndigheter om samverkan för att främja hållbar utveckling*. Tillgänglig via: <http://kulturarvsdata.se/raa/samla/html/124> [2018-01-03]
- Roe, M. Sarlöv Herlin, I. & Speak, S. (2016) Identity, food and landscape character in the urban context, *Landscape Research*, 41:7, 757-772.
- Rundgren, G. (2016) *Den stora åtstörningen: maten, makten, miljön*. Stockholm: Ordfront.
- Sarlöv Herlin, I. (2016) Exploring the national contexts and cultural ideas that preceded the Landscape Character Assessment method in England. *Landscape Research*, s. 1–11.
- SCB (2015) *Urbanisering - från land till stad*. Tillgänglig via: <https://www.scb.se/hitta-statistik/sverige-i-siffror/kommuner-i-siffror/#?region1=0380®ion2=> [2017-12-27]
- SCB (2017) *Statistikdatabasen*. Tillgänglig via: <http://www.statistikdatabasen.scb.se/pxweb/sv/ssd/?rxid=dc4b92b0-e697-4579-bb43-d0e4bbb6366c> [2018-03-22]
- Serra, P., Saurí, D. & Salvati, L., 2017. Peri-urban agriculture in Barcelona: outlining landscape dynamics vis à vis socio-environmental functions. *Landscape Research*, s.1–19.
- Selman, P. (2012) *Sustainable landscape planning: The reconnection agenda*. Milton Park, Abingdon, Oxon ; New York, NY: Routledge.
- Steel, Carolyn (2008). *Hungry city: how food shapes our lives*. London: Chatto & Windus.
- Swanwick, C. & Land Use Consultants (2002) *Landscape Character Assessment - Guidance for England and Scotland. The Countryside Agency och Scottish Natural Heritage*. Tillgänglig via: <http://www.snh.org.uk/pdfs/publications/LCA/LCA.pdf> [2018-01-03]
- Sweco (2014) *Örnsköldsvik - Omvärldsanalys 2014*. Tillgänglig via: <http://www.ornskoldsvik.se/download/18.3481072614831558245544e8/1410242094377/%C3%96rnsk%C3%B6ldsvik%20omv%C3%A4rldsanalys%202014.pdf> [2018-03-22]
- Svedberg, Olle (1994) *Planerarnas århundrade: Europas arkitektur 1900-talet*. 4. uppl. Stockholm: Arkitektur
- Södertälje kommun (2017) *Odlingsstrategi etapp 1*. Södertälje: Samhällsbyggnadskontoret. Tillgänglig via: https://www.sodertalje.se/contentassets/522171eada964310a04ea3b2def74eb2/tn-2016-00479-5-170109--rapport-odlingsstrategi-etapp-1.pdf-778336_1_1.pdf [2018-01-30]
- Thackara, J. (2014) *Metabolic Rift* [Video] Tillgänglig via: <https://vimeo.com/215527409> [2018-01-24]
- Unesco (2018) *Culture for sustainable development*. Tillgänglig via: <https://en.unesco.org/themes/culture-sustainable-development> [2018-03-03]
- UN-Habitat (2016) *Urbanization and development: emerging futures - World cities development 2016*. Nairobi: UN-Habitat. ISBN Number (Series): 978-92-1-133395-4. Tillgänglig via: <http://wcr.unhabitat.org/?s=world+cities+report> [2018-02-06]
- Upplands fornminnesförening och hembygdsförbund, Länsstyrelsen i Uppsala län & Upplandsmuseet, (1984) *Bygd att vårda : kulturminnesvårdsprogram för Uppsala län. 1, Kulturhistorisk utveckling i Uppsala län*. Uppsala: Upplands fornminnesförening.
- Uppsala kommun (2006) *Naturvårdsprogram för Uppsala kommun 2006-2009*. Uppsala: Kommunfullmäktige. § 71. Tillgänglig via: <https://www.uppsala.se/contentassets/9a80991a064f4ef79ae1ac96d8104465/naturvardprogram.pdf> [2018-02-05]
- Uppsala kommun (2014) *Uppsalas parker - riktlinjer*. Tillgänglig via: <https://www.uppsala.se/organisation-och-styrning/publikationer/uppsalas-parker---riktlinjer/> [2018-03-22]
- Uppsala kommun (2015a) *Att ta hänsyn till och att planera för ekosystemtjänster i planprocessen - Bilaga 4*. Underlagsrapport till arbete med Översiktsplan för Uppsala kommun. Uppsala: WSP Group. Uppdragsnummer: 10205087. Tillgänglig via: <https://www.uppsala.se/contentassets/c3f9ac34a275463986a565d203f50f7b/op2016-bil-4-att-ta-hansyn-till-och-att-planera-for-ekosystemtjanster-i-planprocessen.pdf> [2018-02-05]
- Uppsala kommun (2015b) *Ekosystemtjänster i Uppsala kommun*. Underlagsrapport till arbete med Översiktsplan för Uppsala kommun. Uppsala: Stadsbyggnadsförvaltningen. Tillgänglig via: <https://www.uppsala.se/contentassets/c3f9ac34a275463986a565d203f50f7b/op2016-underlagsrapport-ekosystemtjanster-i-uppsala-kommun.pdf> [2018-02-05]

- Uppsala kommun (2015c) *Lokaliseringsstrategier för social infrastruktur*. Underlagsrapport till arbete med Översiktsplan för Uppsala kommun. Uppsala: Stadsbyggnadsförvaltningen. Diarienummer: KSN-2014-132. Tillgänglig via: <https://www.uppsala.se/contentassets/be6697ae31a14151bcdd6dec549933d7/op2016-underlagsrapport-lokaliseringstrategier-for-social-infrastruktur-omvarldsanalys.pdf> [2018-02-05]
- Uppsala kommun (2015d) *Brett och varierat näringsliv*. Tillgänglig via: <http://naringsliv.uppsala.se/fakta/fakta-om-naringslivet/brett-och-varierat-naringsliv/> [2018-02-08]
- Uppsala kommun (2015e) *Besöksnäring*. Tillgänglig via: <http://naringsliv.uppsala.se/fakta/fakta-om-naringslivet/fakta-om-branscher/besoksnaring/> [2018-02-08]
- Uppsala kommun (2015f) *Ekologisk hållbarhet - samlande ramverk för program och planer*. Tillgänglig via: <https://www.uppsala.se/organisation-och-styrning/publikationer/ekologiskt-ramverk-for-program-och-planer/> [2018-03-22]
- Uppsala kommun (2015g) *Uppsalas landsbygder - nulägesbeskrivning del 1*. Tillgänglig via: <https://www.uppsala.se/organisation-och-styrning/publikationer/uppsalas-landsbygder---nulagesbeskrivning-del-1/> [2018-03-22]
- Uppsala kommun (2016a) *Översiktsplan 2016 för Uppsala kommun*. Uppsala: Stadsbyggnadsförvaltningen. Diarienummer: KSN-2014-1327. Tillgänglig via: <https://www.uppsala.se/organisation-och-styrning/publikationer/oversiktsplan-2016/> [2018-02-04]
- Uppsala kommun (2016b) *Upphandlingspolicy för Uppsala kommun med bolag*. <https://www.uppsala.se/organisation-och-styrning/publikationer/upphandlingspolicy-for-uppsala-kommun-med-bolag/> [2018-03-22]
- Uppsala kommun (2017a) *Landsbygdsprogram för Uppsala kommun - 2017-2023*. Uppsala: Kommunfullmäktige. Diarienummer: KSN-2015-1907. Tillgänglig via: https://www.uppsala.se/contentassets/f3418d40642449b2baa2e176f154bd17/landsbygdsprogram_webb.pdf [2018-02-01]
- Uppsala kommun (2017b) *Policy för hållbar utveckling*. Uppsala: Kommunfullmäktige. Diarienummer: KSN-2017-0052. Tillgänglig via: <https://www.uppsala.se/contentassets/5e122e3ff58c497a9019aa31e229d14e/policy-for-hallbar-utveckling.pdf> [2018-02-05]
- Uppsala kommun (2017d) *Stadsodlingsåret 2017*. Tillgänglig via: <https://www.uppsala.se/kampanjsidor/stadsodlingsaret-2017/> [2018-02-08]
- Viljoen, A., & Howe, J. (2005) *Continuous productive urban landscapes: Designing urban agriculture for sustainable cities*. Amsterdam: Elsevier.
- Vitiello, D. & Brinkley, C., (2014) The Hidden History of Food System Planning. *Journal of Planning History*, 13(2), s. 91–112.
- WCED - World Commission on Environment Development (1987) *Our common future*. Oxford: Oxford University Press. Tillgänglig via: <http://www.un-documents.net/our-common-future.pdf> [2018-04-17]
- Zillén, K. (2014) Musselodling mitt i byen. *Sydsvenskan*. 2014-10-09. Tillgänglig via: <https://www.sydsvenskan.se/2014-10-09/musselodling-mitt-i-byen> [2018-01-25]
- Örnsköldsvik kommun (2005) *Kulturmiljöprogramet: Del 2*. Tillgänglig via: <http://www.ornskoldsvik.se/upplevaochgora/kultur/museerochkonst/ornskoldsviksmuseumkonsthall/kulturmiljo.4.25eda7b9160d7db09c6207dc.html> [2017-04-25]
- Örnsköldsviks kommun (2005) *Översiktsplan för centrum med Sjögatan och Järvedsstranden Örnsköldsvik*. Tillgänglig via: <http://www.ornskoldsvik.se/byggaboochmiljo/planarbetebyggprojekt/oversiktsplan/centrumoversiktsplan2005.4.5bc959df137e33e23632dd.html> [2017-02-05]
- Örnsköldsviks kommun (2011a). *Grönplan för Örnsköldsviks centralort*. Tillgänglig via: http://www.ornskoldsvik.se/download/18.47c4a8a5137f2aabb974d0/1443529117289/Gr%C3%B6nplan_120423.pdf [2017-02-18]
- Örnsköldsviks kommun (2011b) *Naturvårdsprogram*. Tillgänglig via: <http://www.ornskoldsvik.se/download/18.6753a55b14ba3caf36f3c13b/1427362823537/Naturv%C3%A5rdsprogram.pdf> [2018-02-18]
- Örnsköldsviks kommun (2012). *Översiktsplan 2012 för Örnsköldsviks kommun*. Tillgänglig via: <http://www.ornskoldsvik.se/download/18.35fde78f1504881c21f2f424/1447687867329/%C3%96P%2012%20antagen.pdf> [2017-02-03]
- Örnsköldsviks kommun (2014a) *Handelspolicy*. Kst/2014:134. Tillgänglig via: <http://www.ornskoldsvik.se/download/18.65a36425148b3b332167849d/1412601308026/Handelspolicy%20%C3%96rnsk%C3%B6ldsvik.pdf> [2017-02-08]
- Örnsköldsviks kommun (2014b) *Landsbygdsstrategi för Örnsköldsviks kommun 2014-2018*. § 113/2014. Tillgänglig via: http://www.ornskoldsvik.se/download/18.18f17057146f9d173c23746/1404379193044/landsbygdsstrategi_8%20Lag.pdf [2017-04-06]
- Örnsköldsviks kommun (2014c) *Handelsstrategi Örnsköldsvik*. Kst/2014:134 (ej antagen) Tillgänglig via: <http://www.ornskoldsvik.se/download/18.65a36425148b3b3321678437/1412601228185/Handelsstrategi%20%C3%96rnsk%C3%B6ldsvik.pdf>
- Örnsköldsviks kommun (2016) *Måltids- och livsmedelspolicy för Örnsköldsviks kommun*. Kst/2016:246. Tillgänglig via: <http://www.ornskoldsvik.se/download/18.55cd1807158fc8ed737e6dd/1482321040940/M%C3%A5ltids-%20och%20livsmedelspolicy.pdf> [2017-03-22]
- Örnsköldsvik Kommun (2017) *Befolkning i Örnsköldsvik per område (karta)*. Tillgänglig via: <http://karta.ornskoldsvik.se/ornkarta/?Befolkning> [2018-01-22]
- Örnsköldsvik kommun (2017) *Örnsköldsviks stads historia, del 1- 17*. Tillgänglig via: <http://www.ornskoldsvik.se/upplevaochgora/kultur/museerochkonst/ornskoldsviksmuseumochkonsthall/kunskapsbanken/ornskoldsviksstadshistoria/del1nolaskogsbygdenigamlatider.4.89cb867137bf29c9073e7.html> [2017 -04-20]
- Østergro (2018) *Østergro*. Tillgänglig via: <http://oestergro.dk/> [2018-01-25]